

**FRANZ KAFKA'NIN ROMANLARINDA
DEVLET-BİREY İLİŞKİSİ**

Faik ÖCAL

745637

**Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmenliğinin Ortaöğretim Sosyal
Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Felsefe Grubu Eğitimi Bilim Dalında Öngördüğü**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.**

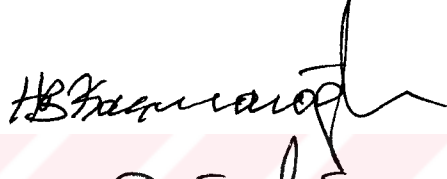
**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa Gündüz**

**SİVAS
Haziran-2004**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Faik Öcal tarafından yapılan bu çalışma jürimiz tarafından Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Felsefe Grubu Eğitimi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. H. Bayram Kaçmazoğlu

Üye: Doç. Dr. Mustafa Gündüz (Danışman)

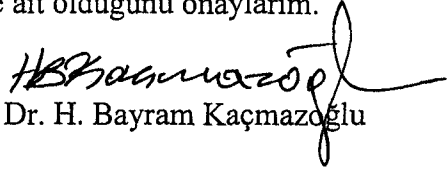
Üye: Yrd. Doç. Dr. İsmet Emre

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

21/06/ 2004

Prof. Dr. H. Bayram Kaçmazoğlu

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, karşılaştığım zorlukların aşılmasında, yol gösterici eleştirilerini çalışma boyunca esirgemeyen, her türlü maddi ve manevi zorlukların aşılmasında bana destek olan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. İsmet Emre'ye teşekkür ederim.

Çalışma boyunca, hoşgörülü tutumuyla cesaret verici öneri ve yardımlarını benden esirgemeyen hocam Doç. Dr. Mustafa Gündüz'e teşekkür ederim.

Ayrıca, bana manevi desteğini sunmaktan geri kalmayan arkadaşım Sait Vesek'e teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmada, Franz Kafka'nın **Dava**, **Şato**, **Kayıp (Amerika)** romanları ile **Değişim** ve **Cezalılar Kolonisi** öykülerinde, devlet-birey ilişkisi ele alınmıştır.

İlk aşamada, 1883-1924 yılları arasında yaşayan Kafka'nın yaşamı ve kişiliği ele alınmıştır. Kafka yaşamı ile olsun, kişiliği ile olsun, yapıtları ile olsun dünya edebiyatında önemli bir yer edinmiştir.

Kafka'nın yapıtlarının arka planında, yıkılmak üzere olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu vardır. Bu imparatorluktan hareketle yirminci yüzyılın evrensel sorunlarını yapıtlarında ortaya koymuştur.

İkinci aşamada, Kafka'nın yapıtları incelenmiştir. Kafka, **Dava**'da, Joseph K.'nin suçsuz yere tutuklandıktan sonra mahkeme ile olan ilişkisini anlatır. Joseph K., suçsuz olduğunu ispatlamak için Avukat Bey'den, Tüccar Block'tan, Ressam Titorelli ve kadınlardan yardım ister. Joseph K., suçunu bile öğrenemedi devlet tarafından öldürülür. **Şato**'da, bir köye kadastro memuru olarak atanan K.'nin başından geçen olaylar, geleceğin dünyasındaki hukuk ve yargı sistemine olan güvensizliğin sembolik ifadesidir. K.'nin amacı şatoya ulaşip kadastrucu olduğunu göstermektir; fakat bu amacına ulaşamaz. K., şatonun köydeki temsilcisi Klamm'a ulaşmak için köylülere başvurur. Kafka, **Şato**'da toplum içinde silikleştiği için topluma yabancılaşan "birey"i verir. **Kayıp**'da, Amerika'ya gitmek zorunda kalan Karl Rossmann'ın bu ülkede başından geçen olayları anlatır. Rossmann'ın amacı, bir iş bulmaktır. Birkaç işe girip çıkar, en sonunda tiyatroculuk işini bulur. **Değişim**'de, Gregor Samsa'nın böceğe dönüştükten sonra ailesiyle yaşadıklarını anlatır. Yazar, burada bize, duygusallığın kaybolduğu bir dünyada, yüzeysel ilişkilerin bizi götüreceği tehlikeyi gösterir. **Cezalılar Kolonisi**'nde, yabancı bir ülkeden gelen bir Konuk'un geldiği ülkenin çarpık, geri kalmış hukuksal yapısını anlatır.

Üçüncü aşamada, devlet, bürokrasi ve mahkeme gibi temel kavramlar tanımlanmıştır. Sonra Kafka'nın yapıtlarında devlet, bürokrasi, mahkeme, avukatlar, haberciler, memurlar ve kadınlar ele alınıp bireyin özgürlük ve yabancılaşma problemleri incelenmiştir.

SUMMARY

In this study, it has been dealt with the relation about state-individual in the stories named "Changing", "The Colonies Punished" and also in the novels "Trial", "Castle", "The Lost (America)" written by Franz Kafka.

In the first stage, it has been handled Kafka's life and character-who lived between 1883-1924. Kafka got an important place in the world literature thanks to his life and also his products. Kafka, opened a new and endless way in the world literature by his Works.

In the back plan of his works, there is an emperorship on Austro-Hungary moving from this emperorship, he put forward to the problems of 20th century.

In the second stage, works of Kafka have been reviewed. In his work named "Trial", he tells the connection between Joseph K. and court, after being arrested of Joseph K. who is innocent. To prove that he is innocent, Joseph K. wants help from Mr. Lawyer, Merchant Block and Painter Titorelli and also from the women. Joseph K. has been killed by the state. In "The Castle", the events experienced by a cadastral officer who was appointed to a village is a description of distrusting about the law and judgement system of the tomorrow's world. Joseph K. is killed by the state without realizing his crime. In another work named "Castle", he writes about the experiences of somebody named K. who is appointed for a village as a cadastral officer. K's purpose is to show that he is a cadastral officer, by reaching the castle, but he cannot attain to this aim. K. talks to the villagers, to reach Klammer, who is a representative of the castle in the village. Kafka tells about individual alienation in society because of absence. In his book "The Lost (America)", he tells the events, which Karl Rossmann experienced in America, where he had to go. The target of Rossmann is to find a job. He tries some businesses, in the end, he finds a job in theatre. In "Changing", he writes about the process which Gregor Samsa lives together with his family, after his changing into a bug. Author shows the danger which these simple connections will take us to a world where the sensitivity disappears. In "The Colonies Punished", he draws an underdeveloped legal structure of a foreign country from where a guest comes.

In the third stage, some main concepts like state, bureaucracy and court have been described. Then, in the Kafka works, the problems over state, bureaucracy, court and lawyers, messages, officers and women are reviewed especially the problems of individual's freedom and alienation.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	I
ÖZET	II
SUMMARY	III
İÇİNDEKİLER	IV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
KAFKA'NIN YAŞAMI VE KİŞİLİĞİ	
1. 1. YAŞAMI	3
1. 2. KİŞİLİĞİ	
1. 2. 1. Edebiyat Yönü	6
1. 2. 2. Karakteri	8
İKİNCİ BÖLÜM	
2. 1. KAFKA'NIN DÜNYA EDEBİYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ	15
2. 2. KAFKA'NIN YAPITLARININ ÖNEMİ VE OLAY ÖRÜNTÜSÜ	19
2. 2. 1. Dava Romanının Önemi ve Olay Örüntüsü	21
2. 2. 2. Şato Romanının Önemi ve Olay Örüntüsü	24
2. 2. 3. Kayıp (Amerika) Romanının Olay Örüntüsü	29
2. 2. 4. Değişim Öyküsünün Önemi ve Olay Örüntüsü	32
2. 2. 5. Cezalılar Kolonisi Öyküsünün Olay Örüntüsü	34
2. 3. KAFKAESK KAVRAMI	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1. ON DOKUZUNCU YÜZYILIN SONLARINDAN YİRMİNCİ YÜZYILIN BAŞLARINA AVRUPA'NIN GENEL GÖRÜNÜMÜ	38
3. 2. HABSBURGLAR İMPARATORLUĞU	39

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMALAR

4.1. DEVLET

4. 1. 1. Devletin Tanımı ve Kökeni	42
4. 1. 2. Devletin Görevleri	52
4. 1. 3. Devlet Türleri	55

4. 2. BÜROKRASİ

4. 2. 1. Bürokrasinin Tanımı ve Kökeni	56
4. 2. 2. Bürokrasinin Görevleri	59
4. 2. 3. Bürokrasinin Özellikleri	61

4. 3. MAHKEME

4. 3. 1. Mahkemenin Tanımı	67
----------------------------	----

4. 4. KAFKA'NIN ROMANLARINDA DEVLET	68
-------------------------------------	----

4. 5. KAFKA'NIN ROMANLARINDA BÜROKRASİ	72
--	----

4. 6. KAFKA'NIN ROMANLARINDA MAHKEME	75
--------------------------------------	----

BEŞİNCİ BÖLÜM**DEVLETİN ARAÇLARI**

5. 1. DEVLETİN ARAÇLARININ ÖZELLİKLERİ	80
5. 1. 1. Devletin Kendisi Bakımından Araçlarının Yeri ve Önemi	82
5. 2. AVUKATLAR	84
5. 3. MEMURLAR	85
5. 4. HABERCİLER	88
5. 5. KADINLAR	90

ALTINCI BÖLÜM**BİREY**

6. 1. BİREYİN DEVLETE GÖRE KONUMU	95
6. 2. KAFKA'NIN ROMANLARINDA BİREY	98
6. 2. 1. YABANCILAŞMA	
6. 2. 1. 1. Yabancılaşmanın Tanımı	102
6. 2. 1. 2 Yabancılaşmanın Ortaya Çıkışı	102
6. 3. KAFKA'NIN ROMANLARINDA YABANCILAŞMA	105
6. 4. ÖZGÜRLÜK	
6. 4. 1. Özgürlüğün Tanımı	111
6. 4. 2. Özgürlüğün Alanları	112
6. 5. KAFKA'NIN ROMANLARINDA ÖZGÜRLÜK	114

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ	118
KAYNAKÇA	126

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Franz Kafka'nın *Dava*, *Şato*, *Kayıp (Amerika)*, *Değişim ve Cezalılar Kolonisi* gibi temel yapıtlarından hareketle devlet-birey ilişkisini ortaya koymaktır.

Kafka, bu yapıtlarını, yıkılmakta olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu gözlemleyerek kaleme aldı. Habsburglar İmparatorluğu, hem Cermen, Macar, Slav, Rumen, İtalyan gibi farklı uluslardan meydana geldiği için hem de sanayi devrimiyle birlikte yeni bir şekil alan bilimsel gelişmeleri takip edemediği için süratle yıkılmanın eşiğine gelmiştir. Kafka'nın yapıtları açısından dikkat edilmesi gereken husus, yapıtlarında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu somut bir mekan olarak kullanmadığıdır. Bu imparatorluktan hareketle evrensel sorunları yazmıştır.

Devlet, insanların yönetilme ihtiyacı sonucu ortaya çıkan bir kurumdur ve bireylerin insanca yaşaması için vardır; fakat, devlet, Kafka'nın yapıtlarında farklı bir biçimde ortaya çıkar. Devletin ilk görevi, bireyi etkisizleştirmek, nesneleştirmek ve izole etmektir. Bunun için de çeşitli araçları vardır. Hukuk kurumu, iletişim kanalları, bürokrasi ve kadınlar bu araçlardan birkaç tanesidir. Koruyucu ve kollayıcı olması gereken devlet, tam tersine düşüncelerini ifade etmeyen, edemeyen bireylerin karşısına "düşünce polisi" olarak çıkmaktadır (Emre 1999: 128). Kafka'nın yapıtlarında öyle bir durum ortaya çıkıyor ki, adeta devlet, kendisi için tehdit olarak gördüğü her bireyi yok etmek için vardır.

Bu çalışmada, modernleşmenin ivme kazandığı yirminci yüzyılda, önemli ve benzersiz yapıtlarıyla yazın dünyasında yeni bir çığır açan Kafka'nın *Dava*, *Şato*, *Kayıp (Amerika)* romanları ile *Değişim ve Cezalılar Kolonisi* öykülerinde devlet-birey ilişkisi ele alınmıştır.

Kafka, romanları ve öyküleri ile ne bir yazardan etkilenmiştir ne de kendisinden sonra bir ekolün ortaya çıkmasına neden olmuştur; fakat, Kafka bir çok yazara ilham kaynağı olmuştur, bir çok ekolün var oluş sebebi olmuştur. Bu

bağlamda Kafkaesk kavramı, akla ilk gelendir. Evrensel bazda, çok az yazar Kafka kadar, insanlık düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur; çok az yazar Kafka kadar zengin, münbit bir miras; sistematik, kuşatıcı, amaca yoğunlaşmış, kurgusu sağlam, mantığı kusursuz yapıtlar bırakmıştır. Kafka'nın, yargı sisteminin çarpıklarını ortaya koyan (Dava, Cezalılar Kolonisi), sistemin bireyi etkisizleştiren uygulamalarını ifşa eden (Şato), modernleşme ile birlikte dünya gündemine giren yabancılaştırma olgusunu işleyen (Kayıp, Değişim) yazarlardan ilki olduğu söylenebilir.

Kafka kendisinden sonra gelen varoluşçuluk, saçma/uyumsuzluk edebiyatı, bilinç edebiyat akımı, yeni roman gibi bir çok akımı etkilemiştir (Çalışlar 1987: 309). Kafka'nın yapıtları, yeni dünya düzeninin sorunlarını, kapitalist sistemin buhranlarını aşmak için başvurulan kaynakların başında gelir. Kapitalist olsun anti-kapitalist olsun, muhalif olsun taraftar olsun, hemen herkes Kafka'nın yapıtlarının ölümsüzlüğünü ve modern dünyanın yüzüne tutulan aynaların en sağlamı, en objektifi olduğunu kabul etmektedir.

Bu tezin konusu, Kafka'nın Dava, Şato, Kayıp (Amerika) romanlarında ve Değişim ve Cezalılar Kolonisi öykülerinde devlet-birey ilişkisidir. Kafka'nın bu yapıtlarından hareketle 20. yüzyılın başındaki devlet-birey ilişkisinin "durumu" saptanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma yedi bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, Kafka'nın yaşamı ve karakteri; ikinci bölümde, Kafka'nın dünya edebiyatındaki yeri ve önemi; üçüncü bölümde, on dokuzuncu yüzyılların sonlarından yirminci yüz yılın başlarına Avrupa'nın genel görünümü; dördüncü bölümde, temel kavramlar (devlet, bürokrasi, mahkeme); beşinci bölümde, devletin araçları (avukatlar, memurlar, haberciler, kadınlar); altıncı bölümde, bireyin konumu, yabancılaştırma ve özgürlük; son bölümde ise devlet-birey ilişkisinden ortaya çıkan sonuçlar ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKA'NIN YAŞAMI VE KİŞİLİĞİ

1. 1. YAŞAMI

Franz Kafka, “3 Temmuz 1883’te St. Nokolaw cemaat alanı içinde kalan 1/27 nolu ‘Zum Turn’ isimli evde dünyaya gözlerini açar” (Wagenbach 1997: 21). Kafka’nın soy kütüğüne baktığımızda “Anne tarafından ataları arasında münzevi bir yaşam süren dindar bilginler ve hanımlarla sık karşılaşılır. Annenin baba tarafından atalarını ise Bohemya ve Moravya’da sık görülen manifaturacı aileler ‘aydın düşünceli’, fazla tutucu sayılmayan kimseler oluşturur” (Wagenbach 1997: 15). Kafka’nın babası Hermann “1852’de Güney Bohemya’da ancak yüz kişilik küçük bir köy olan Wossek’te dünyaya gelmiş, alabildiğine ilkel yaşam koşullarında büyümüşü...” (Wagenbach 1997:18). Hermann ve Julie çiftinin ilk çocuğu olan Franz dışında, Elli, Vali ve Ota adlı çocukları olmuştur.

Kafka’nın çocukluğu, annesiyle babasının kendilerine göre uyguladıkları sert, duygusuz bir eğitimle geçti. “Görüş ve düşüncelerden yoksun bir baba evinde, bilmecemsi yasalar karşısında, anlaşılmaz bir çevrede büyüyen Kafka için tek çıkış yolu kendini dışa kapamaktır” (Wagenbach 1997: 30). “Kafka çekingen, alıngan, alçak gönüllü, huzursuz, ürkek, çevresiyle zor ilişki kuran, duygulu kişiliğe sahip bir insandı. Bu özellikler büyük ölçüde annesinden kaynaklanıyordu. Babasından aldığı özellikler oldukça azdı. Babası karşısında kendisini çaresiz ve zavallı görürdü. Babası, onun için hep korku kaynağı oldu ve bu nedenle giderek dışa kapanmasına neden oldu” (Çalışlar 1987: 304). Babası Hermann Kafka için çaba harcamaya değer tek amaç toplumun takdirini kazanmaktır (Wagenbach 1997: 20). Kafka’nın içinde büyüdüğü ev pek bunaltıcı, kasvetli, bir çocuk için fazlasıyla kapalı bir yerdi. Sakin, uslu, duygusal ve sevecen bir çocuk olduğunu düşünen Kafka, kendisine daha iyi bir gelecek hazırlamadığı için ailesini suçlar (Kafka 1995: 165). Kafka, *Günlükler*’in

başka bir yerinde de istediği gibi bir hayatı yaşamamasının sebebi olarak çocukluğunu gösterir: “Eğitimim, amaçladığım gibi varlığımın pek derinlerine işleseydi böyle (‘içte perişan’) olmazdım. Belki de çocukluğum buna elvermeyecek kadar kısa geçti” (Kafka 1995: 19).

1889-1893 yılları arasında Reischmarkt'ta ilkokulu bitiren Kafka, 1893-1901 yılları arasında Altstadt'ta Alman Devlet Lisesi'nde okudu. Bu okulun eğitim anlayışı tutucu ve hoşgörüden yoksun bir müfredata göre yapıldığı için Kafka daha da içine kapanmak durumunda kalmıştır. Kafka, liseyi bitirdikten sonra babasının zoruyla Prag Üniversitesi'nde hukuk tahsiline başlamıştır. Kafka, burada gördüğü hukuk öğreniminin yanında ilgi duyduğu sanat tarihi, Alman edebiyatı gibi dersleri de izledi. *Bir Savaşın Tasviri*'ni bu dönemde yazdı. 1906 yılında hukuk doktorasını veren Kafka, stajını önce bir avukatlık bürosunda sonra da mahkemede yaptı. 1907'de Assicurazion Generali adlı ünlü İtalyan şirketinde çalışmaya başlayan Kafka, bir yılın sonunda Prag'daki Bohemya Krallığı İş Kazaları Şirketi'nde çalışmaya başladı. Bu yıllarda, Kafka ölene kadar dostluk ettiği Max Brod'la tanıştı. Brod aracılığıyla Prag edebiyat çevresine girdi, dönemin ünlü düşünürleri, yazarları olan Feliz Weltsc, Oskar Baum, Gustav Janouch ve Franz Werfel'le tanıştı (Ana Britannica 1993: 383).

Evlenmek, Kafka'yı yaşamı boyunca meşgul eden konuların başında gelir. Ona göre, bir yuva kurmak, evliliğin meyveleri olan çocukları bağrına basmak, bu güvensizliklerle dolu dünyada onları ayakta tutmak, hatta yaşam içinde onlara biraz kılavuzluk etmek, bir insanın üstesinde gelebileceği en yüce şeydir (Kafka 1994: 199). Evliliği hayatın en önemli dönüm noktalarından biri addeden Kafka, bir kızla iki kez olmak üzere üç kez nişanlanmıştır. Ama çok sonraları bambaşka bir kızla, Dora Diamant adında bir Yahudi kızıyla evlenmiştir (Kafka 1999: 248). İki kez nişanı bozduğu kişi, dostu Brod'un yakın arkadaşı Felice Bauer'dir. 1912'de Felice Bauer'la tanışan Kafka, 1914 ve 1917 yıllarında iki kez nişan yapmasına karşın son anda evlenmekten vazgeçti. Nişanlanmaktan vazgeçtiği diğer kişi Julie Wohryzek'tir. Kafka'nın bir bayanla hayatını birleştirmekten ısrarla kaçınmasının nedeni “düşünsel bir eksiklikten” kaynaklandığı söylenebilir: “Ama elverişsiz bazı dış koşullardan

bağımsız asıl engel, besbellî düşünsel bir evlenme yeteneğinin bende eksikliği idi. Bunu da sonradan anladım, evlenmeye karar verdiğimden beri uyku girmiyor gözüm, başım gece gündüz ateş gibi yanıyor, benimkisine yaşamak denemez artık; çaresizliğe gömülmüş, sağda solda yalpalayıp duruyorum” (Kafka 1994: 205). Kafka’ya göre yalnızlık da düşünsel eksik sonucu ortaya çıkar, bu yüzden kendisi gibi biriyle hayatını birleştirmeyi doğru bulmaz: “Evlenmenin nedeni yalnızlıktan kurtulmaksa ne elde edilir? Yalnızlığı yalnızlıktan birleştirmekten bir yuva kurulamaz... Birinin yalnızlığı ötekinde yansır, karanlık gecelerde bile” (Kafka 1999: 248). Evlenmemek için her türlü engeli çıkarır Kafka: “Hastalık, Felice’yle bağları koparmak için bir bahaneden başka bir şey değildi” (Wagenbach 1997: 144). Hayatı boyunca otoriter babasının varlığından rahatsızlık duyan Kafka, babasına rağmen evlenememiştir: “Ama işte aramızdaki sıkı ilişkidir ki, biraz da beni evliliğe ayartıyor. Evlilik sonucu aramızda doğacak ve senin herkesten daha iyi anlayabileceğin eşitlik gözüm pek güzel görünüyorsa, nedeni benim o zaman özgür, senin de sıkıntıdan kurtulmuş, barbarca davranmayı bırakmış, karşısındakinin duygularını paylaşan memnun bir babayı düşünebileceğindir” (Kafka 1994: 206).

Vücut yapısının zayıflığından dolayı 1914’te başlayan 1. Dünya Savaşı’na alınmayan Kafka, 1917’de verem hastalığına yakalandıktan sonra düzenli olarak sanatoryumlara gidip gelmeye başlar.

1904’de *Bir Savaşın Tasviri*’ni, 1907’de *Taşrada Düğün Hazırlıkları*’nı, 1910’da *Günlükler*’i yazmaya başlayan Kafka 1912’de önemli eserlerini kaleme almaya başlar. Bu yılın başında *Kayıp (Amerika)* romanının ilk taslaklarını, temmuzda önce Weimar’da, sonra Jungborn’da Max Brod’a okur. Ağustosta aynı yılın sonunda yayımlanacak olan *Gözlem* adlı ilk kitabı baskıya hazırlanır. Eylülde *Yargı* adlı öyküsüne ve Felice Bauer’le mektuplaşmaya başlar; Kasım ve Aralık aylarında *Değişim* öyküsü yayımlanır. Kafka, 1914’te *Dava* romanı ile *Cezalılar Kolonisi*’ni yazmaya başlar. Kafka, 1917’de *Köy Hekimi* ile *Özdeyişler*’i yazar. Kafka, 1920’de Milena Jesenska’yla mektuplaşmaya başlar. Kafka’nın *Şato* romanı ile *Bir Açlık Cambazı* ve *Bir Köpeğin Araştırmaları* 1922’de yayımlanır.

Kafka'nın 1923'de *Küçük Bir Kadın ile Yuva* 1924'te *Şarkıcı Josefina* öyküleri yayınlanır. (Wagenbach 1997: 183-184).

1917'de, yakalandığı akciğer tüberküloz hastalığı sonucu bozulmaya başlayan sağlığı çalışmaya elvermeyince, Kafka, 1922'de emekliliğe ayrılır. 1924'de eşi Dora Diamant ile dostu Robert Klopstock tarafından Kierling Sanatoryumu'na kaldırılır. Kafka, adı geçen sanatoryumda, 3 Haziran 1924'te hayatını kaybeder.

1. 2. KİŞİLİĞİ

1. 2. 1. Edebiyat Yönü

Çek asıllı olan Franz Kafka, Milena'ya yazdığı bir mektupta, Almanlar arasında yaşamadığını, ama anadilinin Almanca olduğunu bu yüzden Alman diliyle yazdığını belirtir (Kafka 1999: 20). Kafka, Almanca'dan başka bir dil kullanmamıştır. "Yaşadığı çevrenin kendisine sunduğu dil malzemesiyle yetinme kararlılığının nedeni, yine giderek daha belirgin olarak açığa vuran ileri derecede bir gerçeklik tutkusudur (Wagenbach 1997: 73). Kafka'nın yapıtları ilk bakışta, basit olduğu izlenimini verir. Yapıtların ilk bölümleri, okuyucuda olay örgüsünün kolaylıkla anlaşılabilirliği etkisi bırakır. Bunun nedeni, Kafka'nın açık, saydam, kendi içinde yapısal bir süreç kurup gerçekleri göz ardı etmeyen bir dile sahip olmasında aramak gerekir. Kafka'nın bu çeşit dili kullanmasının arka planında, kendisine yabancılaşan bireyin karmaşık yaşamını yansıtmak kaygısı vardır. Fakat yapıtların ilerleyen bölümlerinde sadelik ve açıklık giderek kaybolur. Bireyler karmaşık yaşamları içinde belirsiz bir hal alırlar. Kafka'nın eserlerinde fark edilir derecede imajların olmasının nedeni, dilsel öğeleri gerçek anlamlarıyla kullanmasından ve atasözlerine benzeyen çağrışımlardan kaynaklanır (Wagenbach 1997: 74). Benzetmeler, Kafka'nın yazı dilini zenginleştirmesine rağmen bazen

olumsuzlukların kaynağı olur: “Benzetmeler, beni yazma uğraşında umutsuzluğa düşüren pek çok nedenden biri” (Kafka 1995: 585).

Kafka için edebiyat, yaşama sebebidir, onu hayata bağlayan en önemli, belki de tek bağıdır: “Mutluluğum, yeteneklerim ve herhangi bir biçimde bana yararı dokunacak olanaklarım öteden beri edebiyat alanında bulunuyor” (Kafka 1995: 25). Uzun yıllar boyunca yazdığı **Günlükler**, Kafka’nın kendine yönelik yoğun gözlemlerinin bir göstergesidir. Bu gözlemler sonucunda, hassas bedeninin herhangi bir şey karşısında savunmaya geçtiğini gören Kafka, bu “zayıf yanını” yazımsal gücünün temel kaynağı olarak saptamıştır: “Varlığını sürdürme içgüdüsü, Kafka’nın kendisi konusunda tutumlu ve esirgeyici davranmasını, ‘gücünü düşünülmecek kadar aştığını’ sezdiği kimi şeylerden özveride bulunmasını gerektirir. Güvenlik altında olmaya ve ana kucağında duyduğu özlem, bedeninin zayıflığından kaynaklanır. Ama yazımsal olan tutkusu daha güçlüdür” (Fischer 1998: 15). Kafka’nın yaşam boyu değer verdiği yazarlar; Grillparzer, Dostoyevski, Kleist, Flaubert (Wagenbach 1997: 122) olduğuna bakılırsa, onun zayıflığından kaynaklanan dehasını ve umutsuzluğunu garipsememek gerek.

Kafka’nın **Dava**, **Şato**, **Kayıp** ve **Değişim** gibi dünyaca meşhur, ölümsüz yapıtları dünya edebiyatına kazandırmasında, uzun yıllar günlük tutmasının, sürekli mektuplar yazmasının ve hayvan öykülerine ağırlık vermesinin mühim bir rolü vardır. Kafka’ya göre “Günlük tutmanın sağladığı bir avantaj insanı aralıksız yenilgiye uğratan değişimlerin yatıştırıcı bir açıklıkla bilincine varmaktır” (Kafka 1995: 199). Kafka için yazmada vazgeçilmez bir unsur olan mektuplar “Bir kök sap, bir şebeke, bir örümcek ağıdır... Yalnızca iki şeyden korkar, ailenin haçı ve evliliğin sarımsağı. Mektuplar ona kan getirmeli ve kan da yaratma gücü vermelidir. Ne kadından gelecek bir esinti ne de anne himayesini arar, aradığı tek şey yazmak için gerekli fiziksel güçtür” (Deleuze ve Guattari 2001: 45).

1. 2. 2. Karakteri

Kafka'nın karakterinin en belirgin özelliği, yazıyı ya da yazma eylemini hayatının merkezine koymuş olmasıdır. Bu sayede kendi yaşam felsefesini oluşturmak istemiştir: "En önemli ya da benim için en çekici dileğin, bir yaşam görüşüne kavuşmak ve yazıyla başkalarını böyle bir görüşün varlığına inandırmak olduğu anlaşıldı" (Kafka 1995: 568). Buna ulaşmak kolay olmadı. Hatta Kafka'nın bütün hayatının bunu gerçekleştirmekle geçtiği söylenebilir. Kafka'nın bu yaşam görüşü, cevabı olmayan sorular üstüne kuruludur. Onun eserlerinin bu soruları cevaplandırmak isteğinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Devlet-birey ilişkisini belli bir açıklığa kavuşturmak için Kafka'nın babasıyla olan ilişkisine bakmakta fayda var; çünkü Kafka'nın yapıtlarının arka formunda bir kalıp olarak, devlet=baba, birey=oğul benzerliği görülür. Başka bir deyişle Kafka, yapıtlarında, babasını devlet, kendisini birey yerine koymuştur. Bu açıdan Kafka'nın babasıyla olan ilişkisini detaylı açıklamak konumuza daha sağlıklı bir bakış açısı sağlayabilir.

Kafka, hayatı boyunca babasıyla, normal bir baba-oğul ilişkisinde olması gerektiğinden çok farklı boyutlarda bir ilişki yaşadı: "Kafka'nın temel yaşantısı, 'Babasının Dünyası' ile olan uyumsuzluğu idi. Bu dünyaya başkaldırmıştı; ama bu tutumu aynı zamanda bir suç, bir uyum yeteneksizliği, o dünyaya girecek güçten yoksun olduğu için bir dışlanmışlık olarak duyumsuyordu" (Fischer 1998: 56).

Kafka'yla babası arasındaki sorunu anlamak için babayla oğlunun ilk zamanlarına bakmak gerekir. Kafka'nın Babaya Mektup'ların ilk satırları bu gerçeğe ışık tutar: "Hiç kuşkusuz pek değişik insanlardık her ikimiz ve bu değişiklik birbirimiz için öylesine büyük tehlike oluşturuyordu ki, benim gibi gelişimini yavaş yavaş sürdüren bir çocukla senin gibi gelişimini tamamlamış bir adamın birbirine nasıl davranacağı önceden tahmin edilmek istenirse, beni düpedüz ayaklarının altına alıp geride bir zerre bile kalmayacak gibi ezeceğin düşünülebilirdi" (Kafka 1994: 158).

Kafka daha hayatının ilk yıllarında, babasını “her şey”, kendisini “hiçbir şey” imgesiyle tasavvur etmeye başlamıştır. Bunun nedeni olarak da fiziki farklılıkları göstermektedir: “Ben sıksa, zayıf, ince bir oğlandı, sense iri yarı, uzun boylu, geniş bedenliydin. Daha kabindeki soyunmalarımızda kendime içler acısı bir gözle bakmıştım, hem yalnız senin karşında değil, bütün dünya önünde. Çünkü benim için her şeyin ölçüsü sendin” (Kafka 1994: 161).

Kafka, evde, dışarıda, ilişki içinde bulunduğu herkesi babasının görünmez otoritesine göre anlamlandırıyor: “Koltuğuna kurulmuş dünyayı yönetiyordun. Senin düşündüğün doğru, seninkinden başka bir düşünce kaçık, zıpır, meschugge anormaldi” (Kafka 1994: 161). Kafka’nın çocukluğunda yaşadığı şu olay onun babası karşısındaki konumunu açıklayan bir örnektir. Çocukken su isteyen Kafka’yı, annesiyle babası ceza olarak bodruma kapatır. Bu olaydan sonra uslandığını düşünür Kafka, ama içinde onulmaz bir yıkım yaşadığını da belirtir: “Anlamsız su isteyişlerimin benim için taşıdığı bayağı doğallıkla, yataktan alınıp dışarı çıkarılmamdaki olağanüstü korkunçluk arasında, yaradılışım gereği asla doğru dürüst bir ilişki kuramıyordum. Yıllar sonrası bile dev gibi bir adamın, yani babamın, bu gözümde en güçlü otoritenin adeta nedensiz çıkagelerek, beni gece yataktan alıp pavlatşe’ye götürebileceği düşüncesinin, yani babam karşısında böylelerine bir hiç olduğum gibi kahredici duygunun altında ezilip durdum hep” (Kafka 1994: 160).

Babasının manevi, görünmez otoritesi her şeyin ölçüsüdür: “Aklına yaymayan ya da kaynağını senden almayan bir konu üzerinde seri kanlı söyleşinin daha baştan üstesinden gelmeyen birisin; senin diktatörce doğan böyle bir şeye izin vermez” (Kafka 1994: 166). Kafka, bütün düşüncelerinin babasının ağır baskısından kaynaklandığını belirtir: “Seninkilerle uyuşmayan düşüncelerim de bunların içindeydi ve özellikle söz konusu düşüncelerde baskın kendini daha çok hissettiriyor, senden bağımsız gibi görünen düşüncelerim, daha başından beri, üzerlerinde senin yadsıyıcı yargının damgasını taşıyordu” (Kafka 1994: 162). “Babasının o kıt buyruklarına bir türlü akıl erdiremedi, bir bilmece gibi baktı bunlara, sonunda her şeye karşı bir güvensizlik duymaya başladı” (Wagenbach 1997: 26).

Benzer çatışma, Kafka'nın yetiştirilmesinde de görülür: "Babası tarafından arzu edilen 'Hukuk Fakültesi'ne geçer" (Wagenbach 1997:51). Kafka, bu kararın etkisini, hayatının bütün alanlarında hisseder: "Senin hiç sözünü dinlemediğime inanıyorsan, tuhaf bir yanılgıdan başka bir şey değil bu... Senin sandığın ve benim başıma kaktığın gibi, 'hep ters tutumu' hiç te sana karşı yaşamımın ilkesi yapmadım. Sözünü daha az dinleseydim benden daha memnun kalırdım kuşkusuz. Ama öyle olmadı, beni eğitmek için başvurduğun çareler üzerimde etkili oldu, hiçbirini elinden kendimi sıyrıp alamadım; şu anda nasılsam (yaşamın temelleri ve etkisi kuşkusuz bir yana), senin uyguladığın eğitimle benim uysallığımın bir sonucudur bu. Ama ilgili sonuç yine de hoşuna gitmiyor, hatta bunu kendi eğitim yönteminin bir sonucu diye benimsemekten kaçınıyorsun; nedeni de, senin eğitici elinle bende eğitecek malzemenin birbirine pek denk düşmemesidir" (Kafka 1997: 169).

Her baba gibi Hermann Kafka da oğlu için iyi bir gelecek planlıyordu; fakat oğlu Franz'da, düşündüğü özellikler mevcut değildi. Kafka'nın babasının maddi durumunun iyi olması da bir baskı unsuruydu Kafka için: "Senin bana sunduklarından yararlanmıyor değildim; ama, ancak utanç, bezginlik, güçsüzlük ve bir suçluluk bilinci içerisinde yapıyordum bunu. Dolayısıyla, senin bütün bağışlarına çalışarak değil, ancak bir dilenci gibi teşekkür edebiliyordum" (Kafka 1997: 176).

Bunun sonucunda Kafka, kendisinden kaynaklanan bütün bireysel ve toplumsal yetersizliklerin, eksikliklerin, olumsuzlukların sebebi olarak babasını görür: "Cinsel sorunlarım varsa, evlenemiyorsam, yazıyorsam, yazamıyorsam, bu dünyada başım eğikse, son derece çölümsü bir dünya kurmak zorunda kaldıysam: Bunların hepsi babanın suçu" (Deleuze ve Guattari 2001: 15).

Böceğe dönüşen Gregor Samsa, hareket etme yeteneğini, vücudunda ilk ölümcül yarayı açan babası yüzünden kaybetmiştir (Kafka 1993: 45); çünkü "Baba Samsa'yla baba Bendemann... Her ikisi de hoyrat Kafka-babalar soyundan gelmektedir" (Kafka 1993: 75).

Kafka'nın en çarpıcı tarafının, vücut zayıflığından kaynaklanan umutsuzluk olduğu söylenebilir. Bütün olumsuzlukların vücut zayıflığından kaynaklandığını düşünen Kafka, bu durumu şu sözlerle açıklar: "İlerlememi önleyen başlıca engellerden birinin vücut durumum olduğu kesin. Böyle bir vücutla bir şey elde edilmez. Sürekli başarısızlığa alışmak zorundayım" (Kafka 1995: 166).

Kafka'nın *On Bir Oğul* hikayesinde, baba, oğullarının özelliklerini anlatır. Babanın anlattığı on birinci oğul, Kafka'nın kendisine çok benzemektedir: "On birinci oğlum narin ve sanırım oğullarım arasında en güçsüzü. Ama aldatıcı bir güçsüzlük bu, çünkü bazen güçlü ve kararlı bir tutum takınabiliyor; ancak, böyle zamanlarda bile güçsüzlük nasılsa temelini oluşturuyor işin. Gelgelelim, utandırıcı bir güçsüzlük değil, sadece bizim bu yeryüzünde güçsüzlük diye bakılan şey" (Kafka 1991: 99).

Deleuze ve Guattari'nin bu duruma ilişkin açıklamaları şöyledir: "Kafka'yı benimsemenin yalnızca iki ilkesi vardır: Bir tuzak ya da bir sirk gibi kurduğu şeytanca bildirimlerine rağmen ve bu bildirimler dolayısıyla, derin bir neşeyle, bir yaşama sevinciyle dolu, güleç bir yazardır Kafka" (Deleuze ve Guattari 2001: 61). 10 Şubat 1915 tarihli notunda, "Katıksız bir umutsuzluk" içinde olduğunu yazan Kafka için bedeni aşılmaz bir engeldir: "Bu satırları yazarken, hiç kuşkusuz vücudumun ve onunla birlikte geçireceğim bir geleceğin yol açtığı umutsuzluktan yazıyorum" (Kafka 1995: 10).

Kafka'da umutsuzluğun kök salmasında, kendini ve başkaları suçlama eğiliminin payı, önemli bir yer tutar: "Öyle zamanlar yaşadım ki, çılgınca bir öfkenin önüne kattığı suçlamalardan başka bir şey barınmadı ruhumda" (Kafka 1995: 19). Kafka'da kendini suçlama, kendini küçük görme, zayıf görme eğilimini Milena'ya yazdığı bir mektupta da görürüz: "Hiçbir şeyime göz yumulmaz, rahat edeyim diye bir dakika bile verilmemiştir bana; her şeyi kendim çabalayarak elde etmek zorundayım, yaşadığım günlerle geleceği değil, geçmişimi bile kendim yaratmak zorundayım, doğal olarak herkesin bir geçmişi vardır belki, ben onu bile kendim elde etmek zorundayım; bence bu en zor iş, dünya sağa mı dönüyor? –Bilmiyorum- ayak uydurabilmem için benim sola dönmem gerekiyor!" (Kafka 1999: 232).

Kafka, hassas olan vücudu ve güçlü olan sezgileri sayesinde, çevresindeki her şeyin gerçek yüzünü görmüştür. Bu da onda, umutsuzluğunu güçlendirmesine, karamsar düşüncelerin oluşmasına ve çoğalmasına neden olmuştur: “Biz ve dostlarımız ise tamamen maskelenmiş durumdayız, bu bakımdan tanınmayız nihayet; örneğin ben mesleğim, hayali ya da gerçek acılarım, edebiyata olan eğilim vb. tarafından maskelenmiş durumdayız” (Kafka 1995: 80). Bu durumu, Milena’ya yazdığı bir mektupta şu sözlerle açıklar: “Düşenlerle böbürlenen bir dünyada yaşıyoruz. Atamıyorum adımımı, ürküyorum, onun için yere basamıyorum” (Kafka 1999: 63). Memnuniyet bile Kafka’da umutsuzluk için bir nedendir: “Diyeyeğim hiçbir zaman, hatta memnunken bile bu memnunluğumdan memnun kalmadım” (Kafka 1995: 597).

Kafka’nın insanlar içindeki konumu, onun koyu umutsuzluğunun nedenleri hakkında bir fikir verebilir. Dünyanın herhangi bir yerinde “Bir viranenin küçük bir sakini olmak” (Kafka 1995: 16) isteyen Kafka, kimseyi görmek arzusunda olmadı, hiçbir görünümle aklını karıştırma niyeti taşımadı, yazı masasının dışında rahat edemeyeceğini düşündü (Kafka 1994: 222). Buna rağmen, 1908-1922 yılları arasında Çeklerin ağırlıkta olduğu İşçi Kaza Sigorta Kurumu’nda çalıştı. Kafka, burada “Sigorta personeli tarafından el üstünde tutulmaktaydı, kurumun gözdesiydi, hiç düşmanı yoktu” (Wagenbach 1997: 83). Milena’nın Max Brod’a yazdığı bir mektupta, Kafka’nın insanlar arasındaki konumunu açıklıkla fark ederiz: “Ama o asla sığınacak bir yer aramadı kendine, böyle bir yerin koruyuculuğundan hep uzak kaldı. En ufak bir barınak, bir dam altından yoksun yaşayan biriydi. Dolayısıyla, bizim korunup esirgendiğimiz tüm tehlikelere karşı savunmasızdı” (Kafka 1999: 167).

Kafka’nın bir okul arkadaşı, onun okul içindeki halini şu ifadelerle anlatır: “Onda dikkati çeken hiçbir şey yoktu. Sessiz, sevimli gülümsemesiyle çevresindeki dünyanın kapılarını aralar, ama kendi kapısını kapardı bu dünyaya” (Wagenbach 1997: 362).

Kafka'nın bir başka arkadaşı, Oscar Baum, ondaki 'benzerliği' şu şekilde anlatır: "Sonradan bir daha hiç rastlamadığım, çok değerli ve ün yapmış kişilerde bile görmediğim tümüyle alışılmadık güçlü bir hava esip geliyordu kendisinden" (Wagenbach 1997: 79).

Yakın dostu Max Brod ise Kafka için şunları söyler: "Kendi içine kapanık, ama yine de yüreği sonsuz bir iyilik duygusuyla dolup taşan bir kimse. Yapıtlarında kendini sevgi yoksunluğuyla suçlayan, kendini kendine özgü katı ölçülere vurarak sevgi ateşiyle pek yeterince yanıp tutuşuyor görmeyen Kafka, gerçekte en candan bir dost ve en candan bir insandı" (Brod 2000: 65-66).

Kafka, *Günlükler*'de sadece dış koşullar sonucu değil aynı zamanda yaradılışın bir sonucu olarak içine kapalı, suskun, insanlardan kaçan, hiçbir şeyden memnurluk duymayan biri olduğunu yazar (Wagenbach 1997: 127). Her şeye yabancı bir yaradılışa sahip olan Kafka, ailesiyle iletişim kuramaz: "Kendi ailemin bireyleri arasında, alabildiğine iyi ve sevecen bu insanlar içinde bir yabancından daha yabancı yaşıyıp gidiyorum" (Kafka 1995: 362).

Sadece ailesiyle değil, çevresiyle de ilişki kuramaz Kafka: "İnsanlarla ilişkim ve insanlarla ilişki kurma yeteneğim bakımından terk edilmiş durumdayım" (Kafka 1995: 601). 6 Temmuz 1912 tarihli notu, bu yalnızlığın en veciz ifadelerinden biridir: "Bana pek yabancı bu insanlar arasındaki öksüzlüğüm" (Kafka 1995: 280). Bu terkedilmişlik, yalnızlık içinde yazı, Kafka'yı hayata bağlayan tek bağ olur: "Günlüğü artık bırakmayacağım. Sımsıkı tutunmam gerekiyor ona, çünkü günlükten başka tutunacak bir şey yok" (Kafka 1995: 89).

Kafka'nın yapıtlarında inancın nasıl bir yeri ve önemi olduğunu anlamak güç bir meseledir: "Bu yüzden, kuşkunun taşlanıp bir tanrıtanımazlığın çarpıtılmış suratına dönüştüğü kimselerden biri değildir Kafka. Daha çok, anlatılmaz zahmetlere katlanıp inancı arayan, sevgiden yoksun zamanımızın umutsuzluğu ortasında umudun o cılız alevi üzerine titreyen, bu alevin ikide bir söndüğünü gören, ama yine de kendilerine bazen, inayet anları ve yüceltme dönemlerinde bir kurtuluş sezisinin bağışlandığı kişilerden biridir" (Brod 2000: 5).

Kafka'nın çocukluğunda babasıyla gittiği havrada, babası gibi ibadet etmemesi, sık sık uyuklaması, esnemesi onun çocukken din konusunda düzenli, sağlıklı bir eğitim almadığının göstergesi olabilir: "Kafka'ya aktarılan dinsel malzeme akıl almayacak kadar azdı" (Wagenbach 1997: 38). Her zaman için babasının manevi, görünmez otoritesinden rahatsızlık duyan Kafka'nın, Musevilik dininin bir mensubu olarak ilkin babasını görmesi, bilmesi, Kafka'da Tanrı konusunda açık ya da olumlu görüşlerin oluşmasına meydan vermemiştir. Kafka'nın 1922 temmuzunda Brod'a gönderdiği mektuptaki şu ifadeler, onun inanç bakımından ne vaziyette olduğunu gösterir: "İnanca yabancı olan, ruhun esenliği için dua etmesi bile beklenmeyecek bir insanım" (Fischer 1998: 47).

Buna karşın Brod gibi yazarlar, Kafka'da, belirsiz de olsa bir Tanrı inancı olduğunu iddia ederler. Brod, buna kanıt olarak Kafka'nın şu ifadelerini gösterir: "Tanrısal vardır, ama bizim insani kavrayış gücümüzün dışında bulunur. Tanrısal, insanın bilincinde pek sık olarak kırılmaya uğrar, duruluğunu yitirir" (Brod 2000: 5). Brod'u destekler nitelikte bir fikir ileri süren Ertem, Kafka'nın çıkış yolu olmayan labirentte, yolunu yitirmiş insan temasından hareket eder: "Hedefi olmayanın anlamı da yoktur. Ve bu nihai amaç ancak olayın ötesinde bulunur, insanlık tarihine o önderlik etmelidir, yani anlamını vermelidir. Bu durum, istese de istemese de, Kafka'nın son derece dindar özelliğini açığa vurur: Dinsel, soyut veya deneyüstü (transandantal) köklerinden koparılan insan mahvolmuştur; tüm davranış mantık dışı, anlamsız, yararsız ve bunaltıcı olur" (Ertem 2001: 209).

İnanç konusunda, muayyen izlenimler ve fikirler vermekten kaçınan Kafka, aynı belirsizliği Siyonizm'de de göstermiştir (Wagenbach 1997: 94). Kafka'nın yapıtlarında Musevi bir atmosfer sezilmesine rağmen, o, kendini Yahudiliğin dışında görmüştür: "Yahudilerle ortak neyim var? Kendi kendimle pek ortak bir şeyim yok; gerçekte hiç sesimi çıkarmadan nefes aldığımı memnun, bir köşeye çekilmem gerekirdi" (Kafka 1995: 393).

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1. KAFKA’NIN DÜNYA EDEBİYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Fischer’e göre, Franz Kafka, “Gelecekteki korkuların habercisi gibidir”; Sartre’a göre ise, “Kafka olmasaydı çağımızın batı edebiyatı olmazdı” (Gümüş 1994: 67). Bu iki görüş Kafka’nın dünya edebiyatı açısından önemini gösteren birer görüştür. Gerçekten de, çok az yazar Kafka kadar kendisinden sonra meydana gelen olaylara (olumlu/olumsuz) tesir etmiştir. Çünkü, “Kafka çağdaş insanın yalnızlığını ve yabancılaşmasını büyük bir ustalıkla anlatmış” (Edebiyat Ansiklopedisi 1991: 161) yazarların başında gelir. “Yaşadığımız çağa ilişkin korkularımızın ve tedirginliklerimizin yazarı... Kafka yaşadığımız çağın bilinci. Çağımızın kültürünü yok oluşuna karşı çıkmak istemişti” (Gümüş 1994: 67).

Kafka’yı olduğundan başka bir şekilde yansıtanlara karşı çıkan Fischer’e göre Kafka, “Büyük bir yazardı. Yapıtları da, bir çağın son modası olmanın çok ötesindedir; doğrudan dünya yazarıdır. Thomas Mann’ın deyişiyle, bu yapıtlar ‘dünya yazının en okunmaya değer ürünleri arasında yer alır’. Mistik bir nihilist, gerçeklerin ve aklın ötesinde kalan evrenin sözcüsü diye övülen ve ilence uğrayan Kafka, gerçekte daha çok bir mizah ustasıydı” (Fischer 1998: 13).

Kafka’nın genel düşünce tarihi açısından önemli bir yere sahip olduğu, dinden, psikolojiye, sürrealizmden eksiztansiyalizme kadar birbirinden farklı alanlar üzerine olan etkisinden anlaşılabilir. Her düşünür, düşünce akımı, ideolog, yazar, bilim adamı Kafka’da, kendi görüşüne ait bir şeyler bulmuştur. İlginç olan, Kafka’da kendilerine ait düşünceleri, fikirleri kendi terminolojilerine göre ortaya koymalarıdır: “Kafka’ya din açısından yaklaşanlar, anlattıklarını ilahiyat kavramlarıyla açıklamaya çalışanlar olduğu gibi yapıtlarını özellikle de Amerika’yı psikanaliz aracılığıyla çözümlmek isteyenler, gerçek-düş ilişkisi üzerinde duranlar da çıkmıştır. Fransa ve İtalya’daki Kafka daha çok gerçeküstücülük ve varoluşçuluk doğrultusunda yorumlanmış, toplumcu gerçekçiler ise onun yapıtlarına kapitalist düzende insanın kendi kendine yabancılaşma sorunu doğrultusunda yaklaşmışlardır. Kafka’nın

yapıtlarından yola çıkarak değerlendirilebileceğini savunan eleştirmenler de olmuştur” (Ana Britannica 1993: 383). Öte yandan, Başbay gibi yazarlar Kafka'nın yapıtlarını hiçbir yazara ya da yazınsal okula yakın bulmazlar (Kafka 2002: 2).

Kafka'nın yapıtlarının dünya edebiyatı açısından bir dönüm noktası teşkil etmesinin nedenini, yaşadığı zamanda, kendisiyle olan bağı koparmaya çalışan modernizm kaynaklı açılımlara olan eleştirel duruşunda aramak gerek: “Modernizmin öncüsü ve en büyük temsilcisi sayılan Kafka'nın kendisinden sonraki modernist edebiyat (örneğin, varoluşçuluk, saçma/uyumsuzluk edebiyatı, bilinç edebiyat akımı, yeni roman vb.) üstünde çok büyük etkisi olmuştur” (Çalışlar 1987: 309).

Modernleşme ile birlikte ortaya çıkan bireyin kendine yabancılaşmasını yapıtlarında ilk kullananlardan biridir Kafka: “Teknoloji çağının karmaşık gerçekliği içinde bireyin konumu ise ilk yankısını Kafka, Joyce, Proust'un romanlarında bulur. Bu yazarların romanlarında konusal bağlam yoktur, gerilim ögesi sifira indirgenmiştir. Düş ve geçenin birbirine karıştığı iç dünya yolculuklarını anlatır. Kafka'nın siluet figürlerinin öylesine ağırlığı yoktur ki, yazar onları tek bir harfle “K.” diye adlandırır. Tümüyle konu-karakter ilişkisi üzerine kurulmuş geleneksel romana taban tabana zıt bir gelişmedir bu” (Ecevit 1992: 53).

Kafka'nın anlattığı insanlar acı çeker; “Çünkü o, sonuç olarak maddi rahatlardan kalıcı olamamaktan başka bir şey için yaratılmamıştı. Sırt çevirdiği gerçek eğilimi, bozulamaz-olma arayışından başka bir şey olmaz. Kafka'nın ele verdiği kutsallık özelliğini yitirmiş dünyadır; amaçsız dünya esasen budur, dünyanın karanlık labirentinde insan ancak bilinçsizce, artık uzaktan bile göremediği yitik bir boyut aramaktadır” (Ertem 2001: 209).

Kafka'nın insan'ı, hiçbir şeyi tam olarak bilmediği gibi hiçbir şeyi anımsamaz da; adlarını bilmediği kentlerde yaşarlar. Bu kentlerin ya adları hiç olmamıştır ya da sürekli birbiriyle alakasız, tek bir simgenin içine sığdırılmış, değişik adları olmaktadır: “Eğer Franz Kafka belleksiz bir dünyanın habercisiyse, Gutsak Husak o dünyanın yaratıcısıdır” (Kundera 1981: 163).

Tek simgeler halinde, dünyayı çıkış yolu olmayan bir labirent gibi kullanan Kafka için dünya anlamsız, saçmadır. Kafka; Joyce, Sartre, Camus, Beckett, Adamov ve Robbe-Grillet gibi öznenin etkinliğini arka plana indiren yazarların öncüsüdür: “Kafka, yaşadığımız dünyada insanoğlunun içinde bulunduğu saçma ortamı çizmiştir. Onun kişileri, insanı bunaltan karanlık bir evrende yaşarlar. Anlatımına varamadıkları bu karanlık evrenin ortasında bocalar dururlar. İçinde buldukları ortamın yasalarıyla uzlaşmak ister ama uzlaşamazlar” (Özdemir 1993: 294). “Kafka, güncesinde, bir gezinti sırasında gördüklerini anlatırken, yalnızca önemsiz değil, hatta kendisine anlamsız görünen –yani doğruya, gerçeğe benzemeyen- parçalar üstünde durur... Bütünden koparılmış, kullanılışından ayrılmış parçalar, hareketten soyulmuş anlar, metinden çıkarılmış sözler, birbirine karışmış konuşmalar, yani az çok yanlış görülen, doğal sayılmayan her şey: İşte, romancının kulağına en doğru sesi bunlar ulaştırır” (Robbe-Grillet 1981: 146).

Kafka, modernleşme ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan “küçük adamı”, yani az-çok ayrımla kendini, olabildiğince acıklı bir dünyanın ortasına yerleştirdi. İnsanlığı, tek simge halinde anlatma başarısını gösteren Kafka’nın “Saf ve küçük adamı, redingotunun eteklerini bir o yana bir bu yana savurarak oraya buraya koşturan korkak bir yaratıktır. İnsanı canından bıktırarak kadar sıkıntılı, fakat komik olduğu da açıkça görülmektedir” (Ertem 2001: 2).

Yirminci yüzyılın gerçeklerini çağdaşlarından çok önceden fark eden Kafka, “Hiçbir kehanette bulunmadı. Yalnızca ‘geride bir yerde’ olanı gördü. Bu görüşünün aynı zamanda bir öngörü olduğunun farkında değildi. Bir toplumsal sistemin maskesini indirme gibi bir niyeti yoktu. Özel ve küçük bapta insan yaşantılarından tanıdığı mekanizmaları aydınlığa kavuşturdu; üstelik daha sonraki gelişmelerin bu mekanizmaları tarihin büyük sahnesinde çalıştırmaya başlayacağını farkında olmaksızın” (Kundera 1998: 136). Onun yapıtı, “Pascal’ın ‘bu sonsuz uzayların sessizliği beni korkuya düşürüyor’ tümcesinin roman yoluyla yorumlanmasıdır” (Acaroğlu 1988: 165).

Bu duruma bakıp da Kafka'nın karamsar bir dünya istediği, yalnızlığı bir hayat felsefesi yaptığı, umutsuzluğu hareket noktası yaptığını söylemek gerçekçi bir değerlendirme olmayabilir: "Kafka geçmişe bakan, içinde yaşadığı zamanı ancak geçmişe, donmuş görüntülerin ve nesnelere toplamına, anıların yıkıntılarında oluşan yığına gömülerek gerçeğe dönüştürebilen insanla, geleceği düşleyen, şimdi'yi geleceğin başlangıcı, henüz biçimlendirilmemiş bir olanaklar dağarcığı diye duyumsayan insan arasındaki çizginin orta yerindedir. Çaresizliğin en uç noktasında bile bir umut esintisi, insanlardan oluşma bir başka dünyaya ilişkin bir sezgi vardır" (Fischer 1998: 46).

Yapıtlarında sürrealist bir platform kullanmasına rağmen gerçekçi bir yazar olan Kafka, "Gerçek olmayanın (irrealite) gerçekçi (realist) bir yazardır" (Kundera 1989: 284). Kafka, yapıtlarında düşsel bir atmosfer ve somut bir dünyaya dayanmayan mekanlar kullanmasına karşılık, çağın gerçeklerinden kopmamıştır. Sürrealist unsurlarla realist unsurları şahsına münhasır istidadiyla birleştirdiği için, dünya edebiyatında farklı bir yer edinmiştir: "İmgesel görünüşüyle maddesel bir dünya yaratmıştır. Bu yüzden, eserlerinin hayranları ile izleyicileri, onu anlamlı – hem de 'derin' anlamla- yüklü bulurlar. Halkın gözünde o, bu dünyadaki şeyleri anlatır görünerek, aslında dünya ötesinin sorunlu varlığını göstermek isteyen biridir" (Robbe-Grillet 1981: 137).

Etki altında kalmadan Kafka'nın yapıtları okunursa anlattığı şeylerin gerçekliğinden şüphe edilmez. Kafka için romanların dışında gerçek bir dünya yoktur, bu dünyanın dışında olan her şey asıl olan bu dünya karşısında değersizdir. Yapıtlarının okuyucuda sürrealist bir izlenim bırakmasının nedeni, onların belirsiz, muhayyel olmasından değil olağanüstü açık seçikliğinden, duruluğundan kaynaklanır (Robbe-Grillet 1981: 140).

Edebiyat tarihinde bir ilke imza atan Kafka, "Onu izleyen gerçeküstücülerin tam anlamıyla gerçekleştiremedikleri bir işi başardı: Gerçekle düşü kaynaştırdı" (Kundera 1981: 24). Bu bağlamda, Kafka, roman tarihinde yeni yönelimin yolunu açan yazardır: "Proust sonrası yönelim. Kafka 'ben'i beklenmedik biçimde ele almıştır. K., nasıl, neyle tek ve eşsiz bir varlık olarak tanımlanıyor? Ne fizik

görünümüyle (tanınmıyor), ne yaşam öyküsüyle (bilinmiyor), ne adıyla (yok), ne anılarıyla, ne eğilimleriyle, ne kompleksleriyle. Tutumuyla mı? Hayır çünkü eylem alanı acı biçimde sınırlanmıştır. İçinden geçirdiği düşünceleriyle mi? Evet. Kafka durup dinlenmeden K.'nın düşüncelerini izler ama bunlar o andaki duruma yöneliktir” (Kundera 1981: 34).

2. 2. KAFKA’NIN YAPITLARININ ÖNEMİ VE OLAY ÖRÜNTÜSÜ

Dünya edebiyatı içinde, modernleşmenin insana olan olumsuz tesirlerini çağdaşlarından önce fark ettiği için Kafka ve “Romanları, dün ve gerçeğin üzerine tam kaynaşmasıdır. Kafka’nın yapıtları hem modern dünyaya olağan üstü bilinçli bir bakış hem de zincirlerinden bütünüyle kurtulmuş bir imgelemdir. Kafka her şeyden önce estetik bir devrimdir. Bir sanat mucizesi” (Kundera 1989: 95).

İnsanın varoluşunu temel alan “Kafka’nın dünyası, bilinen hiçbir gerçekliğe benzemez. İnsan dünyasının bir uç ve gerçekleşmemiş olabirliğidir. Bu olabirliğin gerçek dünyamızın arkasında gözüktüğü ve geleceğimizi önceden belirlediği doğrudur... Çünkü yapıtları varoluşun bir olabirliğini (insan ve dünyasının olabirliğini) yakalıyor ve böylece bize ne olduğumuzu, neleri yapabileceğimizi gösteriyor” (Kundera 1989: 54).

Kafka’yı farklı kılan özellik, kapitalist sistemin, insanı kendisine ve çevresine yabancılaştıran sistematüğini ilk kez yapıtlarına konu edinenlerinin başında gelmesidir. Hermsdort’a göre “Kafka’nın romanı, emperyalizm çağında amacına erişebilmiş, gerçekten insancı bir yaşamın kesin olanaksızlığının çok açık bir şekilde dile getirilmiş kanıtıdır” (Fischer 1998: 50).

Bazı yazarlar Kafka’nın yapıtlarını, sanayi toplumunun, sömürünün, yabancılaşmanın, burjuva ahlakının, kısacası kapitalizmin bir eleştirisi olarak açıklamaya çalıştı; “Ama Kafka’nın evreninde kapitalizmi oluşturan hemen hemen

hiçbir şey yoktur: Ne para ve gücü ne ticaret ne mülk ve mülk sahipleri ne de sınıf mücadelesi” (Kundera 1989: 125).

Kafka'nın gizemli üslubuyla totaliter devletlerin gerçek evrenin çakışması gerçeği göz önünde bulundurulursa, “Kafka'nın romanlarının ‘büyük toplumsal, siyasal ve kahince’ önemi, gerçekte ‘bağımlı olmayışı’ndan, başka bir deyişle tüm siyasal programlardan, ideolojik kavramlardan, geleceği kestirme çabalarından tümüyle bağımsız oluşunda yatmaktadır” (Kundera 1989: 136). Buradan hareketle, Kafka, “Zaman ve uzama bağlı kategorilerle uğraşmak yerine, içerdeki sonsuz ve evrensel olanı görünür kılar. Bunu yapmak için de ‘karamsar’ ana ton olarak kullanır. İnsanın öz benliği dile getirilemez. Kafka’ya göre o saklı bir gerçektir” (Ecevit 1992: 30).

Kafka'nın amacı “Olayların kökenine inmek, onları önceden belirlenmiş bir şema doğrultusunda, salt devinimlerinde somut, aslında ise düşsel bir soyutluk içerisinde değil, özgün gerçeklik niteliğiyle kavrayabilme ereğine yöneliktir” (Fischer 1998: 84).

Kafka'nın yapıtlarının ana teması yabancılaşma ve yalnızlıktır: “Dava’daki sanıkla, Şato’daki çağrılmadan gelen ve geldiği yerin yabancıları olan kadastro memurunun durumu ve tecrübesiz bir çocuğun hayatla dolup taşan Amerika’daki çaresizliği; işte üç ana olgu ki, aralarındaki esrarengiz ortaklık, Kafka'nın sanatıyla açık seçik ve sembolik bir yoldan, ama asla alışılmış sembol diline başvurulmaksızın, gerçeğin en yalın ifadesiyle dile getirilmektedir. Dolayısıyla her üç roman birbirlerinin anlaşılmasını sağlamakta ve dikkati aynı kalp üzerine çekmektedir. Her üç romanda da önemli olan, bireyin toplumda, en yüce adaletin söz konusu olması bakımından da Tanrı ülkesinde yerini almasıdır. Özellikle iyi ve adil bir kimsenin karşılaşacağı engeller bu romanlarda göz önüne serilir” (Kafka 1967: 342).

Yabancılaşma sonucu kendisine ve topluma yabancılaşan birey, tek harfli simgelerden ibaret kalır: “Amerika’da kahramanın adı henüz Karl Rossmann’dır. Dava’da yalnızca Josef K.’dir. Şato’da ise K.’dan başka, yani anonim kişiden, kimseden ve herkesten başka bir şey kalmamıştır” (Fischer 1998: 45). Walser’e göre

“Amerika romanında henüz somut bir dünyayla bağlantılar vardır. Dava ve Şato’da ise Kafka artık varolan bir dünyayla bağıntı kurmaz” (Fischer 1998: 79).

2. 2. 1. Dava Romanının Önemi ve Olay Örüntüsü

Kafka’nın Dava’sı, bireyi nesneleştiren kapitalist sistemin emperyalist yapısına dikkat çeken romanlarından ilkidir belki de. Batı toplumuna ayna tutan Dava şu gerçeği dile getirir: “Maksimuma varmış bir ifratın –bu geniş kapitalist döngünün, bu alabildiğine tek taraflı ve içinde her zaman da çifte standart nüveleri barındıran batı tarzı bireyselleşmenin en nihayet bu değerler değişiminin bütün tedariklerini muhtevi düşünce manzumelerinin- minimal tefritinden başka bir şey değildir” (Emre 1999: 137).

Kafka, ‘Dava’ ile insanlık dramının en zengin en dokunaklı konularından biri olan yargı ve yargının yönetimi konusuna el atmıştır: “İnsana bel bağlayan insanın vay haline gerçeğini unutan Joseph K.’nin, insan hukukunun temsilcisi avukata yardım dilemeye gittiği, dramın en acıklı sahnesinde gözler önüne serilir. Hastadır avukat, nerdeyse ölmek üzeredir, bizzat kendisinin de mesleki yeri olan bu oyunu anlamayan saf adama içlerlemektedir. Avukatın suçsuz biri ile yapacağı hiçbir şey yoktur. Mesleğini icra etmesini olanaklı ve ilginç kılan hatadır. Kendini temize çıkarmak iddiasında olmanın ön şartı suçlu olmaktır” (Ertem 2001: 7).

Kafka’nın Dava romanı, “Yalana dayandırılan bir dünya düzenine karşı bir iddianame” dir (Acaroğlu 1988: 347).

Dava, gerçekliğini makinenin işleyiş mekanizmasından alan yargı sistemine bir eleştiri niteliğindedir: “Dava, yasanın yalnızca bir dış kalıp, bir iskele rolü oynamaya indirgenme tehlikesiyle yüz yüze olduğu bir makine işleyişi hakkında bilimsel bir araştırma, bir deneyim raporu olarak düşünülmelidir” (Deleuze ve Guattari 2001: 66).

Dava’nın dikkat çeken bir özelliği, düşsel niteliğinin yoğunlukta olmasıdır. Dava’yı yorumlarken “Sanki bir rüyayı yorumluyormuş gibi davranmamız doğru

olur. Romanı sanki rüyayı gören kişinin duygusal dünyasını temsil ediyormuş gibi incelememiz gerekmektedir” (Fromm 1990: 156).

Genel olarak, Dava’da Joseph K.’nın başına gelenleri Emre’nin tespitiyle ifade edersek, K.’nin mahkemeye ulaşma serüveni, “Öyle bir cendere ki bu, içine girmeye görün, o andan itibaren kendi varlığınızı unutmanız bir tarafa, çevrenizdeki insanların hemen hepsinin gölge-insanlaştıklarını, müphem bir silüetten öte anlam taşımadıklarını, hatta nötr olma işlevinden çıkıp eksi bir kutup olarak çevrenizi kuşatan sizin, Nietzsche’nin tabiriyle “cehennemiz” olduklarını, sarayın, yani devletin ajanlığını yaptıklarını, ressamından ticaret adamına, müstahdeminden bekçisi ve aşüfte kadınına kadar hemen herkesin bir başkasının jurnalcisi kesildiğini, böylece insanların varlık sebebinin çok sakat bir merkeze dayandırılarak, diğerinin yokluğuna bağlandığını, bunun fiziksel çevreyi de tersine alarak evlerin odalarının basık, alçak tavanlardan oluştuğunu, başınızı dışarı çıkardığımız zaman bu kirli toplumsal görüntüden yüzünüze zararlı maddeler bulaştığını, velhasıl rahat nefes almak için bir metrekairelik bir alanın bile size layık bulunmadığını hem de iliklerinize değin hissediyorsunuz” (Emre 1999: 138-139).

Dava, romanın kahramanı Joseph K.’nın, 30. yaş gününün sabahında daha yatakta kalkmadan tanımadığı üniformalı iki kişi tarafından tutuklanmasıyla başlar. Bu tutuklanma kararına karşı Joseph K.’nin tepkisi oldukça manidardır: “Biri iftira atmış olacaktı Joseph K.’ya; çünkü bir sabah durup dururken tutuklandı”. İşine gitmek isteyen K.’yı, kendisini tutuklamaya gelen Willem ve Franz adlı iki memur engeller. Artık K.’nın özel tutukluk hali başlamıştır: Mahkemenin K.’ya bildirdiği her emire uymak koşuluyla çalıştığı bankaya gidip gelmekte özgürdür. K.’nın özel tutukluk halini, Willem’in K.’ya söylediği sözleri ile ifade edersek, şu şekildedir: “Hem size asla diyemem ki, dava edildiniz; daha doğrusu, dava edilip edilmediğinizi bilmiyorum. Tutuklu bulunuyorsunuz, doğru; ama ötesinden haberim yok”.

Dava, Erich Fromm’un tespitiyle, kendisini doyuran, ona bakan ve koruyan insanlara bağımlı olan; tıpkı annesine bağlı bir çocuk gibi, ondan yararlanan, onu kullanan bir yapıya sahip olan Joseph K.’nin mahkemeye ulaşma çabalarını konu edinir. Fromm’un bu tespitini doğrulayan bir ifadeyi K.’nin kendisi de söyler:

“Sözün kısası, akıllıca davransaydım, olanlar olmazdı, olacakların da vaktiyken önüne geçilirdi. Ne var ki boş bulunuyor insan. Hani bankada hazırlıklıydım hep, böyle bir durum dünyada başıma gelmezdi”.

Dava başlamıştır, K., artık suçsuzluğunu ispatlamak zorundadır. Bunun için, ilk mahkemeye gider ama Sorgu Yargıcı, K.’nın mahkemeye geç geldiğini söyleyerek davanın kolay olmayacağını ilk sinyali verir. Her şeyiyle anormal olan ilk mahkeme, bir tavan arasında yapılmıştır. Sorgu Yargıcı’ndan Mübaşir’e kadar, mahkemenin bütün görevlileri ahlaksız davranışlar içinde bulunur: Görevliler rüşvet alır, Sorgu Yargıcı kadınları meta gibi kullanır; kalem odalarında sanıklara dayak atılır. Böylesi mahkemelerin en belirgin özelliği ise K.’nın deyişiyle, “İnsanı yalnız suçsuz yere değil, nedenini bilmeden mahkum etmektir” ayrıca.

Joseph K., görünmez-ulaşılmaz devletin mahkemesini bulmak için yardımına başvurmadığı kimse kalmaz. İlk önce Mübaşir’e, adalet mekanizmasının nasıl çalıştığını öğrenmek için sorular sorar. K.’nın yardımına, amcası Albert yetişir. Amcasının tanıdığı bir Avukat’ın evine giderler. Fakat, burada K., aradığı yardımı bulamaz, Avukat bir sürü vaatte bulunur ama gerçekte, hasta yatağında yattığı için elinden bir şey gelmez. Avukat’ın evinde Avukat’ın hizmetçisinden duyduğu sözü unutmaz K.: Hatanızı da düzeltin. İnatçılıktan vazgeçin. Nasıl olsa mahkemeye karşı çıkılmaz. İtiraf etmek gerek; siz de ilk fırsatta itiraf edin. Ancak o zaman bu işten yakayı sıyrabilirsiniz.

Dava romanında, kadınların önemli bir yeri vardır. Mahkemeye ulaşıp suçsuz olduğunu ispatlamak isteyen K., “Ne kadar süreceği belli olmayan bir dava” boyunca, kendisine kadın yardımcı bulur: İlk Froylayn Bürstner, sonra Mübaşirin Karısı, nihayet küçük bakıcı kız Leni.

K.’nın mahkemeye ulaşmak için başvurduğu bir diğer kişi de Ressam Titorelli’dir. Titorelli’den davası hakkında ayrıntı bilgi alan K., Titorelli’den iki gerçeği öğrenir: Birincisi, suçsuzluğunun, mahkemenin içlerine daldıkça karşısına çıkan bir sürü ayrıntı ve inceliğe bağlı olduğunu; ikincisi, her şeyin mahkemeye ilgili olduğunu.

Umutsuzluğa kapılan Joseph K., Tüccar Block'un evine gider. Dava, günlerdir başlamasına rağmen hala dilekçesini yazamayan K., Block'tan bir dilekçe yazmasını ister, fakat, dilekçelerden bir tanesini okuyan Block, K.'ya, dilekçelerin bilgiççe yazılmış boş şeyler olduğunu ve içinde bir sürü anlaşılmasız Latince söz olduğunu söyler.

Block'un yanında da eli boş dönen K., mahkemenin bir memuru olan Rahip'in yanına gider. Rahip, ilk defa, mahkemenin K.'nin ölümüyle sonuçlanacak kararını, dolaylı olarak bildirir: "Ama korkarım, kötüye varacak. Seni suçlu görüyorlar. Belki alt kademedeki bir mahkemeden daha yukarı çıkmayacak davan. Hiç değilse şimdilik suçuna kanıtlanmış gözıyla bakıyorlar".

Son aşamada, K., otuz bir yaşına girmeden bir gün önce, kendisi için görevlendirilmiş "İkinci sınıf oyuncular"ın eşliğinde boş bir araziye götürülür ve burada, iki görevli tarafından "Bir köpek gibi" boğazlanıp öldürülür.

2. 2. 2. Şato Romanının Önemi ve Olay Örüntüsü

Kafka, Şato romanında, "Yeri (yanlış) ölçmeye uğraşan inatçı kişinin köylüler arasında çektiği sıkıntıları anlatır, ama roman, bundan çok, esrarlı bir şatonun gelecekteki, uzaktaki yaşamının hayaliyle ilgimizi çeker. Orada Joseph K., adaleti arar. Yazar bize oranın bürolarını, merdivenlerini, sofalarını gösterirken bir tek amaç güder: Tanrıbilimci 'iyilik' kavramını belirtmek" (Robbe-Grillet 1981: 143).

Şato, gecenin geç bir vakti, karlara gömülmüş bir köye varan kadastro memuru K.'nin, burada yaşadıklarını anlatır. Köy, yakınında bulunan Kont Westwest'in şatosuna bağlı olup, her şey Kont'un köydeki temsilcisi Bay Klamm'ın bilgisi dahilinde gerçekleşmektedir. K., roman boyunca, kendisini, şatonun köydeki temsilcisi Bay Klamm'a ulaştıracak bir yol arar durur. Bunun için şatonun köydeki araçlarına başvurur.

K., birinci bölümde, taşındığı otelin sahibinden köy ve şato hakkında bilgi edinir. Burada, K., köylülere, kendisini Kont Westwest'in çağırttığı kadastrocu olduğuna inandırmaya çalışır. İlk, oteldeki bir köylü, Schwarzer, şatonun telefonlarına bakan Bay Fritz'den merkez kalemi arayarak K.'nin şato tarafında çağrılıp çağrılmadığını öğrenmesini ister. Sonunda haber gelir şatodan: K. kadastroculuğa atanmış fakat şimdilik şatonun kadastrocuya ihtiyacı yokmuş. Ertesi sabah şatoya varmak için yola çıkar fakat bir hayli yol almasına rağmen, karşısında gördüğü şatoya ulaşamaz. Bu, K.'nin kolaylıkla şatoya ulaşamayacağını ilk işaretidir aslında. Karanlık bir dehlizde gider gibi gider K., ama bir türlü şatoya yaklaşamaz.

İkinci bölümde, şatonun habercisi Barnabas aracılığıyla, Bay Klamm'a ulaşma yolları arar K. Bunun için ilk önce, otelde, şatonun kendisi için görevlendirdiği, birbirlerine iki yılan gibi benzeyen Arthur ve Jeremias ile görüşür. Üçü birlikte şatoya telefon ederler, fakat şatodan olumlu bir yanıt almaz K., tam da bu esnada, şatonun K. için görevlendirdiği haberci Barnabas gelir. Barnabas K.'ya şatonun bir mektubunu getirir. Mektupta, K.'nin en yakın amirinin köy muhtarı olduğu, en kısa zamanda muhtara gitmesi gerektiği yazılıdır. K. ile Barnabas gecenin geç bir vaktinde birlikte otelden çıkarlar. K. şatoya gittiklerini sanır, fakat, asla şatoda sabahlamayı sevmeyen Barnabas, K.'yı evine götürür. Buradan da anlaşılıyor ki, köydeki herkes, K.'yı şatoya ulaşmasını engellemek için söz birliği etmiş gibi hareket etmektedirler.

Üçüncü bölümde, K., Bay Klamm'ın eski sevgilisi tezgahtar Frieda ile duygusal bir ilişki kurup Klamm'a yakınlaşmaya çalışır. Otele Barnabas'ın kız kardeşi Olga'yla birlikte gelen. K., otelin bir başka odasında uyuyan Bay Klamm'la görüşmek için Frieda ile yakınlık kurma yollarını arar. Burada, devletin etkili bir aracı olan kadınların rolü ve işlevi ortaya çıkar: K., nasıl olduğunu anlamadan Frieda ile birlikte olur, o gece, K., ilk ve son kez çok yakınlaştığı Klamm'la görüşemez; köylülerin zevkleri için dans ettirdikleri Frieda yüzünden. Frieda, K.'ya bir sevgili gibi görünmesine rağmen, gerçekte amacı, K.'yı Klamm'la görüştürmemektir, bunda

da başarılı olur. Burada, K.'nin (bireyin) bir zaafı ortaya çıkar: Kendine güvenmeyen K. (birey), hemen cinsel dürtülerine göre hareket ediyor, amacını unutuyor.

Dördüncü bölümde, K., Otelcinin Karısıyla ikinci kez konuşur, ama bu kez, o, K.'ya şatoya gitmenin çok zor olduğunu söyleyip K.'yı büyük bir umutsuzluğa boğar. Otelcinin Karısı, K. için “Şatodan değilsiniz, köyden değilsiniz, bir hiçsiniz, o kadar”; Bay Klamm için kimseyle konuşmayan ve kimsenin onu görmeye gücü yetmeyeceği ifadelerini kullanır. Ayrıca, Otelcinin Karısı, köydeki her şeyin Klamm'ın isteğiyle gerçekleştiğini, K.'yla sırf Frieda'nın sevgilisi olduğu için konuştuğunu ve buradaki durumların korkunç derecede cahili olduğunu söyler. Otelcinin Karısının bu sözleriyle K., iyice umutsuzluğa kapılır fakat 'sevgilisi' Frieda onu teselli eder. Yani, K.'yı asla ulaşamayacağı şatodan, hepten umudunu kesmesine müsaade etmez sevgilisi.

Beşinci bölümde, Köy Muhtarı'ndan Kontluk'a bağlı “Uzak ve görünemez çıkarların savunuculuğunu yapan” bürolarla ilişki kurmasının pek o kadar zor olmadığını öğrenir. K. şatonun 'yaptı(rdı)ğı' büyük yanlışı da tastamam Muhtar'dan öğrenir: K. kadastrocu olarak işe alındı; fakat şatonun bir kadastrocuya ihtiyacı yoktu; çünkü toprakların sınırları belirlenmiş ve güzel güzel kayıtlara geçirilmişti, ufak tefek sınır anlaşmazlıkları olurdu, fakat bu sorunları kendi aralarında çözerlerdi. K. ile Muhtar şatonun evrakları arasında K.'nin kadastrocu göreviyle köye çağrıldığını yazan mektubu ararlar, uzun uğraşlar sonucu birbirinin üzerine geliş güzel istiflenmiş kağıtlar arasında mektubu bulurlar. Buldukları mektupta, önce kadastrocuya ihtiyaç olduğu, fakat sonradan bu kararın değiştiğini, bu kararın birbirinden kopuk çalışan şatonun büroları arasında uygulanmadığını, bu yüzden K.'nin eline yanlış olan ilk mektubun geçtiğini öğrenirler. Tabi işine içine Sordini gibi kurnaz memurlar girdimi işlerin daha sarpa gittiğini de. Mevkisini yükseltmek için kendisine iş çıkartır Sordini. Bundan sonra K., şatonun kararını değiştirmesini bekler. Muhtar'ın evinden ayrılırken, K. gerçeği öğrenir: Yasalarla korkunç bir oyun oynanıyor.

Altıncı bölümde, üçüncü kez Otelcinin Karısıyla karşılaşan K., onun Klamm'dan aldığı üç yadigar olan resim, atkı ve küçük fotozla övündüğünü görünce gerçeği öğrenir: Tehlikeli unsurlar taşıma eğiliminde olabilecek (talihsiz-suçlu) bütün bireyleri geçmiş ve gelecek bakımından unutan Klamm'a, dolayısıyla şatoya ulaşmak imkansızdır; çünkü, şato, muhtelif araçlarla köylüleri kendisine bağlamıştır, şatonun köydeki memurları köylülerin gözünde asla ulaşılmayacak birer Tanrıdır.

Yedinci bölümde, Muhtar'ın isteğiyle Köy Öğretmeni'nin okuluna gider K. K., Öğretmen'den kendisini göz altında tutmak isteyen Muhtar'ın iş önerisini öğrenir: Okul hademeliği. Şato, burada aynı taktiğe başvuruyor: Bireylerin sistem için tehlikeli eylemlere girmesini önlemek için oyalayıcı işler bulmak. K.'nin şatoya ulaşmasını istemeyen baştakiler, ona hademelik işini uygun görmüştür. Kadın faktörü burada da ortaya çıkıyor: Hademeliği kabul etmek istemeyen K., Frieda'nın üstelemelerine dayanamayıp işi kabul ediyor.

Sekizinci bölüm, Klamm'ın geç vakit geleceği Beyler Oteli'nde geçer. K., uzun bir süre Klamm'ı bekler; fakat Klamm bir türlü gelmez. Klamm geldiğinde ise, otelin tezgahtarı olan Pepi'nin içki tekliflerine karşı koyamayan K., içip sarhoş olmuştur, bu yüzden Klamm'la görüşemez. Şato, bir şekilde K.'yı kendisinden uzak tutmaktadır. Beyler Oteli'nde de kadınları kullanmıştır. Pepi, Klamm gelmeden K.'yı sarhoş etmeyi başarmıştır.

Dokuzuncu bölüm, Zur Brücke Oteli'nde geçer. K., burada, Klamm'ın öbür sekreterlerinden herhangi bir farkı olmayan Momus'la karşılaşır. Okula dönmek isteyen K.'yı yoğun ısrarlarla alıkoyarlar. Otelcinin Karısı, Momus'un tutanaklarının pek önemsiz olduğunu bilmesine rağmen, Momus'un Klamm'a giden tek yol olduğunu söyleyip K.'nin Momus'la çalışmasını ister. Otelcinin Karısının amacı, K.'yı Momus'a sorgulatmaktır. K.'yı Klamm'la korkutmaya çalışır, K., yine de sorgulanmayı kabul etmez, oteli terk edip gider.

Dokuzuncu bölümde, K.'nin habercisi Barnabas'la olan ilişkisi anlatılır. Barnabas'ların evine gelen K., burada, Klamm ve şato hakkında daha detaylı bilgi ile bu ailenin sırrını öğrenir. Olga, ilkin Barnabas'ın şatodaki konumunun ne kadar

önemsiz olduğunu anlatır. İlk kez, Barnabas'ın anlattıklarıyla şatonun içi hakkında bilgi verilir. Şatonun içinde çok sayıda büro ve memur bulunduğunu, ayrıca Barnabas'ın Klamm'ı görmesinin çok güç olduğunu anlatır Olga: Barnabas, ilk önce kalemlerin ön odasına benzeyen, daha çok, asıl kalemlere giremeyecek olanların alıkonulduğu bir salona benzeyen bir yere girer. Burada Klamm'a benzeyen birisiyle karşılaşması güçlü bir olasılıktır; çünkü, şatoda Klamm'a benzemek isteyen çok sayıda yazıcı vardır; Barnabas, birbirine benzeyen bir sürü büro arasında dolaşıp durur, bir iş alması şansına kalmıştır. Olga K.'ya ailesinin sırrını şöyle anlatır: Ailesi, şatonun ilgisini kaybetmeden önce mutlu bir hayat yaşıyorlardı. Ta ki, şatonun memuru Sordini ile ablası Amelia olayından sonra. Sordini ile Amelia birbirlerini çok seviyorlardı, bir gün Sordini Amelia'yı terk eder, bir daha da kendisinden haber alınmaz. Bu olaydan sonra, şato Olga'nın ailesiyle ilgilenmez. Olga'nın babası şatoya gider, bağışlanması ister. Şato, bunu kabul etmez, çünkü ortalıkta bağışlanacak bir durum olmadığını söyler. Olga'nın babası bu işin peşine bırakmaz, köyde herkes onlara 'başka' davrandığı için. Yine eskisi gibi yaşıyorlardır ama ilişkiler sınırlı ve yapaydır. Adeta, aile, şatonun, hiçbir gücün tesir edemeyeceği lanetine uğramıştır. Olga'nın babası yıllarca şatoya gidip gelir fakat bir sonuç alamaz.

Bundan sonraki bölümlerde, çaresizlik içinde kalan K.'nın, Klamm'a, dolayısıyla şatoya ulaşmak için Fricada, habercisi Barnabas ile kız kardeşleri Olga, Amelia, okul öğretmeni Froylayn Gisa, yardımcıları Arthur ile Jeremias, Klamm'ın sekreteri Momus ve köylülerle olan ilişkisi anlatılır. Romanın sonuna gelindiğinde K.'nın şatoya hiç yaklaşmadığı görülür; hatta, K.'nın şatoya ulaşmak amacına sahip olup olmadığını belirsizliğinden bile bahsedilebilir.

Kafka'nın Şato romanı ile Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü, hem kurgu açısından hem de bireyi nesneleştiren toplumsal kurumların işleyişi açısından benzerlik gösterirler. Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanın kahramanı Hayri İrdal roman boyunca kurumların irrasyonel yapısını göstermeye çalışır. Mustafa Kutlu'nun tespitiyle, "Saatleri Ayarlama Enstitüsü kurumu bir yalan dünyanın nasıl oluştuğunu belgelemektedir" (Tanpınar 1987: 337).

Şato'da da K.'nin yaşadıkları, kurumların irrasyonel yapısından kaynaklanır. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'de Hayri İrdal'in yaşadıklarının sahil bir dünyanın araştırılması olduğu gibi (Tanpınar 1987: 333); K.'nin şatoya ulaşmak için sürekli şatonun köydeki araçlarına başvurması da gerçek bir dünyanın araştırılması yönelik çabalardır. Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde, "Romanın tümüne egemen bir duygudan söz etmek gerekirse buna "abes" in duygusu diyebiliriz. "Saçma", hayatın kendisinde vardır, İrdal, hayatı boyunca buna sık sık tanık olur. Bundan ötürü İrdal'ı en çok isyan ettiren şey, onu sürekli olarak boğan, bazen nerdeyse çıldırta şey hayattaki bu anlaşılmaz "abes" tir" (Tanpınar 1987: 317). Aynı şekilde, Şato'da K.'nin başına gelenler de abestir; çünkü daha romanın başında K. şato tarafından 'yanlışlıkla' köye çağrıldığını öğrenir. Sonraki bölümlerde K.'nin teşebbüsleri de bu abesliği kaldırmaz, bilakis daha da içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olur.

2. 2. 3. Kayıp (Amerika) Romanının Olay Örüntüsü

Kafka, Kayıp (Amerika) adlı yapıtında, Bohemya bölgesinden Prag'lı, on beş, on altı yaşlarındaki Karl Rossmann'ın bir hizmetçi tarafından baştan çıkarılıp bir çocuklarının olması üzerine, yoksul ailesi tarafından Amerika'ya gönderilmesi ve orada başından geçen olayları anlatır.

Roman sekiz bölümden oluşur. Birinci bölümde, Karl Rossmann'ın ateşçiyle ve diğerleriyle olan tanışmasını anlatılır. Burada, ilkin, Karl'ın, bir Alman gemisinin makine dairesine bakan, Hamburg-Amerika hattında çalışan ateşçiyle olan tanışması anlatılır. Ateşçi, gemiyi bırakmak istemesinin nedenlerini anlatır Karl'a: Kaptanların istediği gibi çalışmasına rağmen bir türlü ücretini yükseltmiyorlardı, ateşçi işinden kurtulamıyordu. Bunun üzerine, Karl'la ateşçi başveznedarın yanına çıkıp ücretinin artırılmasını isterler. Uşakla başveznedara haber gönderirler fakat başveznedar ikisini hemen salondan attırır; buna rağmen Karl ile ateşçi başveznedarın yanına çıkarlar. Karl, ona Schubal yüzünden ateşçiye haksızlık yapıldığını söyler ve ateşçiye başka bir görev verilmesini ayrıca ücretinin artırılmasını ister. Karl'ın bu cesur ve akıllıca

davranışından sonra Kaptan, Schubal'e olan desteğini çeker, ateşçiye şans vereceğini bildirir.

İkinci bölümde, gemide tesadüfen tanıştığı dayısı Jakop'un evine taşınması anlatılır. Dayısının evine, çeşitli güçlüklerden sonra alışan Karl, burada Amerika hakkında ilk izlenimlerini edinir: Çevreni saran umursamaz yüzler arasında yaşamak zordu. Karl, kısa bir zaman içinde, ev ortamına alışır, dayısının tuttuğu öğretmenler sayesinde İngilizceyi öğrenir, genel ahlak kurallarına uyum sağlar, o bölgenin ileri gelenleriyle tanışır. Bu tanışılardan biri de, dayısının yakın arkadaşı Bay Pollunder'dir. Dayısının isteğiyle, Karl, bir sonraki gün Bay Pollunder'in yazlığına gitmek durumunda kalır.

Üçüncü bölümde, Karl'ın New York yakınlarında bulunan Bay Pollunder'in yazlığına gelmesi ve burada Bay Pollunder'in kızı Klara ile arkadaşlığı anlatılır. Bay Pollunder'in evine Bay Green gelir. Uzun ve sıkıcı geçen bir akşam yemeğinde sonra, Klara ile Karl baş başa kalırlar. Aşağıda, Bay Green ile Bay Pollunder işleriyle ilgili hesaplar yaparken, Karl ile Klara yukarda bulunan Klara'nın odasına çıkarlar. Burada arkadaşlıklarını ilerletirlerken eve Klara'nın nişanlısı Mack gelir. Klara, Karl'la nişanlısı Mack'ı tanıştırır. Gecenin geç vakti, Pollunder'lerde kalmak istemeyen Karl, dayısının evine gitmek için dışarı çıkar.

Dördüncü bölümde, dayısının evine gidemeyeceğini anlayan Karl'ın, Ramses Yolu'nda bir otele taşınmasını ve bu otelde tanıştığı İrlandalı Robinson ile Fransız Delamarche'la başından geçen olaylar anlatılır. Bavulunu düzenleyen Karl, gürültü yaptığı için aynı odayı paylaştığı Robinson ile Delamarche'i uyandırır. Karl'ın oda arkadaşları, uzun zamandır Amerika'ya gelmişlerdi ama iş bulmadıkları için düşkün bir duruma düşmüşlerdi. Robinson ve Delamarche'in amacı, New York'a iki kilometre uzaklıkta bulunan Butterford'a gitmek, orada kendilerine bir iş bulmaktı. O gece üçü birlikte yola koyulurlar. Bu bölüm, üç arkadaşın, o gece saatlerce yol aldıktan sonra bir otelde kalmalarıyla sona erer.

Beşinci bölümde, Karl'ın, Hotel Occidental'ın en üst katlarına ayrılmış asansörlere bakmakla görevlendirilmesi ve asansörü, bir tuşla çalıştırma sonucu

ortaya çıkan yabancılaşma durumu anlatılır. Karl, arkadaşlarının uyuması üzerine, Ahçıbaşı ile otelin mutfağına gider. Karl, Ahçıbaşına, otelin asansöründe çalışmayı teklif eder, Ahçıbaşı bu teklifi kabul eder. Karl, oteldeki ilk gecesinde, yoğun mesaiden dolayı kimseyle konuşacak zaman bulamayan Pomeranya'lı Therese Berchtold adlı daktilo kız ile tanışır. Berchtold, Karl'a çalışma şartlarının zorluğunu ve her an işini kaybetme tehlikesini anlatır. Karl, Hotel Occidental'da, on iki saatlik bir çalışma sonu, haftada üç gün akşam saat altıda, bunu izleyen üç gün ise sabah altıda bırakmak ve vardiya değişirken yirmi dörtlük saat izin yapmak üzere, bir ay çalışır.

Altıncı bölümde, Karl'ın, otelin şefgarson ve Ahçıbaşı'yla hassas bir durumda olan ilişkilerini düzene koymak için yaptıkları anlatılır. Eski iki arkadaşından biri olan Robinson, tekrar Karl'la arkadaşlık kurmak ister, Karl buna yanaşmamasına rağmen Robinson'un otele girmesine engel olamaz. Otelde, Robinson'la ilgilenmek zorunda kalan Karl, kendisinin bakmakla görevli olduğu asansörün yanında duramaz, asansörün önünde biriken müşterileri gören şefgarson, derhal Karl'ı görmek istediğini söyler, bitişikteki asansöre bakan oğlana. Şefgarsonun yanına çıkan Karl, işten çıkarıldığını öğrenir. Durumu öğrenen Ahçıbaşı ile başkapıcı, Karl'a yardım etmek isterler, şefgarsondan Karl'a bir şans daha vermesini isterler fakat bütün uğraşlara rağmen, şefgarson fikrini değiştirmez; Karl'ın oteldeki işine son verir.

Yedinci bölümde, Karl'ın otelden ayrılışı ve Robinson ile Delamarche'la birlikte kendilerine barınacak bir yer ararlarken başlarında geçen olaylar anlatılır. Delamarche, Robinson'la birlikte otelden ayrılan Karl'ı, devcileyin bir kira evinde karşılar. Üç arkadaşın şüpheli hareketleri üzerine eve gelen bir polis Karl'ı sorgulamaya başlar. Durum vahim bir hal alınca, üç arkadaş kaçmaktan başka çare bulamaz, polisi atlatıp, süratle o bölgeden uzaklaşırlar. Robinson'la Delamarche'ın arkadaşı Bayan Brunelda'nın evine gelirler. İki arkadaşının bütün ısrarlarına rağmen, Karl, Brunelda'dan hoşlanmadığı için, onun evinde kalmak istemez, hemen, o gece evi terk eder.

Son bölümde, Karl'ın, Oklahoma Tabiat Tiyatrosu'yla ilgili iş ilanına başvurup teknik işçi olarak göreve alınması ve Oklahoma'ya giden trene binmesi anlatılır. Karl, Oklahoma Tabiat Tiyatrosu için işçi alımının yapılacağı Clayton hipodromuna gider. Hipodromda iş için gelen bir sürü insan vardı. Karl, işçi kabul yerinde gişeye bakan bir karı-kocayla tanışır. Karl, kürsüye çıkarken borazan çalan arkadaşı Fanny ile karşılaşır. Tekrar, gişede tanıştığı karı-kocayla karşılaşan Karl, adama tiyatro işinde çalışmak istediğini söyler. Adam, Karl'ı işe aldığını bildirir. Roman, Karl, Oklahoma Şehir Tiyatrosu'na giden trende yolculuk yaparken biter.

2. 2. 4. Değişim Öyküsünün Önemi ve Olay Örüntüsü

Kafka'nın Değişim öyküsü, yirminci yüzyılın bir yabancılaşma çağı olacağının işaretidir: "Değişim öyküsü bir dönemin kapanıp yeni bir dönemin başladığı zaman dilimiyle ilgilidir. Kapanan dönem, kişilere bol özgürlük tanıyan liberal ekonomi dönemi, başlayan dönem ise örgütlenmiş tekdüze kapitalizm dönemidir" (Kafka 1993: 70).

Değişim öyküsü, üç bölümden meydana gelir. Birinci bölümde, bir firmada pazarlamacı olan Gregor Samsa'nın bir sabah tedirgin düşlerle uyandığında, kendisini devcileyin bir böceğe dönüşmesi sonucu, annesiyle, babasıyla, kız kardeşi Grete ve Müdür Bey'le olan ilişkisi anlatılır, daha doğrusu, onlara bu yeni halinden kaynaklanan durumunu kabul ettirmeye yönelik girişimleri anlatılır. Gregor, kısa süren bir şaşkınlıktan sonra, yeni halini kabullenip, bir böceğin gözüyle çevresini görmeye başlar. Yeni bir hayata başladığı için, eski hayatını, pazarlamacılık işini düşünmeye başlar. Bütün zamanını işine verdiği için kendisine ve çevresine yabancılaştığını anlar. Fakat ailesi, Gregor'un bu yeni halinden haberdar değildir; bu yüzden annesi Gregor'un işe gitmesini ister, çok uğraşmasına rağmen Gregor yataktan kalkamaz. Gregor'un gecikmesi üzerine, mağazanın Müdür'ü eve gelir. Bütün aile, yani Gregor'un annesi, babası, kız kardeşi Grete ve Müdür Bey, Gregor'dan kapıyı açmasını isterler. Yataktan kalkamayan Gregor, mecburen böceğimsi bir sesle onlara, birazdan işe gideceğini söyler, buna rağmen, onlar, ondan

ısrarla kapıyı açmasını isterler. Güç-bela, bin bir müşkülâtle Gregor kapıya kadar sürünür, vücudunun bir kısmını bırakmak pahasına. Onlar, Gregor'un böceğe dönüşmüş halini görünce, ilkin çok şaşırır görünürler, sonra bu durumu, normalmiş gibi karşılarlar. Müdür Bey, hiçbir şey olmamış gibi iş yerine gider; Gregor'un anne ve babası, kendilerini rahatsız etmemek kaydıyla, onu, o halde, odasında bırakırlar. Gregor'un bu halini kabul eden sadece kız kardeşi Grete olur.

İkinci bölümde, böcek-insan Gregor'un ailesiyle yeni, farklı bir hal alan, aile içi ilişkileri ve yavaş yavaş gerçekleşen ölümü anlatılır. Kız kardeşi, çok acıkan Gregor'a, içinde ufak tefek francalaların olduğu süt dolu bir kase getirir; fakat böcek-insan Gregor bu yemeği yemez; çünkü, o, eskisi gibi, saf manasıyla insan değildir. Gregor, uzaktan ailesine bakar ve onların arasında yerinin olmadığını görür, onlar her zamanki mutlu, kayıtsız, tekdüze yaşamlarına devam etmektedirler, kimse Gregor'un ne halde olduğunu düşünmez, mecburen o, kendisine ait olan tek yere, kanepenin altına girer. Ailesinin Gregor'u kendi haline bırakması, bireyin kendisine ve çevresine yabancılaşmanın en bariz örneğidir. Onların yerinde Gregor olsaydı, büyük bir olasılıkla o da onlar gibi davranırdı; çünkü, Gregor her şeyini işine verip kendisine zaman ayırmadığı için değişim geçirmişti. Babası da bütün zamanını çalıştığı bankaya verir; annesi çalıştığı iş yerine; kız kardeşi çalıştığı dairenin şefliğine. Kız kardeşi, Gregor'un yemeklerini kapının önünde bırakmaya devam eder. Gregor, ailesinin konuştuklarına kulak kabartır ve babasının kendi parasının bir kısmını faize verdiğini, bir kısmını da biriktirdiğini öğrenir. Bu da, bireyin maddi ve manevi açıdan topluma ve ailesine bağlandığını, elinden özgürlüğünün alındığını gösterir. Gregor'un annesi, ancak dördüncü günde onun odasına gelebilir, fakat gelmesiyle çıkması bir olur. Gregor'un ailesi, eşyaları odadan yavaş yavaş çıkartır; Gregor, odada birkaç eşya ile birlikte yapayalnız kalır. Bir kaç eşyası olan çıplak odada, ölümün ayak sesleri daha net duyulur; çünkü, Gregor iç dünyasında, kendisine hep uzak olmuş kız kardeşinin hayali ve birkaç eşyayla baş başa kalmıştır.

Üçüncü bölümde, Gregor Samsa'nın, bir aylık zaman zarfında, kendi kendisiyle olan ilişkisi ve ölümle noktalanın hali anlatılır. Babasının vücuduna attığı çürük elma sonucu, Gregor odanın içinde eskisi gibi hareket edemez, kanepenin

altına saplanıp kalır: Böcek-insan ölüm sürecinin sonuna gelmiştir. Burada dikkat çeken nokta, Gregor'un babasının attığı çürük elma sonucu ölmeye başladığıdır. Bu durum, Kafka'nın özel hayatıyla yakından ilgilidir; çünkü Kafka da hayatı boyunca babasıyla anlaşamamıştır, her zaman için, aralarında fiili çatışmalara sebebiyet vermeyen bir husumet olmuştur. Gregor, işe gitmediği için ailesi maddi sıkıntılar yaşamaya başlar, kız kardeşinin Gregor'a olan ilgisi daha da azalır; fakat hizmetçi Gregor'la ilgilenmeye başlar. Kız kardeşi, kendisiyle olan ilgisini kesmeye başladıktan sonra Gregor bir daha yemeğe yanaşmaz, bu, insanların dünyasında yerinin olmadığını kabul etmesi demektir, ölüm daha hızlı gerçekleşmeye başlar.

Gregor'un babası, paraya olan ihtiyaçtan dolayı evinin birkaç odasını kiraya verir; fakat böcek-insan Gregor, kiracılara görüldüğü için, onlar evi terk eder, babası Gregor'u kovar, bunun üzerine Gregor bir daha çıkmamak üzere odasına kapanır. Bu olaydan kısa bir zaman sonra, hizmetçi odaya gelir, Gregor'un hareket etmediğini görünce, süpürgeyle dokunur, onun öldüğünü anlar, ailenin diğer bireylerine Gregor'un öldüğünü haber verir. Ailenin, insan'la ilişkisini gösteren en somut örneği, Gregor'un öldüğünü haber alan (annesi) Bayan Samsa'nın sözlerinde görülür: "Artık Tanrı'ya şükredebiliriz".

Öykünün en sonunda Gregor'dan "O şey" diye bahseden hizmetçi, Bay Samsa'ya "O şeyi" kolaylıkla, (hiç olmamış gibi) ortadan kaldırdığını haber verir. Samsa ailesi de, iş yerlerine birer mazeret mektubu yazıp bir tatile çıkarlar.

2. 2. 5. Cezalıları Kolonisi Öyküsünün Olay Örüntüsü

Franz Kafka, bu öyküsünde, 20. yüzyılın başlarındaki Avrupa'yı anlatır. Cezalıları Kolonisi, söz dinlemediği ve üste karşı geldiği için ölüme mahkum edilen bir erin idamında hazır bulunan birey-merkezli rasyonel bir devletin temsilcisi Konuk ile "Yargılarımı verirken hep şu temel kurala dayanırım: Suç, daima şüpheye yer bırakmayacak kadar kesindir" diyen Subay'ın bağlı olduğu irrasyonel bir devlet zihniyetinin karşılaştırması üzerine kurulmuştur.

Üstlerine saygı göstermeyen bir er, idam cezasına çarptırılır. Mahkumun derisine, çiğnediği emir tırmıkla yazılır. Kafka'nın diğer yapıtlarında görülen bir durum (Dava'da, Joseph K.'nin niçin tutuklandığını, muhakeme edildiğini bilememesi; Şato'da K.'nin şatoya ulaşacak yolu bulamaması; Kayıp'ta Karl Rossmann'ın Amerika'da yaşadığı olaylar ve çaresizliği; Değişim'de Gregor Samsa'nın bir sabah uyandığında kendisini devcileyin bir hamam böceğine dönüşmüş bulmasıyla gelişen olaylar), burada da ortaya çıkar: Mahkum hangi suçtan dolayı cezalandırıldığını bilmez.

Öyküdeki erin görevi, her saat başı yüzbaşının kapısının önünde onu selamlamaktır; fakat, bir defaya mahsus olmak üzere uyur; bu yüzden idam cezasına çarptırılır. Eri, idam için eski bir aygıtı yatırır. Aygıt, tam eri öldürmek üzere iken çalışmaz, bozulur. Subay, aygıtın arızasını bulmak için başını aygıtın içine sokar, aygıt aniden çalışır, subayı öldürür.

2. 3. KAFKAESK KAVRAMI

Kafka'nın yapıtlarının sürrealist atmosferinden, söyleşilerinden ve yazı dilinin özelliklerinden hareketle ortaya konulan ve hemen hemen bütün dillerde kendine has bir yer ve anlama sahip olan “Kafkaesk sözcüğü, bugün, kişinin varlığını çepeçevre saran korku ve bunalımı, çevreye yabancılaşmayı, içinden çıkmaz kurallarıyla bürokrasinin insanın kişiliğini hiçe saymasını dile getirmektedir” (Çalışlar 1987: 306).

Kafka'nın yapıtlarının kendi mantıksal yapısına has dili, üslubu ve konuları; bütün yazınsal ekollerden farklı olması ve hepsinden özellikler taşıyan dünyası ‘Kafkaesk’ sözcüğüyle ifade edilmiştir. “Kafka tam anlamıyla ne varoluşçu, ne dışavurumcu, ne gerçeküstüdür, ne de yalnızca absürd çerçevede ele alınabilir. Onun yazınsal dünyası tüm bu akımların bileşkesidir, ‘Kafkaesk’tir. Bu sözcük dillerin çoğunda, belirli bir psişik atmosferi çağırır... Fransızca’da ‘Kafkaesk’, bireyi baskı altında tutan soyut bürokratik labirentler’dir; Almanca sözlükte de

'esrarengiz biçimde ürkütücü, tehdit edici' karşılığı görülür. Korku, güvensizlik, yabancılaşma, iletişimsizlik, yalnızlık, organize olmuş anonim bürokratik güçlerin yönlendirdiği anlaşılmasız bir yazgıya bırakılmışlık duygusu, terör, vahşet, suç, ceza, kuşku, çaresizlik, anlamsızlık, ve saçmalık: 'Kafkaesk'in çağrıştırdığı anlam, tüm bunların bileşkesidir" (Ecevit 1992: 28).

Kafka'nın yapıtlarında, daha çok suç-ceza-yargı bileşkesiyle ortaya çıkan Kafkaesk kavramı, okuyucuya, süfli menfaatler uğruna kurban edilen bireylerin, çıkmaz yolu olmayan bir dünyada yaşadıkları atmosferini verir. Bu bağlamda, Gregor Samsa, Joseph K., ve Şatonun kadaastro memuru, "Üçü de kurtulmadıkları ve anlayamadıkları tek ve dev bir labirentsi kurumdan başka bir şey olmayan bir dünyadadırlar. Kafka'dan önceki romancılar çoğunlukla kurumları, farklı kişisel ve kamusal çıkarlar arasındaki çatışmaların baş gösterdiği alanlar olarak gözler önüne sererler. Kafka'da ise kurum kendi yasalarına uyan bir mekanizmadır. Bu yasaları kimin ne zaman koyduğunu kimse bilemez. İnsan çıkarlarıyla bir ilişkileri bulunmadığından anlaşılmalari da olanaksızdır" (Kundera 1989: 119).

Dikkat edilecek olursa, Kafka'nın yapıtlarında ideolojik argümanlara, belli bir devlet ya da hükümet adına, siyasi bir partinin faaliyetlerine veya herhangi bir ülkenin ordu teşkilatının yapısına direkt atıflara rastlanmaz. Bu açıdan denilebilir ki, "Kafkaesk, insanın ve onun dünyasının temel bir olabilirliğini tarihsel olarak belirlemeyen ve insana neredeyse her zaman eşlik eden bir olabilirliği temsil eder. Ama bütün bu belirlemeler soruyu gözden kaçırmıyor: Nasıl oluyor da Prag'da Kafka'nın romanları gerçek yaşamla iç içe geçiyor ve nasıl oluyor da aynı zamanlar Paris'te yazarın tümüyle öznel dünya görüşünün büyülü anlatımı olarak okunabiliyor? Bu, insan ve dünyasının Kafkaesk denen gizli gücünün Prag'da, Paris'te olduğundan daha somut ve daha kolay kavrandığı anlamına mı geliyor?" (Kundera 1989: 125).

Modern dünyada, Kafkaesk durumunun hem bireyin iç dünyasında hem de toplumun geniş kesimlerinde ortaya çıkıp kök salmasına neden olan unsurlar vardır: Sürekli iktidar olmak isteyen devlet gücünün, bürokrasi aracılığıyla birey üzerinde baskı kurmasından kaynaklan totalitarizm; bireyin etkinliğini gösterebileceği bütün

alanların bürokrasi aracılığıyla pasifize edilmesi sonucu, bütün kurumların çıkış yolu olmayan labirentlere dönüştürülmesiyle ortaya çıkan irrasyonelizm. “Kafkaesk, ne özel bir alanla ne de kamusal alanla sınırlıdır; Her ikisini de kapsar. Kamusal olan özel olanın aynasında, özel olan kamusal alanı yansıtır” (Kundera 1989: 131).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1. ON DOKUZUNCU YÜZYILIN SONLARIDAN YİRMİNCİ YÜZYILIN BAŞLARINA AVRUPA'NIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

1866'da Alman milli birliğini kurmak için Habsburg'larla yaptığı savaşta galip çıkan Bismarck, bu tarihten sonra Avusturya-Macaristan'ı kendi güdümüne almayı başarmıştır. Bismarck, 1871'den 1890'a kadar, başbakanlık yaptığı dönemde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya'yı Almanya'nın yanında tutmak için hususi stratejiler geliştirmiştir. 1872'de Almanya'nın başkanlığında bu üç devlet bir araya gelerek Üç İmparatorlar Ligi adıyla bilinen sözlü anlaşmayı yapmışlardır. Bu anlaşmanın esasını, üç devletin Avrupa'da ortak politika izleme kararları teşkil ediyordu. Buna karşın İngiltere ile Fransa'nın bu oluşuma ve kararlara karşı ciddi itirazları olmuştur. Fakat Avusturya ile Rusya'nın Balkanlar mücadelesi, bu üçlü ittifakın uzun ömürlü olmasına engeldi. Bismarck, iki devlet arasındaki çıkar çatışmanın bir bloklaşmaya neden olacağını görmüş, bu yüzden tercihini Avusturya'dan yana yapmıştır; çünkü, Bismarck Pan-Cermen Bloku'nun korunması ve devam ettirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden, 1879 ekiminde Avusturya ile bir savunma ittifakı yapmıştır (Armaoğlu 1997: 24).

1881'de Rusya'nın başvurması üzerine üç devlet arasında II. Üç İmparatorlar Ligi anlaşması yapılmasına rağmen 1885'de Bulgaristan'da bazı olayların çıkması ve Avusturya ile Rusya'dan her birinin Bulgaristan'ı kendi kontrolleri altına almak istemeleri üzerine, II. Üç İmparatorlar Ligi de dağıldı. Bunun sonucunda, aynı yıllarda I. Paylaşım Savaşı'nın İttifak Bloku'nu temsil eden Almanya, Avusturya, İtalya kendi aralarında Üçlü İttifak Anlaşması'nın imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre üç devletten birine bir başka Avrupa devleti saldırarak olursa diğer ikisi saldırıya uğrayan tarafa bütün güçleri ile yardım edecektir (Armaoğlu 1997: 25).

20. yüzyılın başına gelindiğinde, dünyayı kana bulacak iki bloğun safları (sonradan ittifak devletleri yanında savaşa girecek olan Osmanlı İmparatorluğu dışında) belirgin olmuştur: Üçlü İttifak Bloku, Almanya, Avusturya-Macaristan ile İtalya'dan oluşurken; Üçlü İtilaf Bloku, İngiltere, Fransa ve Rusya'dan teşekkül ediyordu.

3. 2. HABSBURGLAR İMPARATORLUĞU

Franz Kafka, 20. yüzyıla ayna tutan *Dava*, *Şato*, *Kayıp (Amerika)*, *Değişim ve Cezalılar Kolonisi* gibi temel yapıtlarını yayımlamaya başladığında dünya modern araçlarla kabuk değiştiriyordu. İlk paylaşım savaşı henüz olmuştur. Siyasi iktidarlar el değiştirmektedir; imparatorluklar yıkılıp yerine yeni yüzyılın siyasi yüzü olan ulus-devletler ortaya çıkmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında, 20. yüzyılın başlarında aynı durum Kafka'nın eserlerine konu edindiği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için de geçerlidir. Almanya'nın dizginlenemeyen sömürge edinme ihtirasına alet olan Habsburglar Hanedanlığı yıkılmanın eşiğine gelmiştir.

Kafka, savaşın sona ermesiyle yıkılan Avusturya-Macaristan devletinin çarpık ve hantal bürokratik yapısını, bireyi yok sayan totaliter devlet anlayışını, kendi keyfi için halkı yoksullaştıran iki başlı hanedanlığı yapıtlarında dayanak (de facto) olarak kullanmıştır. Burada dikkat çeken husus, Kafka'nın hiçbir yapıtında, bu imparatorluğa direkt bir atıfta bulunmadığıdır. Kafka'nın yapıtlarında, Habsburgları bir 'arketip' ya da bir 'fon-zemin' olarak kullandığını görüyoruz. Kafka'yı çağdaşlarından farklı yapan, yeni kılan ve daha sonraki yıllara taşıyan husus bu olsa gerekir: Sürrealizm-realizm düzleminde, somutla soyutu birleştirip yeni ve evrensel bir senteze ulaşmış olması. Bu durumu, devlet-birey ilişkisi bakımından şöyle ifade edebiliriz: Kafka yapıtlarında, somut-totaliter Habsburg devletinin bireyi nasıl soyutlaştırıp atomize ettiğini göstermiştir.

Kafka'nın yapıtlarında, 'dolaylı bir referans' şeklinde kullandığı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarındaki durumunun kısa bir panoramasını ortaya koyduktan sonra imparatorluğunun yapısını ve durumunu inceleyebiliriz.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu yöneten "Habsburglar, Fransız Capet'lerden sonra Hristiyan tarihinin en ehemmiyetli hanedanı olup onlar gibi -Alman olmalarına rağmen- Avrupa'nın çeşitli devletlerinde hükümler oldular. Habsburg ailesi, 'Alman' boyundadır" (Öztuna 1996: 86). Bu bağlamda, "Sadowa, Avusturya'yı Almanya'dan koparıp ve 1815 Konfederasyonu'nu yok edince, Viyana Budapeşte ile anlaşır. Yüzyılların Habsburg monarşisi, 1817'de eşitlik temelinde ikili bir devlete dönüşür; adı da Avusturya-Macaristan'dır" (Tanilli 2001: 292).

İki halkın kendi doğal yapısından kaynaklanan zenginlikleri vardır. Avusturya toprak altı ürünler bakımından zengindir ve kimi bölgelerinde küçük sanayi işletmeleri vardır; Macaristan'ın ise geniş toprak arazileri vardır. 19. yüzyılın ortalarına kadar bu iki başlı yapılanma, imparatorluğa yetecek miktarda ürün sağlamıştır. İki kesimin birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılar tarzındaki üretim süreci, Habsburgları, dış dünyadaki gelişmelerin (olumlu/olumsuz) etkilerinden korumuştur. Batı Avrupa, imparatorluklar devrine son verip ulus-devletler dönemini başlatan kapitalist sürece girerken, Habsburg monarşisi, içine kapandığı bu dönemde, kendi sonunu hazırlamıştır. 19. yüzyılın ortalarında, gecikmişliği kapamak amacıyla, batılı sermaye kısa bir kalkınma hamlesi başlatmasına rağmen, François-Joseph, ezeli rakibi Zollverein'e karşı koyacak gücü elde edemez. Bunun sonucunda, kendi kendine yeten imparatorluk hızla Prusya'nın güdümüne girmeye başlar. 1869'taki Bismarck yenilgisiyle bu güdüm son şeklini almıştır. Bundan sonra, hanedanlığın gün yüzüne çıkan iktidar kavgalarını, iç sorunlarını, halkların bölünmüşlüğüne politik stratejilerle kullanan Almanya, İmparatorluğu kendi güdümüne almakta zorlanmadı.

İmparatorluğun toplumsal, ekonomik, kültürel yapısına baktığımızda, ilk dikkat çeken hususun, tarihsel gelişim açısından prekapitatist bir aşamanın devam etmekte olduğudur. Habsburg monarşisi, modern iletişim araçlarından yeterince faydalanmadığı gibi egemenliği altındaki Cermen, Macar, Slav, Rumen, İtalyan gibi halkların yaşam düzeyini de yükseltememiştir. Diğer yandan, iktidarı paylaşan hanedanlar arasındaki anlaşmazlıklar da gün yüzüne çıkmıştır: “Büyük toprak sahipleri ile burjuvalar, iki sosyal güçtür ve aralarındaki rekabet ve uzlaşmalar çifte monarşinin bütün tarihine egemendir. Çeşitli uluslardan aristokrasi iktidarın yollarını tutmuştur. Yığınla insan kıtlıktan acı çeker ve göç ederken, dışarıya tahıl satar aristokrasi” (Tanilli 2001: 293).

İmparatorluk, tarihsel konjonktüre uygun biçimde yıkılma sürecine girmiştir. I. ve II. Üç İmparatorlar Ligi'nin yıkılma sürecini geciktirmekten başka fonksiyonu ve önemi olmamıştır. Habsburg İmparatorluğu'nun parçalanması ve çöküşü, yersiz yurtlaşma hareketlerini her yerde artırarak bunahımı iki misli şiddetlendirmiştir (Deleuze ve Guattari 2000: 36). Egemenlik altındaki Cermen, Macar, Slav, Rumen, İtalyanlar arasındaki sürekli mücadele hanedanlığın yıkılmasını hızlandırmıştır. Öte yandan Yahudilerin kent merkezlerinde etkin olması, ticarete hakim olmaları, şiddetli bir Yahudi düşmanlığına sebep olmuştur. 1848'lerde sosyal karışıklar hanedanlığın ve halkın gündeminden inmemeye başlamıştır. İmparatorluğun muhtelif kentlerinde grevler ve ayaklanmalar sıklıkla görülmeye başlanmıştır (Tanilli 2001: 293).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

4. 1. DEVLET

4. 1. 1. Devletin Tanımı ve Kökeni

Hukuk Sözlüğü'nde devlet, "Bir insan grubunun, sınırlarla belirlenmiş bir toprağa yerleşmesi ve siyasal-hukuksal örgütlemeye egemenlik yetkisine kavuşmasıyla doğan toplumsal varlık. Belirli bir toprak parçası ve insan topluluğu üzerinde egemenlik yetkisi bulunan siyasal ve hukuksal örgüt" olarak tanımlanır (Bağdatlı 2002: 151). Bu tanımda dikkat çeken nokta, toplumu oluşturan insanların bir arada yaşamak, sosyo-kültürel ilişkiler içinde bulunmak ve kurallara bağlı bir düzenin ortaya çıkması için "kendi rızalarıyla" siyasal ve hukuksal düzenlemeleri yapmaya muktedir olan devlete, yetkilerini devrettiğidir.

Devletin ne olduğu yüzyıllardır tartışılan bir kavramdır. Devletin kurumsallaşmış bir iktidar olduğundan hareketle siyasal bir hükümdarlık biçimi olduğu söylenebilir. Devlet etkin bir güçtür, aynı zamanda meşru bir iktidardır. Tüzel bir kişilik olan devlet, belli bir toprakla sınırlı bir örgüttür. Buna göre devlet, kurumsal niteliği olan bir siyasal iktidar; vatandaşlarının güvenliğini sağlamakla yükümlü etkin bir sosyal örgütlenme biçimi; sivil toplumun kendi kendisinin bilincine varmasını ifade eden ve sınırlı bir toprak parçasında varlık gösteren siyasal bir iktidardır (Çam 1995: 337).

Bugüne kadar, devletin kökeni konusunda birbirinden farklı tanımlamalar yapılmıştır. Doğal olan da budur; çünkü, insanlık, ilk devletin ne zaman kurulduğunu ortaya koyma imkanından mahrumdur. Yapılan bilimsel yaklaşımlar, bir varsayım olabilir ancak. Eroğlu'na göre devletin, ilkel sınıfsız toplumlarda ortaya çıkmasında,

alt sınıfların zaaflarından yararlanan yönetici kesimin iktidar tutkusu oldu: “Yalın bir yönetim uğraşı bile önemli bir itibar kaynağıydı. Baskının ortaya çıkması, saygı ile korkunun karışarak yöneticilere karşı korku dolu bir bağlılık duygusu doğmasına yol açtı. Bu yoldan, yönetici personelin çelişkili rollerini kendi içinde örgütleyen, hem alt hem de üst sınıflarla çatışma halinde bulunan, kaba kuvvet kadar ideolojik etmenlere de güvenen, birleşik bir yapı, bir aygıt ortaya çıktı. Bu aygıt devletti” (Eroğlu 1999: 51).

Devletin ne zamandan beri var olduğu ortaya koymak, kişinin devletten ne anladığına bağlıdır. İnsanlık tarihine bakıldığında, günümüze kadar, kuruluş amaçlarının farklılığına göre irili ufaklı sayısız devlet kurulmuştur: “Eğer devletten kamu düzeninin sağlanması işlevsel olarak da bir yöneten-yönetilen ayrımının gerçekleşmesi kastediliyorsa bu, insanlığın varlığıyla paralel bir olgudur; gelişmiş bir organizasyon anlaşılıyorsa böyle bir devlet, en azından sulu tarım dönemlerinden beri vardır, ama söz konusu edilen, belli özellikte sınırları çizilmiş, merkezi, toplumsal hayatı bütünleme amacıyla bir modern devlet geleneği ise 15. yüzyıl sonrasının bir olgusudur” (Aydın 2002: 80).

Devletin ortaya çıkışını, sınıflar arasındaki farklılığa göre açıklayan görüşler de vardır: “Devletin doğuş sürecini gösteren birtakım örnekler üzerinde yapılan araştırmalar, genellikle devletlerin, (çiftçiler, hayvancılıkla uğraşanlar, zanaatkarlar, tüccarlar, vs. arasında) oldukça ileri bir toplumsal işbölümünün bulunduğu en az ikili bir toplumsal katmanlaşmanın yer aldığı toplumlarda ortaya çıktığını gösteriyor. Bu ayrışmada, küçük toprak sahipleri, uşaklar ve köleler, alt katmanı; baş yönetici, soylular, rahipler, askeri önderler, toprak beyleri, yöneticiler, tüccarlar ve zanaatkarlar, üst katmanı oluşturuyorlar. O halde, devletin doğuşu için belli bir toplumsal bölünmenin varlığının zorunlu olduğu açıkça görülüyor” (Eroğlu 1999: 94).

Modern anlamıyla devlet olgusu ancak belirli bir toplumsal gelişim düzeyinden sonra ortaya çıkmışken, en ilkel toplumda bile şu veya bu biçimde devlet olgusuna benzeyen siyasal etkinlikler görülmüştür. Devletin doğuşu ile ilgili ilk bilimsel inceleme, Lewis Morgan’ın 1877’de yayınlanan *Ancient Society*

(Kadim Toplum) adlı eseridir. Ondan elli yıl sonra yazan Robert H. Lowie'nin, *The Origin of the State (Devletin Kökeni)* eserinde, devletin toplum kadar eski olduğunu ileri sürebilmiş olması, bilimsel bir geri adımdır. Gerçekten de, devletin ortaya çıkmasında en önemli nedenin, hem kendi yapısına hem de toplumla ilişkilerine damgasını vuran buyurma-boyun eğme ilişkisi olduğu söylenebilir; çünkü, devlet, bu ilişkide, türlü araçlar kullanıp belli davranış kurallarına uyan birtakım insanlar barındırmaktadır, kaçınılmaz birtakım işlevleri yerine getirmektedir (Eroğlu 1999: 164).

Devlet çok muğlak bir kavram olduğu için bazı sosyal bilimciler “devletin ne olmadığından” hareketle devleti tanımlamaya çalışmışlardır:

- Devlet, kamusal alanı düzenler, ama sivil ve özel alana müdahil olamaz.
- Devlet, farklı inanç ve kanaatler arasında tarafsız hakem durumundadır, herkese eşit mesafededir.
- Devlet, ideolojik bir aygıt ve örgüt değil, kendi dışında var olan inançların yaşayabilmesinin teminatıdır.
- Devlet, kısıtlayıcı değil, fitri hak ve özgürlüklerin koruyucusudur.
- Devlet, hakimiyetin mutlak bir görünümü değil, arızı ve izafi bir tecellisidir.
- Devlet, değeri kendinden menkul bir üst ilke veya toplumdan özerk bir örgüt değil, bir üst ilkeye bağlı, toplumun bir organik uzvudur (Aydın 2002: 81).

Devlet, belli bir hiyerarşi düzenine göre kurulup tanzim edildiği için, eşitsizlik kaçınılmazdır. En alt birimle en üst birim arasında büyük bir uçurum vardır. Bu açıdan, “Devlet örgütlerinin en çarpıcı özellikleri, hem kendi içlerinde ve aralarında, hem de dışarıdakilerle ilişkilerinde, temel bir eşitsizliktir. Devlet görevlileri, aralarında daima bir ast-üst ilişkisi (bir hiyerarşi) içindedirler. Öte yandan, toplumun geri kalan bölümü karşısında, daima ayrıcalıklı bir konumdadırlar. Hangi özgül biçimde olursa olsun, ilke olarak, tüm devletler, en mütevazı görevlilerine bile bir statü sağlarlar... Gerçekten de, devlet toplumdan ayrıdır. Özgül bir çözümlenmeye konu olabilecek görece bir özerkliği vardır. Bu yargı tüm devlet biçimleri için geçerlidir. Çünkü, hiçbir devlet ne toplumdan tümüyle kopuk, ne de tümüyle topluma batmış olabilir. Toptan kopukluk saçmadır: Hiçbir toplumsal

kuruluş, ait olduğu topluma tümünden ayrı değildir. Özgül bir çözümlenmeye konu olabilecek görelî bir özerkliği vardır. Bu yargı tüm devlet biçimleri için geçerlidir. Çünkü, hiçbir devlet ne toplumdaki tümüyle kopuk, ne de tümüyle topluma batmış olabilir. O halde, devlet personeline derinlemesine bakıldığında, karşımıza, derinlemesine bir farklılaşmanın damgasını taşıyan bir tablo çıkar. Devlet anatomisi açısından bakıldığında, eşitsizlik, devlet personelinin en önde gelen özelliğidir” (Eroğlu 1999: 159-160).

Platon, Devlet adlı yapıtında, bireylerin adaletsiz ve ahlaksız bir devlette maruz kalacağı bütün tehlikeleri ortaya koyduğundan beri tarih sahnesinde çok devlet kuruldu ve yıkıldı. Sosyolojik bir saptama olarak, bu devletlerin bir çoğunun, bireylerin asgari ihtiyaçlarını karşılayamadığı söylenebilir. Burjuvazinin menfaatlerini güvence altına almak için ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sini, ‘az geliş(tiril)miş’ ülkeleri sömürmek için savunan günümüz Avrupa’sının ‘sosyal devletçi’ olduğu göz önünde bulundurulursa, bu saptamanın doğru olduğu düşünülebilir.

St. Augustinus, Tanrı Devleti yapıtında, devleti, Tanrı’nın yeryüzündeki ‘gölge’si-‘uzantı’sı olan kilisenin, insanlar üstünde bir güce sahip olmasını ‘haklılaştırıcı’ bir tanım yapmıştır: “Eşitsizlikçi yer devletin, günahın ürünü olduğunu söylemişti. Gök devleti dediği devlette ise, adaletsizliğin ve eşitsizliğin bulunmayacağını eklemiştir” (Şenel 2001: 96). Kafka’nın Dava’sında, daima Joseph K.’nin üstünde duran mahkemenin gölge’sine ya da devletin uzantı’larına (Avukatlar, Kadınlar, Ressamlar vb.) rastlanılır. Şato’da ise bilinmeyen bir sebep yüzünden şatonun ilgisini kaybetmiş bir köyde, şatoya ulaşmaya çalışan ‘suçlu-talihsiz’ K.’ya rastlanılır.

18. yüzyıl, krallıklar, monarşiler, oligarşiler devridir. XIV. Louis’in “Devlet benim” sözü, bu gerçeği anlatan en veciz ifadelerden biridir. Bu söz, aynı zamanda, Kafka’nın yapıtlarında işaret ettiği bir gerçeği dile getirir: Bütün insanları yöneten iktidar erkinin bir elde toplandığı bir ülkede, bireyden bahsedilemez; çünkü, devlet için, bir ‘şey’ olan birey, aslında hiçbir şey demektir. Devletin bu niteliğine despotizm denilebilir. Devlet despotizmi, bireyleri temsil eden sivil toplum üzerinde

“Mutlak, farklılaşmış, düzenli, basiretli ve ılımlı bir iktidar olarak nöbet tutmaktadır” (Keane 1993: 79).

İdealist bir bakış açısıyla devlete yaklaşan Hegel’e göre “Devlet, tarihsel yaşamın yalnızca bir parçası, özel bir alanı değil ama özü, asıl nüvesidir. O, başlangıç ve sonudur” (Cassirer 1984: 266). Bir başka ifadeyle, Hegel’e göre devlet, “Ana tez olan mutlak Geist’in ana tez olan doğa ile ilişkisinin sonucu ortaya çıkan kültürel (manevi) varlığın içeriğinin en önemli olgularından birisidir. Buna göre devlet yapma bir şey değildir, bir bakıma ilahi bir varlıktır. Toplumları; devlet üstten, ahlak alttan birleştirerek götürür. Basitleştirerek söylemek gerekirse, toplum devletin bir yansımasıdır, onun için vardır” (Aydın 2002: 78). Hegel’in devlet görüşünü sivil toplum açısından değerlendiren Keane’e göre “Hegel devleti, daha çok sivil toplumun çatışan unsurlarını içine alan, muhafaza eden ve bunlardan daha yüksek düzeyde bir ahlaki varlığı sentezleyen yeni bir uğrak olarak kavramaktadır. Devlet, toplumun birliğini temsil etmektedir” (Keane 1993: 71). Kısacası, devlet, Hegel’de, “Toplumsal ilişkileri açıklar. Oysa Marx’a göre devleti, toplumsal ilişkiler, açıklar” (Kızılçelik 2000: 49).

Devleti tarihsel materyalizme göre yorumlayan Marx’a göre, “Bir sınıf egemenliği organı, bir sınıfın bir başka sınıf üzerindeki baskı organıdır; sınıflar arasındaki çatışmayı hafifleterek, bu baskıyı yasallaştırıp pekiştiren bir ‘düzen’in kurulmasıdır” (Lenin 1998: 16). Kapitalist sınıfın proleter sınıfını ezmek için devleti bir araç olarak kullandığını iddia eden Marksizm’e göre devlet arzi bir olgudur, ekonomik altyapıya göre oluşmuş sınıflı toplum yapısında egemen sınıfın kendi iktidarını garantiye almak için oluşturduğu üst yapı kurumlarından biridir (Aydın 2002: 78). Marx’ı destekler nitelikte bir yorum yapan Engels’e göre “Devlet, sınıf çelişkilerinin ‘uzlaşmaz’ olmaları olgusunun ürünü ve belirtisidir. Nerede sınıflar arasındaki çelişmelerin uzlaşması nesnel olarak olanaklı değilse, orada devlet ortaya çıkar. Ve tersine devletin varlığı da, sınıf çelişkilerinin uzlaşmaz olduklarını tanıtır” (Lenin 1998: 12). Sınıf çatışması temelinde devlete yaklaşan Lenin’e göre “Devlet özel bir iktidar örgütüdür” (Lenin 1998: 36). “Marx ve izleyicilerine göre devlet, egemen sınıfların sınıfsal çıkarlarını gözetken, uzlaşmaz sınıfsal çelişkiler oluşturan,

özel mülkiyeti meşrulaştıran/koruyan, sömürüyü ve sömürü ilişkilerini yeniden üreten bir aygıttır” (Kızılcelik 2000: 52). “Marxist gelenekte devlet, öncelikle ‘baskı aracı’ olarak kabul edilir. Devlet, yönetici/egemen sınıfların artık değer/artı-ürünün zorla elde edilmesi sürecine, eş deyişle, sömürüye boyun eğmesi için, emekçi sınıfın üzerindeki egemenliklerini güven(ce) altına almalarına olanak veren bir baskı makinesidir” (Kızılcelik 2000: 45).

Sınıfsal temelli bu yaklaşımlara karşın devlete “marjinal mevkiler” yükleyen ideolojiler de vardır. Bunlardan biri Anarşizmdir. Devletin varlığını gereksiz olduğunu iddia eden Anarşistler, “Devlete karşı çıktılar ve ‘toplumsal düzenin ihtiyaçlarımızın bir gereği olduğunu ama siyasal düzenin ve bu arada devletin gereksiz bir üretim olduğunu..’ ileri sürdüler. Onların ifadesiyle ‘toplum ihtiyaçlarımızın, ama devlet aptallıklarımızın bir ürünü’ idi. Devlet diye bir örgüt üretmiş ve yüzyıllarca onun olmazsa olmazlığına inanmışızdır. Bu anlayış bir yanılığdan ibarettir, devlet mutlaka aşılmalıdır” (Aydın 2002: 78).

Devletin varoluş sebebi için, ırkların içsel sömürüsüne uygun temeller arayan Hitler’e göre devlet “Bir ırk birliği, ırk örgütlenişi, ırkın varlığını koruma aracı, ırkın saflığını koruma aygıtı, ırkın (öteki ırkları) sömürme aracıdır. Devlet bu yolda mekanik bir araç değil, organik bir varlıktır” (Şenel 2001: 216).

Yeryüzünde yaklaşık 200 ulus-devlet bulunmaktadır. Ulus-devletlerin ortaya çıkış süreci şu şekilde gerçekleşmiştir: “Eski geleneksel devletlerin, monarşilerin (krallık ve özellikle imparatorlukların) yıkılmasıyla enkazı üzerinde yeni devletler oluştu. Bu devletler genelde dini-etnik nitelikli geniş bir halk tabanının desteğiyle gerçekleşti. Ancak devlet teşekkül ettikten sonra geri dönüşümlü olarak bölgedeki etnik unsurlarından birisini ön plana çıkararak tarihi, coğrafi ve diğer kültürel öğelerle de tamamlanıp yeni bir ulus inşa etti. Bu süreçte ulusların devletlerini kurdukları iddiasının aksine bu devletler dayanacakları ulusu kurdular. Bu inşa bazı toplumsal öğeleri öne çıkarmak bazılarını izole etmek suretiyle gerçekleştiği için bazı sorunları da potansiyel olarak bünyesinde taşıyordu ki bunların başında, ulusal birliği sürdüremediği hallerde ortaya çıkacak etnik sorunlardı. Bunun için ulus-

devletler, ulusal birliği sağlayacaklarına inandıkları bir milliyetçilik ideolojisini ısrarla savundular” (Aydın 2002: 84-85).

20. yüzyılda devletin şekli, yapısı değişmiş olmasına karşın, işlevi değişmemiştir. Modernleşmeyle birlikte devlet de değişmiştir, ulus nitelikli bir hal almıştır. Bu yüzyılda dikkat çeken husus, kapitalizmle devletin birbirleriyle örtüşmeleridir, birbirlerini destekler nitelikte bir hale bürünmeleridir. Kapitalistlerle devleti yöneten elit zümrenin çıkarlarının birbiriyle uyuşmaya başladığına tanık oluyoruz. Wallerstein’ın ifadesiyle, “Ancak bu devlet kurma süreci tarihsel kapitalizmin gelişiminden ayrılabilir bir süreç değil, hikayenin ayrılmaz bir parçasıydı. Bu tür egemen devletlerin kurulması onlardan bir çok hizmet alan kapitalistlerin çok işine yaradı. Bu hizmetlerin başlıcaları, kapitalistlerin mülkiyet haklarını garanti altına almak, onlara koruma rantı sağlamak, önemli kararlar elde etmek için muhtaç oldukları yarı tekelleri yaratmak, onların çıkarlarını başka ülkelerde yerleşmiş rakip girişimcilerden daha çok kollamak ve güvenliklerini garanti altına almaya yetecek düzeni sağlamaktı” (Wallerstein 2000: 121). Kapitalistler, hem ekonomik tekelleri garanti altına almak için hem de tehlikeli sınıfların ‘anarşist’ eğilimlerini baskı altına almak için devlete muhtaçtırlar, devlette bu desteği onlardan esirgemiyordu (Wallerstein 2000: 149).

20. yüzyılda kapitalizm, bir önceki yüzyıllardan farklı olarak devletin elit zümresiyle mutabakata vardığı için örgütlü bir hal almıştır. Kapitalistlerin kaybetme riskini yasal güvencelerle-hukuk metinleriyle azaltan devlet, bunun karşılığında, iktidar olmak için kapitalistlerin desteğini alıyordu. Bunun sunucunda, “Rekabetçi Pazar hayli geniş şirketlerin giderek artan egemenliğiyle ve hayli merkezileşmiş ekonomiye izin veren Devlet’in planlama yapmasıyla çökmüştür” (Skinner 1997: 173). O zaman, kapitalistlerin devletten almaya ihtiyaç duydukları hizmetlerin neler olduğu sorulabilir. İhtiyaç duydukları birincil ve en önemli hizmet, serbest piyasaya karşı korunmaktır; çünkü, serbest piyasa, sermaye birikiminin ölümcül düşmanıdır (Wallerstein 2000: 75). Weber’in ifadesiyle “Bugünkü kapitalist ekonomik düzen bireylerin içine doğdukları ve teklere, en azından birey olarak, içinde yaşamaları

gereken ve değişmez bir barınak sağlayan uçsuz bucaksız bir evrendir” (Weber 1997: 49).

Modern dünya sistemine baktığımızda, kapitalist bir dünya ekonomisi özelliği gösterdiğini müşahede ediyoruz. Kapitalist sistem, “Kesintisiz sermaye birikimine dayanır. Böyle bir sistem zorunlu olarak hem ekonomik hem de toplumsal açıdan eşitsizlikçi, hatta kutuplaştırıcıdır” (Wallerstein 2000: 101). Protestan ahlakı çıkışlı kapitalist sistem, daha fazla para kazanma, doğal bütün zevklerden daha fazla kaçınma ile birleşince tamamen bütün eudaimonist ya da hedonist bakış açılarından yoksundur; kendi içinde amaç olarak düşünöldüğünde bireyin ‘mutluluğu’ ya da ‘yararı’ karşısında her zaman bütünüyle aşkın ve usdışıdır (Weber 1997: 48).

Modern devlette, “İşbölümüne dayalı uzman memur sınıfı, devletin idare araçlarının mülkiyetinden tamamen uzaklaştırılmıştı. Çağdaş ‘devlet’te idari kadronun, idari memurlarının ve işçilerin idari örgütlenmenin maddi araçlardan ayrılması tamama ermişti” (Giddens 2000: 43). Bunun sonucunda, modern devletlerde, az ve görünmez olduğu için, kolaylıkla hareket edebilen, her şeyden haberdar olan seçkin sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu gerçeği Kafka’nın yapıtlarında da görürüz: Devlet adlı muamma, hiçbir değeri olmayan memurlarıyla, gözlem altında bulundurulması gereken bireylerin arasında, kimsenin bilmediği, bilemeyeceği bir yerdedir. Varlığını, bilinmezliğinden alan bir güçtür devlet.

Kısacası, kapitalist sistem, bütün kurumları, sermaye birikimine öncelik veren herkesi orta vadede ödüllendirmeye ve başka öncelikleri hayata geçirmeye çalışan herkesi de orta vadede cezalandırmaya göre donatılmış bir sistemdir (Wallerstein 2000: 145).

20. yüzyılda, modern unsurların gelişip global bir nitelik kazanmasının sonucunda, imparatorluklar, krallıklar, monarşiler, oligarşiler yerini ulusal karakterli devletlere bırakmaya başlamıştır. Fikirleriyle bu yüzyıla yön veren Fransız sosyolog Durkheim’a göre devlet, “Kendileri, kolektifin bir ürünü olmamalarına rağmen, içinde kolektivitenin işlendiği temsil edilmeleri ve iradi edimleri kapsayan, sui generis bir memurlar grubu olarak tanımlanabilir” (Guibernau 1997: 26).

Durkheim'a göre "Devletin egemenliği 'görelil'ydi; hem sivil toplumun iç ahlaki yapısına –'katı bir hukuki biçime ve örgütlenmeye sahip olamadıkları halde yine de gerçek ve etkili olan birçok ahlaki güç'e – hem de uluslar arası ilişkilerin değerlerine, 'yabancı halkların tavırlarına' göre değişiyordu" (Giddens 2000: 103).

Alman sosyolog Weber devleti, verili bir toprak parçası içinde (başarıyla) yasal fiziki güç kullanımı tekeli talep eden bir insan topluluğu olarak tanımlar (Guibernau 1997: 39). Weber'e göre devlet, "Amaçları açısından tanımlanamaz, çünkü onun her türlü sosyal olgu ile ilişkisi vardır. Öyleyse devlet (yaptıkları değil) amaçları ile tanımlanabilir ki bu, güç (iktidar)dır. Esasen bütün devletler bir güç/şiddet üstüne inşa edilmişlerdir ve burada önemli olan, söz konusu gücün meşruiyetidir" (Aydın 2002: 79). Devletin zor kullanarak yeryüzününün bir bölgesini sahiplenme özelliğini vurgulayan Weber'e göre modern devlet, bir toprak temeli olan mecburi bir örgütlenmeydi ve sınırları içinde güç kullanımının meşru denetimi üzerinde tekel kurmuştu (Giddens 2000: 43).

Bir başka Alman düşünür Georg Jellinek pozitivist bir bakışla "Devleti, 'belli bir ulusu olan, belli bir ülkede yaşayan ve bir devlet gücü ile donatılmış insan topluluğu' olarak tanımlamaktadır" (Gündüz 2002: 70).

Devlete farklı bir açıdan yaklaşmakta olan Treitsche'ye göre, devlet için hiçbir ahlaki yasa bulunmamaktadır. Daha doğrusu, kendi alanında yasaları oluşturan ve bireylerden bunlara tabi olmasını isteyen devletin kendisidir. Devlet hiçbir yükümlülük altına girmez. Onun üzerinde hiçbir yükümlülük bulunmamaktadır (Guibernau 1997: 7).

Oppenheimer'a göre devlet, oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur (Gündüz 2002: 61).

Devleti, sınıfların bir ürünü olarak gören Pierre Jalee'e göre devlet, "İnsanlık tarihi ya da insan topluluğu kadar eski değildir. Sadece sınıflı toplumun bir ürünüdür. Bu noktada devlet, insanlığının gelişiminin belli bir aşamasında oluşmuş ve daha sonra başat sınıf tarafından kendi amaçlarını gerçekleştirmek için ele geçirilmiş bir aygıt değildir. Aksine, başından beri egemen sınıfın yarattığı bir aygıttır" (Kızılçelik 2000: 45).

İktidar gücünün, bireyler üzerindeki etkisine göre bir tanımlama yapan Michel Foucault devleti, "Bir aktörün başka bir aktörün eylemini etkileyecek bir tarzda edimde bulunması anlamında bireyler arasındaki bir ilişki olarak görür" (Skinner 1997: 100).

Yöneten-yönetilen ilişkisine göre devleti değerlendiren Bottomore'a göre "Devlet, güçlü zümrelerin içte güven, dışta fetih ile sağladığı hakimiyetin bir görünümüdür ve zorunlu olarak itaat edilen bir organizasyondur (Bottomore 1987: 40).

Kapani'ye göre ise devlet "Ne sadece ülkedir, ne insan topluluğudur, ne iktidardır, ne siyasal ve hukuki düzendir, ne de bunların dışında ve ötesinde, gözle görülmeyen, elle tutulmayan soyut bir kavramdır" (Gündüz 2002: 69).

Devleti, tarihsel ve toplumsal bir gerçeklik olan gören Kızılçelik'e göre devlet, "Toplumbilimsel anlamda bir toplumsal kurumdur; ama biçimi değişmekle birlikte (feodal devlet, kapitalist devlet gibi) içeriği ve işlev(ler)i değişmeyen bir oluşum/kurumdur" (Kızılçelik 2000: 43).

Durkheim'a göre "Devletin egemenliği 'görelî'ydi; hem sivil toplumun iç ahlaki yapısına –'katı bir hukuki biçime ve örgütlenmeye sahip olamadıkları halde yine de gerçek ve etkili olan birçok ahlaki güç'e – hem de uluslar arası ilişkilerin değerlerine, 'yabancı halkların tavırlarına' göre değişiyordu" (Giddens 2000: 103).

Alman sosyolog Weber devleti, verili bir toprak parçası içinde (başarıyla) yasal fiziki güç kullanımı tekeli talep eden bir insan topluluğu olarak tanımlar (Guibernau 1997: 39). Weber'e göre devlet, "Amaçları açısından tanımlanamaz, çünkü onun her türlü sosyal olgu ile ilişkisi vardır. Öyleyse devlet (yaptıkları değil) amaçları ile tanımlanabilir ki bu, güç (iktidar)dır. Esasen bütün devletler bir güç/şiddet üstüne inşa edilmişlerdir ve burada önemli olan, söz konusu gücün meşruiyetidir" (Aydın 2002: 79). Devletin zor kullanarak yeryüzünün bir bölgesini sahiplenme özelliğini vurgulayan Weber'e göre modern devlet, bir toprak temeli olan mecburi bir örgütlenmeydi ve sınırları içinde güç kullanımının meşru denetimi üzerinde tekel kurmuştu (Giddens 2000: 43).

Bir başka Alman düşünür Georg Jellinek pozitivist bir bakışla "Devleti, 'belli bir ulusu olan, belli bir ülkede yaşayan ve bir devlet gücü ile donatılmış insan topluluğu' olarak tanımlamaktadır" (Gündüz 2002: 70).

Devlete farklı bir açıdan yaklaşmakta olan Treitsche'ye göre, devlet için hiçbir ahlaki yasa bulunmamaktadır. Daha doğrusu, kendi alanında yasaları oluşturan ve bireylerden bunlara tabi olmasını isteyen devletin kendisidir. Devlet hiçbir yükümlülük altına girmez. Onun üzerinde hiçbir yükümlülük bulunmamaktadır (Guibernau 1997: 7).

Oppenheimer'a göre devlet, oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur (Gündüz 2002: 61).

Siyasal güce göre devlet personeli üç gruba ayrılır:

1- Doruktakiler.

2- Ortadakiler.

3- Sıradan görevliler. Tüm devletlerde, en önemli kararlar bir avuç insan tarafından alınır. Burada önemli olan, yasal statüleri değil, uygulamalardaki güçleridir (Eroğlu 1999: 159). “Devlet personeli, yönetilenlerden para, mal ve hizmet istemeye, davranış kurallarını serbestçe saptamaya, bu kuralları (yasallığı yine kendilerince tanımlanan araçlarla) uygulamaya, insanları yargılayıp cezalandırmaya, onları savaşımlara sürüklemeye, barış yapmaya, vs. yetkilidir. Devlet personelinin, kağıt üzerinde veya somutta sahip olduğu güç miktarı gerçekten korkunçtur ve bu durum, yönetenlerle yönetilenler arasındaki uçurumun açık göstergesidir. Devlet anatomisinin bir ögesi olarak devlet personelinin başlıca özelliği toptan eşitsizliktir: Hem kendi içinde, hem de, daha önemlisi, kendisiyle toplumun diğer üyeleri arasında” (Eroğlu 1999: 162-163).

Devletin kapitalist sınıf elinde bir araç olduğunu iddia edenlerin tezine göre, devlet bir tahakküm etme aracıdır: “Genel olarak siyasal iktidar, özel olarak devlet, yönetici sosyal sınıfların mevcut sosyal tabakalaşmayı ve sınıf ayrıcalıklarını korumak için kullandığı bir araç mıdır? Mark bu soruya olumlu yanıt verir ve devleti, bir sınıfın başka bir sınıf üzerindeki hakimiyetinin bir organı olarak tanımlar” (Çam 1995: 340). Yürütme erkini nüfuzu altında bulunduran devletin sadece büyük sermaye sahiplerine hizmet ettiğini, buna bağlı olarak kapitalist bir toplumda devletin, sermaye sahiplerinin isteklerini, kararlarını emekçi kesime dayatarak yürütmesi sonucunda işçi sınıfının sermaye sahiplerine daha da bağımlı hale geldiğini ifade eden Huberman’a göre, “Zengin azınlığın, emekçi çoğunluk üzerinde, toplumsal ve ekonomik egemenliğinin sürüp gitmesini sağlayacak güce sahip bir kurumun varlığı zorunludur. Böyle bir kurum vardır: Bu devlettir” (Huberman 1999: 36).

Devleti, birbirlerini karşılıklı sigorta etmek için bireylerin kurduğu bir sigorta olarak gören Herbert Spencer, *The Versus The State (Devlete Karşı Birey)* adlı yapıtında, “bireyci” görüşlerini biyolojik temeller arar: “Bağıt yapma, ‘bir temel

hak'tır. Devlet bağtaların yerine getirilmesine bekçilik eder. Serbest irade ile yapılmış bağtlara zayıflar lehine müdahale edemez. Çünkü, böyle bir müdahale 'şeylerin ihtiyaca göre dağıtıldığı' paternalistik (babaca) aile ahlakının bir ilkesidir. Oysa devlet ahlakı, Spencer'e göre 'kuvvetlerin hakkı' ilkesine dayanır" (Şenel 2001: 17).

Devletlerin fiziksel şiddet üzerine tekel kurduğunu ifade eden Weber'e göre bu durum, "Yöneticilerin diğer bütün yurttaşları şiddet kullanmaktan alıkoymak için gerekirse fiziksel şiddet kullanmaya yetkili bir uzmanlar grubuna sahip olduğu bir düzenleme içinde yaşadığımız anlamına gelir" (Keane 1993: 198).

Devlete rasyonel bir işlev yükleyen Durkheim'a göre, "Devlet herhangi bir şeyi yerine getirmeyi; daha çok yapılacak eylemi belirler. En temel işlevi kolektif işleyişe rehberlik etmek için düşünmektir. Devlet her şeyin üzerinde bir düşünce aracıdır. O, belirsiz güdülerin yerini alan zekadır" (Guibernau 1997: 26). Devletin ilk ve temel görevinin adaleti, doğruluğu, eşitliği ve ahlakı sağlamak olduğunu düşünen Cassirer'e göre "Devlet'in ana amaçlarından biri, bu bozuk ahlaklı gücü insansal ve siyasal dünyanın dışına çıkarmaktır" (Cassirer 1997: 86).

Drucker'a göre devletin işlevleri şunlardır:

-Öyle işlevler vardır ki, bunlar sadece devlete aittir. Örneğin, savunma ve silahlar üzerindeki tekel, düzeni ve adaleti korumak, bunlardan birkaç tanesidir.

-Devletin görevi, herkes için eşit ölçüde bağlayıcı olan kurullarla belirlenmiş bir 'oyun alanı' oluşturmaktır.

-Devlet, etkinlikleri baştan itibaren geçici işler olarak düzenlemelidir.

-Devletin faaliyet alanları daraltılıp 'küçültülen devlet' modeli işlevsel kılınmalıdır (Sevil 1999: 94).

Gramsci'e göre devlet bir amaç değil bir aygıttır: "Devlet evrensel çıkarları değil, kısmi çıkarları temsil eder; temelde yer alan toplum üzerindeki egemenliğini sürdüren ayrı ve üstün bir varlık olmayıp toplum tarafından koşullandırılır ve topluma bağımlıdır" (Keane 1993: 95).

Buna göre, devletin görevi bireyler arası eşitliği sağlayarak her bir bireyin hakkını hukuksal ve sosyal güvenceler altına almak ve özgürlüklerin sınırlarını tayin edecek yasaları yapıp, adil bir şekilde uygulanmasını sağlamak olduğu söylenebilir.

4. 1. 3. Devlet Türleri

Devlet türlerine bakmadan önce devleti oluşturan öğelerin neler olduğuna bakmakta yarar var. “Şu dört öğenin bir araya gelmesiyle bir devlet oluşabilmektedir; bir insan topluluğu; topluluğun yerleştiği ülke; topluluğu yöneten bir iktidar; iktidarın gerçekleştirdiği ve sürdüğü toplumsal, siyasal ve hukuksal düzen” (Çam 1995: 345).

Tarih boyunca iki devlet görüşünün hakim olduğu görülür. Birincisi, devleti doğal bir varlık olarak gören Aristocu görüş; diğeri de kaynağını ilk çağ filozofu Epikuros’tan alan, Machiavelli tarafından şekillendirilip aydınlanma felsefesiyle dünya tarihini yönlendirmeye başlayan sosyal sözleşmeye dayalı görüş. “Gerçekte klasik sınıflandırma Aristoteles’ten gelir. Üç çeşit hükümet/devlet biçimini ülküsel ve bozulmuş haliyle tanımlar. Bunlar; krallık ve tiranlık, aristokrasi ve oligarşi, politeia ve demokrasidir” (Gündüz 2002: 73).

Tarih boyunca, sınıf zıtlaşmasına göre üç çeşit devlet sınıflaması ortaya çıkmaktadır: “Kölecilikte, devlet: Köleleri baskı altında tutmak için gerekli gücü sağlar; çıkabilecek köle isyanlarını bastırır. Feodalizmde, devlet: Topraklarını (serfleri) denetim altında tutar; bunların sürekli olarak beylerin topraklarına bağlı kalmalarını sağlar. Kapitalizmde, devlet: Küçük üreticilerin aleyhine kapitalist toprak mülkiyetini geliştirir; fabrikalarda çalışmaktan başka çaresi kalmayan proleter yığınları yaratır; yasa yoluyla işgücünü azaltır” (Eroğlu 1999: 96).

Weber’e göre iki tür devlet vardır: Geleneksel ve modern (çağdaş) (Aydın 2002: 82).

Bottomore'a göre iki çeşit devlet vardır. Birincisi, üniter bir yapısı olan, egemenlik sistemini esas alan günümüz ulus-devletleri; ikincisi, toplumsal karmaşıkları bir hukuk sistemi içinde tutan, toplumsal şartları gözetken, devletin karışmadığı geniş bir alan olan geçmişin imparatorlukları (Bottomore 1987: 40).

Genel olarak, devleti, tekçi ve birleşik olmak üzere iki başlık altında sınıflandırabiliriz (Çam 1995: 341).

Özetlersek, ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı belli olmayan, insanlığın en eski kurumlarından biri olan devlet, insanların yönetme-yönetilme ihtiyacı sonucu ortaya çıkmıştır. Tarih sahnesinde, değişik dönemlerde, değişik zamanlarda; iklimlere, ırklara, komşuluk ilişkilerine, toprak özelliklerine, dinlere, geçim ekonomisine ve fikri telakkilere göre, birbirinden farklı irili ufaklı sayısız devlet kurulup yıkılmıştır. Fakat, örgütlü kapitalizm ile birlikte, devlet kurumu, her an insanlığı, dünyayı yok edebilecek kontrolsüz bir güç olmuştur.

4. 2. BÜROKRASİ

4. 2. 1. Bürokrasinin Tanımı ve Kökeni

Bürokrasi, **Hukuk Sözlüğü**'nde, şu şekilde tanımlanmıştır: "1. Devlet daireleri ve buralarda çalışan memurlar. 2. Her tür demokratik denetimin dışında kalan yüksek yönetim görevlilerin iktidar gaspı. 3. Kırtasiyecilik. Yönetimde işlerin ağır işleyişi. İşlerin çabuk görülmemesi" (Bağdatlı 2002: 101). Sevil'e göre "Bürokrasi kavramı genellikle, kullananların zihninde, kırtasiyecilik, sorumluluktan kaçınma, işlerin yavaş yürütülmesi, keyfi kararlar hatta idari yoldan baskı yapma gibi tasavvurlar uyandırmaktadır" (Sevil 1999: 80). Abadan'a göre bürokrasi çok sayıda insanı kucaklayan grupların belli bir takım idari görevlerini ifaya yarayan teknik cihazı, bunun teşkilatlanması ile ilgili problemleri ve bu cihaza mensup olanların düşüncülerini aksettiren bir terim haline gelmektedir (Abadan 1959: 82).

Bürokrasi kavramı ilk olarak, 1745'de Fransa'da devrin Ticaret Bakanı ve fizyokrat iktisatçısı Vincent de Gournay tarafından kullanılmıştır (Abadan 1959: 7). Giddens'a göre "Bürokrasi yönetim kuralıdır. Terim olarak bürokrasi ilkin sadece devlet memurlarına uygulanmıştır, ancak giderek genellikle büyük örgütlere karşılık gelen bir terim olmuştur. Kavram daha baştan küçük düşürücü bir şekilde kullanılmıştır. De Gournay memurların artan gücünden 'bureaumania adında bir hastalık' olarak söz etmiştir. Fransız romancı Honore de Balzac bürokrasiyi 'cücelerin kullandığı dev yetki' olarak düşünmüştür. Bürokrasinin, sıkça kırtasiyecilikle, iyi işlememekle ve savurganlıkla ilişkisi kurulur. Bununla beraber bürokrasiyi -etkin, kesin ve dikkatli yönetim örneği olarak- farklı şekilde gören yazarlar da vardır. Bunlar bürokrasinin aslında insanların akıl ettiği en etkin örgüt biçim olduğunu ileri sürerler, çünkü bütün işler ciddi işlem kurallarıyla düzenlenmiştir" (Giddens 2000: 306).

Aydın'a göre Latince Burrus (büro/ofis) ve kratie (üstünlük, yönetim) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuş bulunan bürokrasi olgusu, dilimize 'büro yönetimi' olarak çevrilebilir. Bu haliyle kelimenin ilk defa 1745 yılında Vincent de Gournay tarafından kullanıldığı kabul edilir. 18. yüzyılın ortalarından itibaren daireler, yapı tipi ve hatta lüzumsuz işler gibi farklı manalarda kullanıla gelen kavram, 1922 yılında Weber tarafından siyaset sosyolojisine kazandırılmıştır (Aydın 2002: 62). Bu açıdan bürokrasinin tarihi gelişimine bakıldığında, 18. yüzyılda bürokrasi kavramından anlaşılanın iktidarı kendi yararlarına kullanan bürokratlar topluluğu olduğu görülür (Sevil 1999: 81).

Bürokrasinin ilk tarihsel örneği olan Yeni Mısır İmparatorluğu, kendine yeterli örgütlü geçim ekonomisinin ilk örneği olduğu göz önünde bulundurulursa, Avusturya-Macaristan gibi imparatorluklardaki pre-kapitalist bürokrasi daha iyi anlaşılır. Fakat Sanayi Devrimiyle birlikte, para ekonomisinin gelişmesi, memurlarının hizmetlerinin karşılığını parasal olarak verme nedeniyle bürokrasinin şekli değişmeye başlamıştır (Weber 1986: 200). Teknolojik araçlarla kompleks bir hal almaya başlayan modern bürokrasi, tarım bürokrasisinin yerini almaya başlamıştır.

Michel Crozier'ye göre bürokrasi kelimesinin üç anlamı vardır: “Başlangıçta, sözcük, ‘dairelerle hükümet etmeyi’, yani son derece güçlü bir merkezi otoriteye bağlı, atanmış ve katmanlaşmış memurlardan oluşan devlet örgütleriyle yönetimi anlatmaktaydı. Fakat teknik zorunluluklar nedeniyle bu mekanizma, modern sanayi toplumlarında yalnızca siyasal ve idari alanlarla sınırlı kalmadığından, bürokrasi zamanla, tüm örgütlere uygulanabilen ve görev usullerin ‘normalleştirilmesi’, otoritenin kişilerle özdeşleştirilmekten çıkması ve katmanlaşma gibi özelliklere sahip olan, belirli bir yapı tipi anlamına gelmeye başladı. Üçüncü olarak da, bürokrasi gündelik dilde kötüleyici bir anlam kazandı; bu anlamda bürokrasi, işin ağır yapılması, hep aynı şeylerin yapılması, insanlara zorluk çıkarma, insancıl olmama, gereksinmelere uzak düşme gibi hem çalışanlarda hem yükümlülüklerde hem de bürokratik hizmetin alıcısı durumunda olanlarda oldukça derin yoksunluklar doğuran durumları akla getirmektedir. Aslında bu sonuncuya, ayrı bir anlamdan çok, ilk iki anlama eklenen kötüleyici bir vurgulama demek daha doğru olur” (Duverger 1998: 186).

Crozier'in belirttiği anlamda bürokrasi kavramı üç başlık altında sınıflandırılabilir: “Devlet idaresi anlamında bürokrasi, daha çok memurlar tabakasını ve memurların hakimiyetini ifade etmek için kullanılmaktadır... Kırtasiyecilik anlamında bürokrasi ise olumsuz bir çağrışım taşımaktadır. Bu deyişle bürokrasiye atfedilenin, bir örgütün gerçekleştirmekle görevli olduğu amacını unutmaması, bencil bir otoriteye sahip olması, sorumluluktan kaçınma, işlerin yavaş yürütülmesi şeklinde ortaya konulabilir... İdari ve teşkilatlanma şekli olarak bürokrasi dağınık toplumsal iş ve eylemleri rasyonel ve objektif esaslara uygun olarak düzenleme sürecidir” (Sevil 1999: 82).

Hegel'e göre “Bürokrasi, devlet ile toplum arasındaki ikincil yapıdır ve birey için sığınaktır. Marx'a göre bürokrasi, devlete karşı bütün toplumu koruyan bir mekanizma değil, egemen sınıfın çıkarlarının sürmesini sağlayan araçtır” (Aydın 2002: 64).

Weber, bürokratik rasyonalitenin gelişmesini, kapitalizmin büyümesinin kaçınılmaz bir sonucu olarak görür (Sevil 1999: 84). Weber, bürokrasiyi, “İnsanlar üzerinde mutlak bir denetim kurmanın bilinen en ussal yolu” (Duverger 1998: 189) olarak tanımlar. Weber bir başka tanımlamasında bürokrasiyi, her biri uzmanlaşmış bir işlevi yerine getiren çok sayıda birey arasındaki işbirliğinin örgütlenmesi olarak görür (Aydın 2002: 65).

Weber, modern bürokrasi modelini, “1922’de, çok beğendiği Prusya üstüne yaptığı siyasal çözümlerden elde etmiştir” (Aydın 2002: 65). Weber’e göre modern bürokrasinin ortaya çıkmasında üç faktör etkili oldu: “Birincisi, paraya dayalı bir ekonominin gelişmesi. Para iktisadi işlemleri rasyonel hale getirip kolaylaştırmaktadır. Bürokrasi açısından ise yetkinin ademi merkezi hale gelmesinin ve dolayısıyla bürokratik idarenin ve memurların ödülü olmaktadır. İkinci olarak, modern devlette nicelik ve nitelik olarak idari görevler artmıştır. Weber’e göre sadece bürokratik tür bir örgüt bu yapının karmaşıklığı ile başa çıkabilir. Üçüncüsü, bürokratik idarenin hayatını devan ettirebilmek için dahili bir özerklik için kullandığı teknik üstünlük” (Mouzelis 2001: 31).

4. 2. 2. Bürokrasinin Görevleri

Tarihin ilk çağlarından itibaren uzman ve tecrübeli görevlilerden oluşan bürokrasi, devletlerin iktidarı elinde tutmasında önemli bir araç olmuştur. “Mesela tarım devrimiyle birlikte Mezopotamya’da ilk örneğine rastlarız. Sonra, Mısır patrimonyal bürokratik bir devlet geleneği binlerce yıl sürmüştür. Yaşayan bir Tanrı düzeyine yükseltelen hükümdar Firavun, günümüze kadar ayakta kalan piramit işçilerinin çalışmalarını denetleyen katiplerin önceliğinde bürokrasiye mutlak egemendi. Dış tehlikelere karşı bir savunma ortamında gelişen Çin bürokrasisi büyük ordular kurdu, Çin Setti gibi görkemli bayındırlık hizmetleri gerçekleştirdi, sınav gibi, modern bürokraside de geçerli yöntemler geliştirdi. Geçmişte bürokrasinin önemli yurtlarından biri olan Roma’da, bürokrasinin iki önemli dayanağı vardı: Hukuk ve ordu. Avrupa’da, ortaçağlarda bürokrasiyi kilise temsil etti. Görkemli bir

bürokrasi örneğini Osmanlı verdi: Toprak, ordu ve dini prestij, onun da önemli özellikleriydi” (Aydın 2002: 63-64).

İktidar üzerinde belli bir yetkiye sahip olan bürokratlar, göreve atanmada iki kategoriye ayrılabilir: “Seçilenler ve atanalar. Seçilenler ile daha çok üst mevkilerde bulunanlar, siyasal kararlarda daha aktif rolü olan otoriteler, parlamenterler, hükümetler (kabine) üyeleri anlatılmak istenmektedir. Atananlar ise, siyasal işleri sürekli bir memuriyet görevi içinde yürütenlerdir. Seçilenler kişi ve gruplardır, ama atanalar genelde bürokrasi ve teknorasi adı verilen örgütsel yapılardır” (Aydın 2002: 61).

Marx’a göre bürokrasi ile devlet ve hakim sınıfın çıkarları birbiriyle uyuşmaktadır: “Kapitalist toplumda bürokrasinin gerçek görevi, tüm topluma sınıf ayrımı ve hakimiyetini sürdürmeyi ve bütünleştirmeyi sağlayacak bir düzen empoze etmektir. Aynı zamanda diğer bir görevi de kendini sömüren ve sömürülenler arasında genel çıkarı gizleme amacıyla koyarak bu baskıyı gizlemektir” (Mouzelis 2001: 21).

Devlet yapısının en önemli çarklarından biri olan bürokrasi, “İşlediği zaman problem çıkarır, işlemediği zaman da problem çıkarır. Silahı kağıt, kalemdir. Kağıda, yani teknik tabiriyle, bürokrasiye boğulmuş toplum tıkanmış toplumdur; huzursuzdur, ilerlemesi zordur. Kendisini toplumun bir parçası ve emrinde kabul eden az sayıdaki bürokrasiye mukabil, kendini ayrı bir sınıf, toplumun üstünde gören bürokrasiler çoğunluktadır” (İnan 1999: 47).

Devlet, iktidarını devam ettirmek için “dosyalanmış-değişmez” birtakım kurallar bütünü ortaya koyar: “Bürokrasi disiplini, kamu sektöründe olsun özel sektörde olsun, resmi görevlilerin her zamanki çalışmaları içinde mutlak itaate yönelik bir tutumlar yumağına sahip olmaları anlamına gelir. Bu disiplin giderek her türlü düzenin temeli haline gelir; disiplin, yönetimin dosyalanmış belgelere dayanılarak yürütülmesinin büyük pratik öneminden bile önde gelir” (Weber 1986: 208). Buna bağlı olarak bürokrasinin işlevleri de değişmiştir: “Geçmiş yüzyıllarda bürokratik olgu, devletin tüzel kişiliği ve sürekliliğini ifade ediyordu. Modern dönemlerde bunların yanında bürokrasi bir taraftan uzmanlık ihtiyacına cevap

verirken, diğerk taraftan sosyal bütünleştirme görevini yerine getirmektedir. Sosyal ve kültürel bireyselliğın ileri boyutlara ulaştığı bu ortamda bürokrasi, insanlara, birbiriyle irtibatlı ve bütünlüğü olan bir dünya duygusu vermektedir” (Aydın 2002: 63).

4. 2. 3. Bürokrasinin Özellikleri

20. yüzyılın başlarında, bir diğerkini tetikleyici bürokratik örgütler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu da modernleşmeyle birlikte kök salan teknolojik gelişmelerdir. Yani, makine teknolojisiyle iş yapmaya başlayan bürokrasi, bütün dengeleri kendi lehine değiştirmiştir. Bunun sonucunda, dünyayı bürokrasi ağıyla yöneten küçük bir zenginler zümresi ortaya çıkmıştır. Bu zümre, gücünü şu nedenlerden dolayı korur: “Güvenceli parasal aylık ve bunun yanında da salt rastlantıya ve keyfiliğe bağlı olmayan kariyer fırsatıdır. Tam mekanikleşmeye götüren etmenler, aynı zamanda memurun onur duygusuna da yer veren katı bir disiplin ve denetim, bir statü grubu olarak saygınlık özlemlerinin gerçekleştirilmesi, hatta kamuoyundan eleştiri gelmesi olanaklarıdır. Bütün bunlar sayesinde ki, bürokrasi aygıtı, görevlilerin yasal olarak köleleştirilmesi durumundan çok daha sağlam işler” (Weber 1986: 210).

Bürokrasi ile kapitalizm birbirini tamamlar niteliktedir. Kapitalizmle birlikte bürokrasi insanlık için en zararlı mekanizmalardan biri olmaya başlamıştır. Çünkü bürokrasi bütün insani düşüncelerin, duyguların, değerlerin en aza indirgenmesi üzerine kurulmuştur. Kapitalizm, “Homo homini lupus” felsefesiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, insancıl olmayan olaylar, olgular hakim oldukça hem bürokrasi kusursuz işleyen bir kurallar ağına dönüşecektir hem de kapitalizm insancıl sömürüyü maksimum seviyeye çıkartarak varlığını devam ettirecektir. Devletin bürokratik aygıtı, yönetilenler üzerinde tam otorite kurar; her şey, devletin bilgisi dahilinde gerçekleşir; “Çünkü bu bürokrasi uzmanlık eğitime, işlerin yürütülmesinde işlevsel uzmanlaşmaya, tek tek, ama bir sistem oluşturan, işlevlerin

mekanik ama virtüözce yürütülmesini sağlayan bir yaklaşıma dayanmaktadır” (Weber 198: 207).

Modernleşen dünyada, bürokrasi, kapitalizm için bir kalkan, insanın her şeyini kontrol etmekle görevli bir keşif kolu görevi görmeye başlamıştır: “Sınıflandırıcı ve eşitlikçi eğilimleriyle yükselen bürokrasi, yerel ve feodal ayrıkcılığın kaldırılmasına büyük katkılarda bulunmuş ve böylece geniş çaplı ticaret ve sanayinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Dahası, bürokratik idarenin etkisi ve düzenliliği uzun vadeli ekonomik hesapların ön koşulu haline gelmiştir” (Mouzelis 2001: 409). Bir çok yazar bürokrasinin devletin iktidarının, yüklendiği etkinlik alanlarının artışı ve kamu yönetiminin giderek karmaşıklaşmasıyla açıklamıştır. Yüksek kademedeki memurlar, siyasal müdahalelerden etkilenmeyen, kendi elemanlarını kendi içlerinde alan üstün ve egemen bir topluluk oluştururlar (Bottomore 1990: 92).

Bürokrasinin kapitalizmin güdümüne girmesinin kapitalist sisteme birçok faydası olmuştur: İlk kapitalizmin, istikrarlı, hesaplı ve örtülü olanı meydan çıkarma özelliği olan bir idareye kavuşmasını sağlanmış olmasıdır. İkinci olarak da, para üstüne kurulu bir ekonomi türü olan kapitalizm, bürokrasi sayesinde kendisine dönüşüm ve yeni iş alanları sağlayacak olan sermayeyi, en kısa yoldan elde etme imkanına kavuşmuştur (Aydın 2002: 69).

Weber’e göre “Çağcıl toplumlarda bürokrasinin yayılması kaçınılmazdır; bürokratik yetki büyük ölçekli toplum sistemlerinin yönetim gereksinmeleriyle ilgilenmenin biricik yoludur” (Giddens 2000: 306). Buna göre Weber’in bürokrasi görüşünde şu ilişkiler belirgin bir nitelik kazanmaktadır:

- a) Yasaca yerleştirilmiş yetkililer ve emirleri yazılı kurallarda tespit edilmiş belirli hak ve görevlere sahip memurlar arasındaki ilişkiler,
- b) Sözleşmelere dayalı ve ona göre işleyen atama ve terfi ilişkileri,
- c) İşe almanın resmi şartı olan teknik eğitim veya deneyim,
- d) Belirli bir aylık ödeme,
- e) Büro ve çalışan görevlinin birbirinden kesin olarak ayrımı (Sevil 1999: 88).

Kapitalizm ile birlikte gelişen bürokrasi için en sağlıklı yargı şu olabilir: Siyaset açısında, yüzyıllardır süregelen bir olgu olan bürokrasi, modern dönemler içinde etkinliği, sanayi olgusuna paralel olarak gittikçe artan bir örgütleniş biçimidir (Aydın 2001: 63). Weber'e göre, siyasal bir güç kazanan bürokrasi, demokratik bir toplumda dahi siyasal otoritelerce denetlenemez (Bottomore 1990: 88). Fakat Bottomore Weber'in bu görüşünün aksini iddia eder: "Bürokratlar, ister komünist ülkelerde olduğu gibi tek parti, isterse de demokratik ülkelerde olduğu gibi çeşitli partilerce olsun, siyasal otoritelerce doğrudan denetlenmektedirler" (Bottomore 1990: 97).

Bürokrasinin kapitalizmle olan ilişkisine kısaca değindikten sonra bürokrasinin özelliklerine geçebiliriz.

Bürokrasiyi, halkın büyük çoğunluğu tarafından hayatlarını düzenleyen, kontrol ve kavrayışlarının üzerinde bir yeri olan, karşısında insanların kendilerini yarımsız ve şaşkın hissettikleri tanrısal bir güç gibi soğuk ve esrarengiz bir varlık olarak gören Marx'a göre, "Yabancılaşma bizzat bürokrasinin içinde olmalıdır. Bürokrasi gerçek yapısını sadece bürokrasi dışı kesimden saklamakla kalmaz, kendini kendisinden de saklar. Genelde bürokrat kendi işinin asalak ve baskıcı yapısının farkında değildir. İşinin genel düzen içinde vazgeçilmez olduğunu düşünür. Bürokrasinin önde gelen diğer bir özelliği de beceriksizliktir. Marx, bürokratta gayret ve tasavvur eksikliği olduğunu ve onun her tür sorumluluğu almaktan korktuğunu vurgulamıştır. Bürokrasi, sermaye sınıfının bir aracıdır" (Mouzelis 2001: 22).

Lenin'e göre ise bürokrasinin özellikleri şunlar olmalıdır:

- a- Tüm sivil memurların seçilebilir ve derhal sözleşmesi feshedilebilir olması,
- b- Memur maaşlarının sıradan bir işçinin maaşı düzeyine indirilmesi,
- c- İyice basitleştirilmiş olan kontrol ve muhasebe işlemlerinin herkes tarafından icra edilebileceği bir yapının oluşturulması" (Mouzelis 2001: 24).

Bürokrasinin en büyük teorisyenlerinden biri olan Weber'e göre bürokratik tip örgütlerinin ana karakteristikleri şunlardır:

- Yüksek derecede uzmanlaşma,
- Sınırlı alanda yetki ve sorumluluk taşıyan hiyerarşik otorite yapısı,
- Örgüt üyeleri arasında kişisel olmayan ilişkiler,
- Yetenek ve teknik bilgiye dayanarak memur olma,
- Resmi ve özel gelir ve mülkün ayırt edilmesi (Mouzelis 2001: 54).

Bürokrasinin en belirgin özelliğine baktığımızda, şu gerçeği görürüz: Ortaya çıktıktan sonra sosyal yapıyla tam bir uyuma sergilemesidir. Bürokrasi bireylerin rasyonel ilişkiler sonucu oluşmuş eylemlerini toplumsal eyleme dönüştürmenin başlıca aracı olma özelliği gösterir: "Bu nedenle, güç ilişkilerini toplumsallaştırmaya yarayan bir araç olarak bürokrasi, bu aygıtı denetleyenler için birinci derecede önemli bir iktidar aracı olagelmıştır" (Weber 1986: 202). Bürokrasilerde mesleki bilgileri ve niyetleri gizli tutma esas olduğu için bütün çalışanların kademleri artar "Bürokratik yönetim her zaman için 'gizli oturumlar' yönetimi olmak eğilimindedir; bilgisini ve eylemlerini eleştirel gözlerden olabildiğince saklamaya özen gösterir. 'Resmi sır' kavramı bürokrasinin özgül buluşudur; başka hiçbir şeyi bunun kadar fanatik bir biçimde korumaya çalışmaz" (Weber 1986: 210).

Günümüz bürokrasinin başlıca özellikleri şunlardır:

- Kurallar yani kanunlar ve idari yönetmenliklerce düzenlenmiş resmi yetki alanları ilkesi geçerlidir.
- Kuralları belli bir hiyerarşi sisteminde, kademe bakımından küçük görevlilerin yüksek görevliler tarafından denetlenmesini ön geren bir alt-üst ilişkisi vardır.
- Toplumla devlet arasındaki ilişkiler birtakım yazılı belgeler (dosyalar) içinde muhafaza edilir.
- Yönetimde söz sahibi olmak için esaslı bir uzmanlık formasyonuna sahip olmak gerekir.
- Dairede ya da büroda çalışan her birey kapasitesini tam kullanmalıdır.
- İşyeri yönetimi, öğrenilebilir genel kurallara bağlıdır (Weber 1986: 196).

Duverger'e göre bürokrasi, "Yasal-ussal otoritenin en ileri biçimidir. Açık bazı özelliklere sahiptir. İlkin, yetki ve görevler, bürokraside kişilerin malı değildirler; bir işte görevlendirilen kişi, o işin ne sahibidir ne de varislerine devredebilir onu, görevi son bulduğunda o işi terk etmek zorundadır. Bu özelliğin iktidar ile mülkiyet arasında çok yakın bir bağlılığı öngören geleneksel otoriteden – ister aile tipi, ister feodal tip, ister kapitalist tipte olsun- çok farklı olduğu açıktır... Görevlerin birbirinin alanına taşmasını önlemek için, her işin yetki alanı kesin şekilde belirlenir; hiç kimse bu şekilde belirlenen yetkiler dışında bir şey yapamaz. Başka bir deyişle, çok kesin bir biçimde tanımlanmış olan roller çok dikkatli bir şekilde dağıtılmıştır. Söz konusu roller hiyerarşik bir biçimde bağlanmışlardır birbirlerine. Herkes, bir üstünde yer alan görevlinin emirlerine uymak ve ancak kendisinin bir altında bulunana emir verebilmelidir. İlke olarak, hiç kimse, her iki yönde de tek bir hiyerarşi kademesini bile atlamamalıdır" (Duverger 1998: 187).

Weber'e göre bürokratik yönetim biçimini üstünlükleri şu özelliklerden kaynaklanmaktadır: "Doğruluk, hız, kesinlik, dosya bilgisi, süreklilik, gizlilik, birlik, tam bağımlılık, sürtüşmenin ve maddi ve kişisel maliyetlerinin azaltılması bu üstünlüğün belli başlı sebepleridir" (Sevil 1999: 90).

Bürokrasinin olumlu özellikleri olmasına rağmen uygulamada birtakım aksaklıklara sebep olan olumsuz özellikleri de vardır. Bürokrasinin formaliteci olduğu, işleri yavaşlattığı ise herkesçe bilinen yaygın bir özelliktir. Diğer olumsuz özelliği, bir topluluktaki bürokrasinin kalıplaşmış tüzel kişiliğini, kendi çıkarlarını ve bunu sağlayacak ilke ve kurallarını her şeyden önde tutmasıdır (Aydın 2002: 68).

Bürokrasiyi, bireyin bütün hareket alanlarını ortadan kaldıran bir kurallar bütünü olarak gören Weber'e göre, "Bireylerin bürokratikleşmenin getirdiği iş uzmanlaşmasına tabi olması durumunu aşmak imkansızdı. Bürokrasinin ilerlemesi insanları, modern toplumsal ve ekonomik düzenin idaresinin temeli olan uzmanlaşmış işbölümünün Gehause der Kōrigkeit'ı, yani 'demir kafes'i içinde hapsediyordu" (Giddens 2000: 53). Bu açıdan Weber, Batı uygarlığının en ayırıcı, kendine özgü değerlerinden bir kısmını ihlal ettiği için bürokrasiyi 'özünde'

irrasyonel görür, o, bu irrasyoneliteden çıkmanın hiçbir yolunu göremiyordu. İnsanlığın yarını konusunda, bir hayli karamsardı: “Gelecek yalnızca, insan özerkliğinin ve bireyselliğinin modern hayatın sürekli genişleyen bürokratikleşmesi içine gittikçe daha fazla batacağı gibi bir olasılık sunuyordu” (Giddens 2000: 87).

Bürokrasinin esnek olmayan yönünü eleştiren Duverger’e göre bürokratik model, yeni sorunlara ayak uydurmasına pek olanak bırakmayan sertlikler yaratmaktadır. Bürokrasi, aynı zamanda, yöneticilerle uygulayıcılar ve uygulayıcılarla halk arasında da sürtüşmeler yaratmakta ve örgüt hedeflerini gerçekleştirmeyi bir yana bırakıp bu sürtüşmeleri gidermeye çalıştığından büyük bir enerji israfına yol açmaktadır. Bu aksaklıkları gidermek için başvurulabilecek yollar, eninde sonunda örgütün bürokratik niteliklerini daha da güçlendirmekten başka bir sonuç vermeyecektir (Duverger 1998: 189).

Bürokrasinin birey yerine kuralları esas alan özelliğini eleştiren Merton’a göre “Bürokrasi, rasyonel verimin yanında bir çeşit törenciliğe yol açmakta, kararlar soyut kategorilere göre alınmakta, dolayısıyla örgütte kurallar esas alınarak, ilişkiler daha az bireysel hale gelmektedir. Birey yerine kurallara bağlı oluş ise hem fonksiyonel ve verim artırıcı ve hem de verim azaltıcı olabilmektedir” (Aydın 2002: 67).

Merton’u destekleyen bir görüş de Mayo, Gouldner ve Selznick’ten gelmiştir. Onlar bürokratik yapının örgütlerde işlev bozukluğuna neden olduğunu göstermişlerdir. Bunların bulgularına göre, bürokrasi, alttakiler ve üsttekiler üzerinde bir denetim kurmalarını sağlamaktadır (Aydın 2002: 67).

Bürokrasinin örgütsel yapısına eğilen Michel Crozier’e göre “Bürokrasi (toplumsal yapı için gerekli olan) eşitsizlikleri azaltmakta ve iktidarın kullanımından doğan bağımlılığı zayıflatmaktadır ve böylece de asıl sorumluluk ortadan kalkmaktadır” (Aydın 2002: 68).

Bürokrasinin olumsuz etkisinin toplumsal ilişkilere yansıdığını düşünen Zijdervelt'e göre "Bürokrasiye karşı bu olumsuz tavır, onun örgütlü yapısıyla bireyi ezmesinden kaynaklanmaktadır" (Aydın 2002: 68).

Özetlersek, insanlık tarihinin siyasal bir kimlik almaya başladığı devirlere koşutluk gösteren bürokrasi, modernleşme ile birlikte tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Kapitalist sisteme göre biçimlenmeye başlayan bürokrasi, insanı, kendisine ve toplumuna yabancılaştırdığı için, insanlık için kontrol edilmesi güç, tehlikeli bir aygıt halini almıştır.

4. 3. MAHKEME

4. 3. 1. Mahkemenin Tanımı

Hukuk Sözlüğü'nde, mahkeme şu şekilde tanımlanmıştır: "Hukuksal anlaşmazlıkları karara bağlamakla görevli devlet örgütü. Kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyiş ve yargılama usulleri yasa ile belirlenmiş, yargı yetkisini kullanan resmi örgüt. Yargı örgütü" (Bağdatlı 2002: 428).

Devlet, bireyi her türlü yasal haktan mahrum etmek için kendi çıkarlarını haklı gösteren bir hukuk mekanizması yaratmıştır. Kafka'nın çağdaşı olan Weber'e göre "Batı'da rasyonel hukuk külliyyatının yaratılması 'modern devletle hukukçular arasında, iktidar taleplerini sağlamlaştırmak amacıyla kurulan ittifak sayesinde başarılmıştı" (Giddens 2000: 57).

4. 4. KAFKA'NIN ROMANLARINDA DEVLET

Kafka'nın romanlarına konu edindiği Habsburglar Hanedanlığı, hukukun farklı kaynaklarını ve şekillerini merkezileştirmiştir; bireylerin özgürlüklerini ortadan kaldıran birtakım yaptırım ve uygulamaları tekeline almıştır. Devleti temsil eden hanedan, mutlak güçtür. Bütün hukuksal yaptırımları, düzenlemeleri elinde bulunduran hanedan, doğal olarak hukuk kurallarını çıkarına göre düzenleme imtiyazını elde etmiştir. Hanedanlık, bireylerin kendi belirlediği hukuka uymasını sağlamak için, gücünün bir kısmını, kurumsal bir nitelik kazanmış olan aracılara devretmekte bir sakınca görmemiştir; bilakis, bunu yapmakla bireylerin irade sahibi özgür varlıklar olduğu yanlışlamasına 'gerçeklik' kazandırarak varlığını devam ettirmiştir.

Kafka, *Dava*'da, *Şato*'da, *Kayıp (Amerika)*'da, *Değişim*'de ve *Cezalılar Kolonisi*'nde, sebepsiz yere suçlanan bireyin karşısında ne olduğu belirsiz, görünür araçlarına (memurlar) rağmen, topluma muktedir gücün bilinmediği, görünmediği bir kurum olarak devlet vardır. Görünmeyen üsttekiler düzeni bozabilecek alttaki bir bireyi yönlendirme, muhakeme etme ve infaz etme hakkına sahiptirler. "Kafka'nın eserleri 'iktidar yoğunlaşmasından ve güçsüz bireylerden oluşma bir dünyadır'" (Fischer 1998: 65). Fischer'in tespitiyle, Kafka, 20. yüzyıla yön veren "faşizm" ideolojisine ayna tutmuştur. Kafka yapıtlarında, bir önceki yüzyılı kana bulayan Hitler, Stalin, Mussolini gibi faşizan diktatörlerin devlet anlayışının habercisi olmuştur.

Kafka'nın devlet-birey ilişkisini anlatan, "Öğretmen gerçek, öğrenci ise sürekli bir umutsuzluk içinde bulunur" (Kafka 1994: 91) özdeyişinde, devlet, somut, değişmez, ulaşılmaz bir üst gerçek konumunda iken, birey, üst'ün baskısıyla sürekli değişen, iradesini yitirdiği için her an ulaşılabilir, belirsiz, soyut bir 'şey' dir.

Cezalılar Kolonisi'nde, ziyaret ettiği devletin hukuk yapısını incelemeye gelen Konuk'un karşılaştığı manzara, devlet-birey ilişkisini açıklayan adli bir skandaldır. Her saat başı yüzbaşının kapısının önünde, onu selamlamakla görevli er, bir defaya mahsus olmak üzere, nöbet esnasında uyur; sırf bu yüzden idam cezasına

çarpıtılır. Bu bile, devletin bireyi sadece itaat edilmesi gereken bir nesne olarak gördüğünün en bariz delilidir. Öte yandan, devleti temsil edenler, mahkum ere hangi cezaya niçin çarpıtıldığını söyleme gereği duymuyorlar. İşkence aygıtına yatırılan birey hakkında, Subay, Konuk'a şu açıklamada bulunur: "Çiğnediği buyruk mahkumun vücuduna tırmıkla yazılır, o kadar. Örneğin bu mahkumun vücuduna şöyle yazılacaktır: Üstlerine saygılı davran" (Kafka 2002: 14).

Dava romanında, Joseph K.'nin sebepsiz yere tutuklanmasında olsun, Şato'da K.'nin yanlışlıkla köye çağrılmasında olsun, Kayıp'ta Rossmann'ın tanımadığı bir ülkede tek başına ayakta durmaya çalışmasında olsun, Değişim'de Gregor Samsa'nın 'bir şey'e dönüşmesinde olsun, Kafka, bütün önemli yapıtlarında bu mahkum erin yaşadığı traji-komik gerçeği göstermeye çalışmıştır: Birey, devlet için kullanıldıktan sonra atılması gereken bir araçtır; çünkü önemli olan devletin iktidarını korumasıdır, devam ettirmesidir, nasıl olsa başka bireyler bulunur. Burada devletin bireye olan yaklaşım mantığı (yasal paradigması ya da saklı-meşru söylemi) ortaya çıkar: Devleti yönetenler için bir iktidar vardır; fakat toplum içinde tüketilecek, sömürülecek çok birey vardır.

Kafka, Kayıp (Amerika)'da, iki adı olan Karl Rossmann; Dava'da, bir adı belli olan Joseph K.; Şato'da, tek bir harf olarak karşımıza çıkan K. esprisiyle bu gerçeğe dikkat çekmiştir. Burada K., Rossmann ya da Joseph gibi bir adı olan bir birey yoktur; devlet karşısında karakterini, kimliğini, insanlığını yitirmiş belirsiz, soyut 'bir şey' vardır.

Devlet karşısında sadece ticari bir meta değeri olan birey gerçeğini, bir firmada pazarlamacı iken birden hamam böceğine dönüşen Gregor Samsa'nın ölümüyle biten traji-komik hayatında görebiliriz. Samsa'nın tek bir görevi vardır: Ailesine bakmak için para kazanmak. "Kafka, toplumsal sınırlanmışlığı içinde insanın kendisine bir çıkış yolu bulamayacağını anlatmak üzere, pazarlamacılık işinin elinden alınmaması için yakaran bir böceğin manzarasında daha uygun bir simge bulamazdı" (Fischer 1993: 72).

Kafka'nın Değişim öyküsünde, devletin bireyi hiçe sayan ekonomik yüzünü görürüz. Devletin bireyi nesne olarak görmesi sonucu ortaya çıkan durumlara tanık oluruz. Gregor Samsa'nın böceğe dönüşmesi, devletin maksimum kazanç ilkesinin sonucudur. Gregor, kendini işine o kadar çok vermek zorunda bırakılır ki, sonunda insan olmaktan çıkıp bir böcek-insana dönüşür. Samsa'nın ailesi de Gregor gibidir, onlar da bütün zamanlarını işlerine vermek zorundadır. Bay Samsa, Bayan Samsa ve kız kardeşi Grete'nin Gregor'dan hiçbir farkları yoktur: Devlet için yaşamak.

Devletin ne'liğini gizleyen, kişiselliğini yitirmiş ya da tek bir kişi gibi davranan birtakım kurumlar vardır. Devletle sorunu olan birey ne sorunu görebilir ne de bir çözüme ulaşabilir. Dava'da, K.'nin başına geldiği gibi, birey sorunu çözebilecek araçlara, araçlara ulaştıkça amacından uzaklaşır. Normal bir düzende, sanıkların hakkını savunmakla görevli avukatlar, Dava'da, K.'yı amacından uzaklaştırırlar; adaleti sağlamakla görevli mahkemeler yargıçların keyfi uygulamalarına göre çalışmaktadır. Gerçekte yargıçların, avukatların K.'dan bir farkı yoktur. Onlar da devlete hizmet etmekle yükümlü birer araçtır. Bu gerçeği, devletin bir aracı olan Rahip'ten öğreniyoruz: "Kapıcı'nın kanunun içerisinden haberi yok, ancak kapının önündeki gidip geldiği yolu biliyor denmekte" (Kafka 1999: 213).

Mahkeme görevlilerinden hiçbiri, bir üstünün kim olduğunu, ne yaptığını bilememektedir, onlar bir makinenin vidası gibi, sadece ait oldukları yerin küçük bir işlevini yapmaktadırlar. Bu durumda, birey, bu ağın ne kadar dışına çıkabilir; bu ağın devam etmesi, varlığını koruması için karakterini, insanlığını yitirmiş bireylerin var olması zorunludur; ya mahkemenin bir parçası olarak ya da üst için sadece sömürülmesi gereken 'suçlu-talihsiz' bir meta olarak.

Devletin emirlerini yerine getiren araçlar o kadar değersiz, önemsiz ve benzerdir ki, K.'yı tutuklamaya gelen iki görevlinin giysileri "Ne diye giyildiği pek anlaşılmayan" (Kafka 1999: 5) eşyalardan oluşmaktadır. Bu durumdan şu gerçek ortaya çıkar: Göze hoş gelen görüntüler, insanın göz zevkini tatmin etmesine rağmen, bireye insanlığını kazandıracak davranışlara sebep olamazlar; çünkü devletin kendini yenilemesi, varlığını koruması, bireye, 'insan' olduğunu hatırlatacak eylemlerde

bulundurmamasına bağlıdır. Birey kendini tükettikçe devlet yaşar, ölümsüzleşir. Asıl olan, devletin bekasıdır.

Devletin etkili bir aracı olan kadınlar, Kafka'nın eserlerinde önemli bir yer tutmuşlardır. Otelde tanıştığı Otelcinin Karısı, K.'ya, devletin görünür bir parçası olan Klamm hakkında, "Dünyada konuşmaz Klamm seninle. Nasıl Klamm'ın seninle konuşabileceğini sorabiliyorsun yani" (Kafka 2000: 60) sözleri aşağılanmış, kişiliksizleştirilmiş bireyler karşısında, devlet ve onun temsilcilerinin ulaşılmayacak kadar 'büyük' olduğunu göstermektedir. O, aynı gerçeği, bir başka zaman da K.'ya söyler: "Bay Klamm şatodan bir bey; işgal ettiği mevkiyi olduğu gibi bir yana bırakalım, yalnız bu kadar bile çok yüksek bir payedir. Siz şatodan değilsiniz, köyden değilsiniz, bir hiçsiniz o kadar" (Kafka 2000: 61).

Kafka'nın yapıtlarında dikkat çeken husus, devletin de kendi varlığının farkında olmamasıdır. Adeta, devlete, kendi varlığından haberdar olma bilgisi-komutu verilmemiştir. Kim tarafından? Belli değildir. Fakat devlet (sistem) tarafından yasal yem görülen ya da çevre koşulları sonucu kendisine yabancılaşan suçlu-talihsiz bireylerin var olduğu, apaçık bir gerçektir. Kafka, projektörlerini daha çok bireyler üstüne tutmuştur.

Kafka, Habsburglar Hanedanlığı'nda görünmeyen devletin, görünen bireyi nasıl kullandığını görmüştür. Tek bir mekanda, sınırlı sayıda kişinin etrafında oluşan yapıtları, görünen bireyin, çıkış yolu olmayan bir labirentte yasal yemlerin ağına düştükten sonraki traji-komik sonlarını gösterirken; adı, yeri, üstü belli olmayan görünmez mahkeme ya da şato, görünmez-ulaşılmaz devletin sonsuz gücünü gösterir.

Dava'da, suçsuz olduğunu ispatlamak için çırpınıp duran Joseph K.'nın, devletin yasal yemlerini çıkış yolu olarak görmesi; Şato'da, K.'nın devletin yasal yemi olan köylüleri şatoya götürecek araçlar olarak görmesi; Kayıp (Amerika)'da, Karl Rossmann'ın Amerika Birleşik Devletleri'ni özgürlüğünü sağlayacak bir ülke olarak görmesi, aynı gerçeği gösterir: Varlığı belirsiz bir devletin karşısında, suçlu-talihsiz bireyler vardır.

4. 5. KAFKA'NIN ROMANLARINDA BÜROKRASİ

Habsburg Devleti'nde hakim bürokrasinin çarpıklığı, devletle halk arasındaki kopukluk, başka yerlerde olduğundan daha belirgin biçimde ortaya çıkmıştı. “Kafka ise görünüşte henüz işleyen bir toplumdaki çürümenin, günün bürokratında yarımın saldırganlarının ve celladının, göze görünmeyen tohumda oluşan yıkımın kokusunu aldı. Bunu yapabildi, çünkü bireysel konumu ile toplumsal bir konum arasında koşutluk vardı ve zamanının olumsuz yanı, onun çevresinde başka yerde olduğundan daha belirgin biçimde ortaya çıkmıştı” (Fischer 1998: 19)

Avusturya-Macaristan devletinde temel ve vazgeçilmez bir aygıt olan bürokrasi, rasyonel işbölümünün fonksiyonel bir karakteristiği olarak ortaya çıkması gerekirken, tam aksine varoluş nedenini yitirmeye ve işlevselliğini kurumsallaştıran irrasyonel ‘hizmetlerin’ ortaya çıkmasına ve yerleşmesine yardım etti. “Geri kalmış bir imparatorluk olan Habsburg monarşisinde, iktidarın denetlenmesi neredeyse olanaksız bir bürokrasi eliyle kullanılması, düşünülebilecek en büyük yabancılaşmayı doğuruyordu. Kafka, bunu saptadı ve Avusturya deneyimine dayanarak bürokratik sistemi, bireyin bürokrasiye başkaldırısındaki, yenilgisindeki ya da yazığıya boyun eğişindeki yaşantısını betimledi” (Fischer 1998: 32).

Kafka'ya göre, “Dünya bürokratlaşmış bir evrendir. Büro öteki toplumsal olgular gibi bir olgu olarak değil dünyanın özü olarak ele alınır. Kafka'nın bürokratlarının bilgiççe ve saçma mantıkları da sağduyudan yoksundur” (Kundera 1998: 60).

Kafka'nın eserlerine baktığımızda, irrasyonel ilişkiler üzerine kurulmuş olan bürokrasinin egemen gücüyle sıklıkla karşılaşırız. Dava'da henüz yatağından kalkmaya davranan Joseph K.'nin tanımadığı üniformalı iki kişi tarafından tutuklanması, bürokrasinin nasıl hareket ettiğini gösterir. Ayrıca bir simge konumunda olan K.'nin “Biri iftira atmış olacaktı Joseph K.'ya; çünkü bir sabah durup dururken tutuklandı” (Kafka 1999: 5) durumu da bu gerçeği doğrular niteliktedir.

Bürokrasi, bireyi, önce suçlu olduğuna inandırır sonra da değişik araçlarla onu yok eden sürecin başlatıcısı olur. Suçsuzluğunu ispatlamaya çalışan K., bürokrasinin araçları olan avukatlardan, kadınlardan, ressamalardan, rahiplerden yardım ister. Bürokrasinin istediği de budur: Araçlarına başvuranlara suçlu olduğunu kabul ettirmek ve başvurularını infaz etmek.

Kafka, “Yalana dayandırılan bir dünya düzenine karşı bir iddianame” (Acaroğlu 1988: 347) olan Dava yapıtında, bürokrasi kurumundan kaynaklanan bütün aksaklıkları, sorunları, çelişkileri ortaya koymaya çalışmıştır. Joseph K.’nin tutuklandıktan sonra yaşadıklarına baktığımızda bu gerçeği görürüz. Bürokrasinin çarpıkları, bireyi yok etmeye yönelik yapısı, K.’nin tutuklanmasından sonra görünmeye başlar. Bürokrasinin rasyonel kuralları olmadığını, ilk mahkemede Sorgu Yargıcı’nın K.’ya geç geldiğini söyleyip azarlamasından anlıyoruz; halbuki mahkemenin hangi saatte başlayacağı belli değildi. Joseph K., davası hakkında bilgi almak ister, bunun için Mübaşir’in yanına gider; fakat, Mübaşir ona fazla bir bilgi vermez. K., ölmek üzere olan Avukat’ın evine gider, burada da davasıyla ilgili sağlıklı bilgiler alamaz. Avukat’ın salık vermesiyle, Ressam Titorelli’ye gider. Titorelli’den davasıyla ilgili bilgiler alır, ama bu bilgiler, K.’nin davasının hangi aşamada olduğunu, dahası davanın başlayıp başlamadığını bile anlatmaz. Son bir umutla Tüccar Block’tan yardım isteyen K., Block’tan bir gerçeği öğrenir: K.’nin davasıyla ilgili ilk dilekçe, daha yazılmamıştır. Rahip, Joseph K.’nin henüz başlamayan davasının sonucunun ilk işaretini verir: K.’nin suçu kanıtlanmak üzeredir. K., suçunu öğrenmeden öldürülür. Joseph K.’nin yaşadıkları bürokrasi kurumunun gerçek yüzünü ortaya koyar.

K.’nin ölümle biten davasından hareketle bürokrasi kurumunun şu özellikleri olduğu söylenebilir:

- Bürokrasi kurumunun belli kuralları yoktur.
- Bürokrasi kurumunun irrasyonel (akıldışı) bir yapısı vardır.
- Bürokrasi kurumu, birey (insan) merkezli değildir.
- Bürokrasi kurumunda, eksik ve yanlış bilgiler yürürlüktedir.

-Bürokrasi kurumu, hak, hukuk, eşitlik gözetmeyen bir sömürge mekanizmasıdır.

Bu, Joseph K.'nın başına geldiği gibi somut bir infaz olmayabilir; bazen da amacını unutup varoluşsal bir yitim şeklinde olabilir. Şato'da K.'nın başına gelen bu türdendir. Kadastro memuru göreviyle, Kont Westwest'in şatosuna çağrılan K., köye geldiğinde kendisine ihtiyaç olmadığını öğrenir ama davasının peşini bırakmaz; sürekli şatoya ulaşmaya çalışır. Bunun için ilk önce kaldığı otelin sahibiyle yakınlık kurar; fakat K., kadından olumlu ve doğru bilgiler alamaz. Şatonun köydeki temsilcisi Bay Klamm'dır. K., Klamm'ın habercisi Barnabas'a ulaşır fakat haberci Klamm'ı tanımıyordu. Yine de K., pes etmez, Klamm'ın eski sevgilisi Froylayn Frieda ile yakınlık kurar; fakat bürokrasi kurumunun bir aracı olan Frieda, K.'yı şatodan daha da uzaklaştırır. Köyde yardımına başvurabileceği kişiler azaldığı için, K., Muhtar'a başvurur ve Muhtar, K.'yı okulun hademesi yapar. En sonunda Otelcinin Karısı, K.'yı, Klamm'ın sekreteri Momus'la oylar. Roman bittiğinde, K.'nın, davasının neresinde olduğunu bilemediğimiz gibi, şatoya ulaşmak isteyen bir K.'nın olup olmadığını da bilemiyoruz. Her şey bürokrasinin istediği gibi olmuştur. Birey anlamsız ve amaçsız bir halde hayatına devam ederken, bürokrasi çarkını göndirmeye devam eder.

Şato romanında, bürokrasinin şu özelliklerinin belirgin olduğuna tanık oluyoruz:

- Bürokrasi kurumunun alt birimleri, birbirinden kopuk çalışmaktadır.
- Bürokrasi kurumu, çelişkili, sömürücü, kaba kuvvete dayanan varlığını korumak için bireyleri bireylere karşı kullanmaktadır.
- Bürokrasi kurumu, tehlikeli bireyleri etkisiz hale getirmek için, ekseri kadınlara başvurur.
- Meslekler, çoğu zaman, bireylerin bürokrasi kurumunun yapısını, işleyişini, işlevini (işlevsizliğini) görmesini engellemek için kullandıkları ekonomik tuzaklardır.
- Bürokrasi kurumunun sekreterlik gibi alt birimleri göstermeliktir, pek az öneme sahiptir.

Kayıp (Amerika) romanında, tecrübesiz bir çocuk olan Karl Rossmann'ın otel işçiliğinden tiyatro işçiliğine kadar değişik işlerde çalışması, bürokratik sistemin bir sonucudur. Ateşçinin ağır şartlarda düşük ücretle çalıştırılması, insan emeğini gözetmeyen bürokrasi kurumunun irrasyonel yapısından kaynaklanır. Karl'ın Hotel Occidental'ın üst katlarında bulunan asansörleri bir tuşla çalıştırması sonucu ortaya çıkan yabancılaşma, bürokrasi kurumunu var eden bir çelişkidir.

Değişim öyküsünde, bir firmanın pazarlama işinde çalışan Gregor Samsa'nın yaşadığı trajedi de, bireyi kendine yabancılaştıran bürokrasinin bir sonucudur.

4. 6. KAFKA'NIN ROMANLARINDA MAHKEME

Kafka'nın iki büyük eseri *Dava* ve *Şato*, genelde devletin özelde mahkemelerin ve yasaların yapısını ve işleyişini ortaya koyar. Kafka, *Dava* ve *Şato* romanlarında, Habsburlar devletinin bürokratik yapısını "Kafkaesk" bir tarzda işlemiştir: "İlk izlenim olarak, davadaki her şey yanlıştır, 'yasa' bile, Kantçı yasanın aksine, yalanı evrensel kural haline getirir: Avukatlar, sahte avukattır, yargıçlar sahte yargıçlardır. İkinci izlenim: Yasanın var olduğuna inanılan yerde, aslında arzu ve yalnızca arzu vardır" (Deleuze ve Guattari 2000: 73). Bu durum, Kafka'nın eserlerinin sürrealist olduğu sanısını akla getirebilir; gerçekte Kafka sürrealizmle realizmi birleştirip kendine has bir sentez (Kafkaesk) yapan modern yazarların başında gelir.

Dava'daki, *Şato*'daki olaylar, dünyanın "Evrensel Yalan" üstüne inşa edildiği izlenimini verir; buna rağmen, Kafka, modern kültürün erken baş gösteren hastalıklarını (totaliter devlet, tüketici toplum, tekelci-örgütlü kapitalizm vb.) tarihsel konjonktür ve kendine has toplumsal yapısı ile iki başlı hanedanlık özelliği sonucu, geç yıkılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda müşahade edip yapıtlarında somut bir gerçeklik olarak işlemiştir.

Dava, devletin iç yapısının incelenmesi iken; “Şato, Habsburgların bürokrasisi ve Avusturya imparatorluğu’ndaki milletler mozaiği tarzında alt-kesitli ve bitişik bir değersiz kulübeler yığını olarak görülür” (Deleuze ve Guattari 2000: 75). Şato, yıkılmakta olan bir imparatorluğun son kalesi olarak karşımıza çıkar.

Eski, yetersiz ve hantal bürokrasinin bir kurumu olan mahkemelerde, davalar çok ağırdan görüldüğü gibi oldukça da çetrefillidir. Yargıçlar, avukatlar sorunları hal etmek, davaları görmek için çalışmazlar; tam tersine bunlar, yeni sorunlar yaratmak, davaları çözümsüz bir hale getirmek için didinip dururlar. Joseph K.’nın başına geldiği gibi, “Bir kez aylardır süregelmesine karşın, ilk dilekçe hala mahkemeye sunulmamıştı. Sonra, Avukat’ın söylediğine göre, dava hala başlangıç evresinde bulunuyordu” (Kafka 1992: 19).

Mahkemenin bireyler arasında eşit bir şekilde yerine getirmekle görevli olduğu “Adalet, hareketli ve her zaman yerinden edilen sınırlarıyla birlikte arzunun bir continuum’dur” (Deleuze ve Guattari 2000: 76). K.’nın sözleriyle ifade edersek “Ne kadar süreceği bilinmeyen bütün bir dava var ortada” (Kafka 1992: 127).

Mahkemelerin en belirgin özelliği sebepsiz yere bireylere dava açmalarıdır. Joseph K.’yı tutuklamaya gelen Willem ile onun arasındaki diyalog buna örnek gösterilebilir: “Gidemezsiniz, çünkü tutuklusunuz! ‘Anlaşılan öyle’ dedi K. ‘Peki ama neden?’. ‘Orasını biz de bilmeyiz’ dedi adam, siz odanıza gidip bekleyin. Kovuşturma nasılsa başlamış bulunuyor, zamanı gelince her şeyi öğrenirsiniz” (Kafka 1992: 6). Yine, Willem’in K.’ya verdiği şu cevap, bu durumu pekiştirir niteliktedir: “Hem size asla diyemem ki, dava edildiniz; daha doğrusu, dava edilip edilmediğinizi bilmiyorum. Tutuklu bulunuyorsunuz, doğru; ama ötesinden haberim yok” (Kafka 1992: 15).

Bireylerin suçlu ya da suçsuz olması tamamen tesadüflere bağlıdır veya mahkemenin inisiyatifine kalmıştır. Bu gerçeği, Joseph K.’nın Ressam Titorelli’ye söylediği sözlerden anlıyoruz: “Mahkemenin içlerine dalıp kaybolduğu o bir sürü ayrıntı ve inceliklere bağlı bir şey. Sonunda bakarsınız, olmayacak bir yerden ağır bir suç bulup çıkarırlar ortaya” (Kafka 1992: 142).

K.'nin hem şatoda bir kadastrocu olarak görevlendirilmesi hem de davada tutuklanması, devleti temsil eden mahkemenin bir karabasan gibi bireyi ezip pasifleştirmek, kişiliksizleştirip bir araç haline getirmek için çalıştığının bir göstergesi olabilir. Kadastru memuru olarak şatoya çağrılan K.'ya, Köy Muhtarı'nın "Kadastrocu olarak işe alındınız; ama ne yazık ki bize bir kadastrocu gerekli değil, küçük topraklarımızın sınırları belirlenmiş, hepsi güzel güzel kayıtlara geçirilmiştir" (Kafka 2000: 73) karşılığı, bireyin devlet için ne anlam ifade ettiğini gösterir.

Mahkemelere ulaşmak görüldüğünün aksine çok zordur. Mahkemeye ulaşan bireyler hiç denilecek kadar azdır, çoğunun yazgısı K.'nin sonu gibidir. Muhtar'ın K.'ya bürolar hakkındaki açıklaması bu durumu açıklar: "Kontluk gibi büyük bir idari örgütte karşılaşılır işte; bir büro bu kararı alır, öbürü şu kararı, birinin ötekinden haberi olmaz. Gerçi hepsinin üzerinde kılı kırk yaran bir denetim mekanizması vardır; ama özü gereği iş işten geçtikten sonra çalışmaya başlar bu mekanizma; dolayısıyla, bir karışıklığa yol açması önlenemez" (Kafka 2000: 74). Fakat devletin bir ağı olan bürolar, kurbanlarına umut dağıtmaktan geri durmaz; devletin bekası kurbanlarının umutla, devletin araçlarından medet ummasına bağlıdır. Muhtar, K.'ya umut verir: "Kontluk bürolarıyla dolaysız ilişki kurmak hani öyle pek güç değildi; çünkü ne kadar iyi örgütlenmiş olursa olsunlar, bürolar yalnızca uzak ve göze görünmez beyler adına uzak ve görünmez beylerin savunuculuğunu yapıyor" (Kafka 2000: 71).

Devlet tarafından mahkemeler aracılığıyla bireyi etkisizleştirmek, araçsallaştırarak ne olduğu belirsiz bir 'şey' haline getirmek için üsttekilerin kendi menfaatlerine göre yaptıkları yasalar, bireyi uyuşturup bağımlı hale getirme hususiyetine haiz "yasal yemler" dir. K.'nin Muhtar'a söylediği "Ama daha iyi anladığım bir şey varsa, burada benimle, hatta yasalarla korkunç bir oyun oynanıyor" (Kafka 2000: 85) sözleri, çıkışı olmayan bir labirent olan mahkemeler içindeki yasal yemlerle oyalanan bireyin çaresizliğini; fasit bir daire içinde amacını, anlamını yitirmiş K.'ların trajedisini gözler önüne serer. Bu durumu, Olga, K.'ya şu sözlerle açıklar: "Şatoya giden yollar çeşitlidir; bazen biri rağbattedir bunların,

memurların çoğu bu yoldan işler; bazen de bir başkası rağbet kazanır, o zaman herkes oraya üşüşür. Bu değişmenin de hangi kurallara göre gerçekleştiği henüz anlaşılmamıştır” (Kafka 2000: 257). Mahkemeye götüren yasaların nerde başlayıp nerde bittiğinin belli olmadığı gerçeğini, K. ile Mübaşir arasında geçen konuşmada da görürüz: “Ben tek başıma yolu bulamam; o kadar çok yol var ki burada!” (Kafka 2000: 70).

Çok sayıda yolun var olması, devletin bireyi pasifize etmek için kullandığı bir taktiktir. Birey, devletin içine girdikçe ya da temel ihtiyaçlarını karşılamak istedikçe, kompleks, kaotik yollarla karşılaşır. Sonunda birey (Joseph K.) bu gerçeği devletin bir aracı olan Ressam Titorelli’den öğrenir: “Zaten her şey mahkeme ile ilgili”dir (1992: 144).

Her bireyin bir yolu vardır; fakat yasal yemler sayesinde, bu yollar belirsizleşir, bireye görünmez olur. Her halükarda suç bireyi bulur. Bu durumu Kapıcı ile Taşralı Adam meselinde görürüz: “Taşralı Adam, Kapıcı’ya ‘Benim bildiğim, herkes kanuna varmak için çaba harcar. Peki, nasıl oluyor da, bunca yıl benden başkası girmek istemedi bu kapıdan?’ diye sorar. Kapıcı: ‘Bu kapıdan senden başkası giremezdi, çünkü yalnız senin içindi kapı. Gideyim de kapayayım artık” (Kafka 1999: 210). Bu durum K.’nin yaşadığı olaydır aslında. K., nedenini bilmediği bir suç işlemiştir, mahkeme, K.’yı ömür boyu, bu suçla uğraşmaya mahkum etmiştir. Suçlu olduğuna inan(dırıl)an K., davanın peşinden gider. Kimse başkasının davasıyla uğraşamaz, her bireyin kendi davası vardır; devlet, her bireyi kendisine bağlayacak bir dava yaratmıştır. Bu meselde görüldüğü gibi, mahkemenin açtığı davalar bazen sonuçlanmaz fakat, sanık davanın sonuçlanmasını beklemeden ölmüştür; bazen de K.’nin davasında olduğu gibi, mahkeme sanığı bir yılda suçlu bulup öldürtmüştür.

Bazen de tesadüfler sonucu ortaya çıkan belli yollar bireye umut verir, onu oyalar. Başka bir deyişle, bir dava mahkemeye ulaşırsa, dava, mahkemeyi yapanların keyfi uygulamalarına kalmıştır. Şatonun köydeki temsilcisi Klamm’ın sekreteri Momus’un K.’ya söylediği, bu durumu açıklar: Sizi Klamm’a götürecektek yol buradan, Sekreter Bey’in tutanaklarından geçer. Bakarsınız yol Klamm’a kadar götürmez de, onun çok uzağında sona erer, artık Sekreter Bey nasıl uygun

görürlerse” (Kafka 2000: 134). Aynı vakıa, şatoya gönderilen mektuplarda da tekerrür eder. Olga, K.’ya “Mektuplar durmadan değiştirir değerlerini, hangi düşüncede karar kılınırsa kılınısın, bu yalnız bir rastlantı eseridir, dolayısıyla varılan görüş de ancak rasgele bir görüş niteliği kazanacaktır” der (Kafka 2000: 273).

Özetlersek, Kafka, yapıtlarında önemli bir yer tutan mahkemelerin gerçek yapısını, Dava yapıtında ortaya koymuştur. Mahkemeler, bireyi etkisizleştirmek için kendi kokuşmuş yalanını, yasal yemleri aracılığıyla, evrensel hale getirmiştir. Mahkemenin her birimi, devlet tarafından kendilerine yüklenen programlarla, evrensel yalanlara hukuki bir kılıf uydururlar. Kişiliksizleştirilmiş bireylerin, bu yalana kanmaması imkansız gibidir; çünkü, bireyler eleştirel düşünmeyi, sorgulamayı, şüpheyi bilmezler. Dava’da, K.’nın durumuna baktığımızda bu gerçeği görürüz: K. suçsuzluğundan emin olsaydı mahkemeyi aramaya çıkmazdı. Dikkat edilecek olursa, kendisini tutuklamaya gelen Willem ile Franz karşısında K.’nın ilk tepkisi, hiç de eleştirel, sorgulayıcı değildir. K.’nın tavrı, sanki böyle bir tutuklamayı bekliyor da, bunun sabah erkenden olması beklemiyor izlenimini veriyor. Erich Fromm’un “tutuklu ruh” sözleri de bu gerçeği dile getirir: Suçsuz olduğuna inan(dırıl)an birey, bir an önce kendi ölümüyle sonuçlanacak mahkemeyi beklemektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN ARAÇLARI

5. 1. DEVLETİN ARAÇLARININ ÖZELLİKLERİ

Devlet, toplumsal hayatın iktisadi, siyasal, hukuksal, sosyal ve ideolojik, kısacası, her alanına nüfuz eder ve bu alanlarda, menfaatlerini tanzim eden bir yapılanmaya gider. Her alanda kendine göre araçları oluşturan devlet, her alana uygun araçlar geliştirir. Devlet, yöneticilerinin karakterine, var olduğu toplumun geleneksel kültürüne ve komşu ülkelere göre biçimlenir.

Her toplumsal sistem, zorunlu olarak, toplumsal eylemi fiili olarak yönlendiren ya da kısıtlayan çeşitli türden kurumlara sahiptir; söz konusu kurumlar, bu yönlendirme ya da kısıtlama işini, sistemin temel ilkelerinin mümkün olduğu kadar gerçekleştireceği ve toplumsal sistem içindeki kişi ve grupların, yine mümkün olduğu kadar sistemle uyumlu davranışlar sergileyerek toplumsallaşacağı şekilde yaparlar. İstersek, bu kurumları ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel kurumlar şeklinde adlandırabiliriz, ama bu tür adlandırmalar aslında yetersizdir, çünkü bütün kurumlar aynı anda hem siyasi, hem ekonomik hem de sosyo-kültürel olan yollarla hareket ederler ve böyle yapmadıkları takdirde de etkili olamazlar (Wallerstein 2000: 140).

Toplumun yöneten bir kurum olan devlet, toplumsal görevlerini yerine getirebilmek için toplum yaşamının her yanına nüfuz edip kurumsal bir örgütlenmeye gider: “Zorunlu olarak, üretim uğraşına, toplumsal işlerin yönetimine, uyuşmazlıkların çözümüne, savunmanın örgütlenmesine, toplumsal davranış kurallarının tanımlanmasına, (kendi kararları dahil) bu kuralların uygulanmasına, ideolojik konulara vs. karışır. Tüm bu uğraşlar devleti çok değişik araçlar

kullanmaya iter: İktisadi, örgütsel, tüzel (hukuki), askeri, ideolojik vs.” (Eroğlu 1999: 54).

Devleti, bir şiddet örgütü olarak gören Lenin’e göre “Sürekli ordu ve polis, devlet erkinin esas silahlarıdır” (Kızılcılık 2000: 55).

Durkheim’a göre, meslek örgütleri devletin etkili araçlarıdır: Ona göre meslek örgütleri, “Devlet ile birey arasındaki araçlar oldukları için, devletin kapsamı giderek genişleyen faaliyetlerinin toplumun geri kalanına kanalize edilmesini sağlayan başlıca araç durumundaydılar ve ayrıca devlet ile toplumun daha az örgütlü düzeyleri arasında iletişim kurulmasını kolaylaştırıyordu” (Giddens 2000: 113).

Devlet, siyasal gerekleri karşılamak için birtakım özgül mekanizmalar kullanır. Yönetici personelin göreve gelmesine ilişkin olanların bir kısmı: Veraset kuralları, seçimler, atamalar, sınavlar vs. Karar alma sürecine ilişkin olanlarından birkaç tanesi: Oybirliği, yetersayı, türlü çoğunluklar, gizli oy, vs. Kuralların uygulanmasına ilişkin olanların bir kısmı: Anayasalar, yasalar, kararnameler, buyruklar, vs. Devlet, temel işlevlerini bunların aracılığıyla gerçekleştirir (Eroğlu 1999: 56).

Devlet anatomisini oluşturan, dolayısıyla da morfolojisini açıklayan başlıca dört öge vardır:

- 1- Binalar.
- 2- Devlet görevlileri.
- 3- Normlar (veya ‘davranış kuralları’).

4- Araçlar. Bu öğeler tüm devlet kurumlarının inşasında kullanılan ‘malzeme’lerdir. Bunlar devleti, tanımlamazlar. Yalnızca, onun eyleminin ‘taşıyıcısı’ durumundadırlar. Onun içindir ki, hiçbirinin yaşamsal önemi yoktur. Devlet tüm binaları yıkılsa da ayakta kalabilir. Sivil toplumdan yeni görevliler bulabildikçe, tüm personelinin de yitirebilir. Davranış kurallarını (normlarını) fena halde çiğnenmesine ve araçlarının çoğundan yoksun kalmasına karşın, yine yaşamını sürdürebilir (Eroğlu 1999: 164).

Louise Althusser'e göre devletin baskı aygıtları (DBA) olan hükümet, ordu, yönetim, mahkemeler ve hapishanelerden başka devletin ideolojik aygıtları (DİA) da vardır:

- 1- Dinsel DİA (Değişik kiliseler sistemi vb.).
- 2- Öğretimsel DİA (Değişik, özel ve devlet okulları sistemi).
- 3- Aile DİA'sı.
- 4- Hukuksal DİA.
- 5- Siyasal DİA.
- 6- Sendikal DİA.
- 7- İletişim DİA'sı (Basın, Televizyon gibi).
- 8- Kültürel DİA (Edebiyat, Güzel Sanatlar, Spor vb.) (Kızılcılık 2000: 56).

Kafka'nın yapıtlarında özellikle vurguladığı husus, devletin araçları (aygıtları) tarafından kişiliksizleştirilen-nesneleştirilen bireyin içine düştüğü acizliktir: "Bireylerin kendilerinin bilincinde olan aktörler olduğuna ilişkin inancımıza neden olan hiçbir belirli Devletin İdeolojik Aygıtı yoktur" (Skinner 1997: 207). DİA'larm, özneleri oluşturduğunu iddia eden Althusser'e göre "DİA'lar, özneleri manipüle etmekten ziyade onları oluşturan zeminlerde, insanları, kendi çıkarlarını yansıtmayan fikir ve rollerde, bir biçimde kandırır" (Skinner 1997: 209). Ya da, K.'da olduğu gibi, (talihsiz) birey suçlu olduğuna inan(dırıl)ır.

5. 1. 1. Devletin Kendisi Bakımından Araçlarının Yeri ve Önemi

Kafka'nın romanları ve öyküleri devletin totaliter yapısına dikkat çeken yapıtların başında gelir. Devletin araçlarının yeri ve öneminin anlaşılması için Kafka'dan sonra yapıtlar veren George Orwell'in 1984 ile Tarık Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* romanlarına değinmekte fayda var. Çünkü evrensel bazda Orwell'in 1984'ü ile ulusal bazda Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* romanları benzer mesajı verir: Totaliter devletin karşısında kişiliğini kaybeden birey gerçeği vardır. Bu bakımdan "Her ikisinde de gelecekteki devlet'i oluşturan görünmez, ama varlığı herkes tarafından teneffüs edilen bir güçten bahsedilir" (Emre 1999: 127). Bu

görünmez güç, Demokles'in kılıcı gibi her an bireylerin tepesinde durmaktadır: “Eğer, düşünenler düşüncelerini ifade etmezlerse, “düşünce polisi” bir gün onların da kapısını çalacaktır” (Emre 1999: 128).

Kafka'nın yapıtlarını ete kemiğe büründüren en önemli unsur, devletin görünür araçlarını, birbirini takip eden olaylarla, kişilerle ortaya koymuş olmasıdır. Asla ulaşılmayacak olan devlet, sebep gösterme gereği duymadan kişiliğini, insanlığını kaybetmiş bireyleri suçlar. Görünmemesi, görünmesinden daha zararlı olan kurumları aracılığıyla, bireyi mahkemeye çağırır ama bireyin mahkemeye ulaşmaması için araya birtakım “diziler” kurar. “Kapıcılar dizisi, hizmetçiler dizisi, genç kadınlar dizisi” (Deleuze ve Guattari 2000: 101). Kafka Kapıcı ile Taşralı Adam meselinde, Taşralı Adam'ın Kapıcı'nın kürkünün yakasındaki pireleri görüp pirelerden Kapıcı'nın gönlünü yapmalarını istemesi; Joseph K.'nın Leni'den, Avukat'tan, Ressam'dan; K.'nın Barnabas'tan, Muhtar'dan, Frieda'dan yardım istemesine benzer.

Araçlar, bazen K.'ya şato tarafında verilen okul hademeliği şeklinde ortaya çıkar. Bu durumu, K., Öğretmen Bey'e şu sözleriyle açıklar: “Sayın Muhtar benim umutsuzluğa kapılıp düşüncesizce eylemlere kalkışmamı önlemek için verdi” (Kafka 2000: 138). Bu araçları, bazen de “Klamm'ın eli altında bir araç” (Kafka 2000: 138) tan başka bir değeri olmayan (Sekreter) Momus kılığında görürüz. Hem Muhtar hem de Momus K.'ya, şatoya ulaştıracak birer kurtarıcı kılığında görünürler, fakat tek bir işlevleri vardır: K.'yı oyalamak.

Devletin araçlarını dört başlık altında sınıflandırabiliriz:

- 1- Avukatlar.
- 2- Memurlar.
- 3- Haberciler.
- 4- Kadınlar.

5. 2. AVUKATLAR

Normatif yasaların işlevsel olduğu bir hukuk devletinde, avukatlar kendilerine tanınan yetkiler çerçevesinde, muhakeme edilen (sanık) bireylerin suçsuz olup olmadıklarını ortaya koymak için çalışırlar. Kafka'nın eserlerinde, devlete yöneltilen ciddi eleştirilerden birisi de hukuk sistemine yapılanlardır. Devletin yasal yemi olan avukatların varolması, devlet tarafından suçlanmış bireylerin suçlu olduklarına inandırılıp etkisizleştirilmesine bağlıdır. Diğer kurumlar gibi avukatların bağlı olduğu hukuk kurumu da devlet için vardır. Bireyler ya bir hiçtir ya da formalite gereği muhakeme edilmesi gereken mücrimlerdir. Hiçbir şekilde toplumda suçsuz birey bulunamaz; muhtelif araçların raporları sonucu, bireyler ya suçludur ya da suç işlemeye meyillidirler. Devletin başlıca görevi, suçlulardan mürekkep bu 'sürü'yü ıslah etmektir.

Kafka'nın yapıtlarında anlattığı avukatların bireyin haklarını savunması gerekirken, tam tersine bireyi suçlu göstermek için çalışırlar. Dava romanında, bu durumla, sıklıkla karşılaşırız. Bu durumla karşılaşan K.'nin, amcası Albert'in yaptıklarına bakmakta yarar var. K.'nin amcası Albert, Avukat ve Kalem Şefi'yle, davayla ilgisi olmayan konular hakkında konuşuyor olmalarına rağmen, K.'ya "Biz de senin için dört dönen amcan, davan için elde edilmesi gereken Avukat Bey, ama en başta da Kalem Şefi, yani davanı şu dönemde adeta avcu içinde bulunduran bu nüfuzlu kişi, baş başa verip sana nasıl yardım ederiz diye söyleştik durduk" (Kafka 1999: 105). Burada görüleceği üzere, devlet kendisine ulaşacak hiçbir açık kapı bırakmamıştır; suçladığı bireyin en yakınlarını bile etkisizleştirmiştir. Farz edelim müvekkil avukata ulaştı; ama, "Avukat'ın yöntemi müvekkili sonunda o duruma getiriyor ki müvekkil her şeyi unutuyor, ancak bu çıkmaz yolda sürüklenir giderse davanın sonuna ulaşabileceğini sanıyordu. Block müvekkillikten çıkmış, Avukat'ın bir köpeğine dönüşmüştü adeta" (Kafka 1999: 189).

Devlet, her şeyden haberdardır; çünkü bireylerin ilişki içinde bulunduğu bütün kurum, kuruluşlar ve temsilciler bir şekilde, devlete çalışan araçlar konumundadır. Joseph K., Avukat'a sorar: "Evet ama, beni nerden tanıyorsunuz? Davamı nerden haber aldınız, Avukat? Girip çıktığım çevrelerde de çeşitli davalar

üzerinde konuşuluyor; dikkati çeken davalar oldu mu?” (Kafka 1999: 97). K.’nın bu sorusu, onun her şeyden habersiz olduğunu gösterir. Bir başka deyişle, devletin araçları her şeyden haberdar olmasına karşın, devlet için, tehlikeli sayılabilecek bireyler izole edilmiştir ya da işlevsizleştirilmiştir.

Devletin (sorgusuz-sualsiz) varlığını devam ettirmesi, kendi kurumları aracılığıyla üretilen birtakım mitoslara bağlıdır. Bireylerin (olmayan-hayali) kurtuluş için bu mitosların büyüüne kapılması, kaçınılmaz bir hal alır; çünkü birey bu yolla, eylemde bulunup oyalanmakta, masum olduğunu söyleyen vicdanını susturma ‘özgürlüğü’ne sahip olmaktadır. Bu mitosların peşinde giden bireyler, devletin bekası için kullanıldıktan sonra atılması gereken artıklardır veya devlet için tehlike arz eden talihsiz-suçlulardır. Devletin bu tür mitoslarından biri olan avukatlar, kurtuluş-özgürlük vadeden görüntüsüyle, her yerde bireylerin karşısına çıkmaktadırlar. Bu mitosların büyüüne kapılan K., en sonunda gerçeği söyler: “Büyük avukatlar, kimdir bu avukatlar, bilmem. Kendilerini görmenin de bir yolu yok. Canları kimi savunmak isterlerse onu savunuyorlar” (Kafka 1999: 174). K.’nın Ressam Titorelli, Leni, Hizmetçi gibi araçların yardımıyla, ulaşmak isteyip de ulaşamadığı Avukatlar için, K. gibi bireyler, devlet için ortadan kaldırılması gereken zararlı unsurlardır.

5. 3. MEMURLAR

Devletin bir başka aracı olan memurların konumuna bakmakla, devlet ile birey ilişkisine daha somut bir hal kazandırılabilir.

Bürokratik ritüellerin baş tacı edildiği bütün modern devletlerde, bu iki memur tipine rastlanır: ‘İdari’ ve ‘Siyasi’ memurlar... Bürokratik memur görevlerini tarafsız bir biçimde, Weber’in sık sık söylediği gibi sine ira studio yerine getirmek zorundaydı (Giddens 2000: 47).

Memurun özelliklerinden birkaçı şunlardır:

- Memuriyetin bir meslek olduğu söylenebilir.
- Memur sosyal bir itibar kazanmak ister ve genellikle de bu amacına ulaşır.
- Kademesi düşük olan memurlar, yüksek bir yetkili tarafından atanır.
- Bir sorun çıkmadığı müddetçe, memurlar görevine ömür boyu devam eder.
- Memurların aldığı para, emekli olduktan sonraki yaşlılık güvencesidir.
- Memur, kamu hiyerarşisinde, kendine bir kariyer edinmeyi amaçlamıştır

(Weber 1986: 199).

Devlet için çalışan memurlar, her yerde mevcuttur. Kafka'nın yapıtlarında kullandığı memurlar, devletin gerçek yüzünü ortaya koyar. Devlet, varlığını devam ettirmek için bireyleri acımadan yok eder. Bu infazı da memurlarına yaptırır. Kafka'nın yapıtlarında ortaya koyduğu memurların üç temel özelliği olduğu söylenebilir:

- 1- Bilgi bakımından eksiktirler.
- 2- Rüşvetle iş görürler.
- 3- Tek bir işleyle programlanmışlardır.

K.'yı tutuklamaya gelen iki memurdan biri olan Willem'in "Biz küçük memurlarız, kimlik belgesinden falan anlamayız pek, bu davayla da sizi günde on saat gözaltında tutup ücretimizi almaktan başka bir ilgimiz yoktur-işte buyuz biz, o kadar" (Kafka 1999: 10) sözleri, memurların devlet içindeki konumunu ortaya koyar. Memurlar, devlet için verilen görevi yerine getirmek zorunda olan araçlardan başka bir şey değildirler. Bu gerçeği, yine, Willem'in K.'ya söylediği cevapta görürüz: "Hem size asla diyemem ki, dava edildiniz; daha doğrusu dava edilip edilmediğinizi bilmiyorum. Tutuklu bulunuyorsunuz, doğru; ama ötesinden benim haberim yok" (Kafka 1999: 15). Haberleri olamaz da; çünkü bu bilgi onlara verilmemiştir, devletin sorgulanmaması için memurlar bilinçli bir şekilde bilgisiz bırakılmıştır. Bu, devletin bireyi insan olmaktan çıkarıp nesneleştirme politikasının bir sonucudur. Devletin istediği birey, özel yaşamı olmayan, görevinden başka bir şey düşünmeyen araç-memurdur: "Görev ve yaşamı buradaki gibi hiç daha

böylesine iç içe görmemişti; o kadar ki, bazen görev ile yaşamın sanki birbiriyle yer değiştirdiğini sanıyordu” (Kafka 2000: 72).

Memurların ikinci özelliği rüşvetle iş görmeleridir. Memurlar için önemli olan, yaptıkları iş karşılığında aldıkları “ücret”tir; memurlar, etik değerlerle devlete bağlı olmadıklarından dolayı, ücretlerini artırmak için yasal olmayan yollara başvurmakta bir beis görmezler. Bu gerçeği, K.’nın iki memur için sarf ettiği şu sözlerden anlıyoruz: “Üstelik ahlaksız heriflerdi görevliler. Boşboğazlıklarından kafam şişti. Kendilerine rüşvet teklif edeyim diye dönüp durdular çevremde” (Kafka 1999: 47). Devletin ahlaki değerlerden yoksun yasalarla varlığını devam ettirdiğini, memurlar da bilmektedir. K.’yı tutuklamaya gelen memurlardan biri olan Willem, aldığı ücretin azlığından dolayı yakını: “Aldığımız paranın ne kadar az olduğunu bilseniz, hakkımızda öyle sert bir yargı vermezsiniz. Benim başımda bir aile var geçindirmem gereken. Franz ise evlenecek, yuva kuracak. Bu durumda insan bir şey gelsin de, nerden gelirse gelsin diye bakıyor. Sen istediğin kadar canını dişine tak çalış, sırf çalışmakla yürümüyor ki!” (Kafka 1999: 79). Devlet, memuru rüşvet almak zorunda bırakıyor; bu sayede, ahlaksız olduğunu kabul eden memurlar, devletin ahlakını sorgulayamadığı gibi, ne’liğini de araştıramıyor; çünkü devlet bu hakkı memurlarının elinden almıştır, ahlaksızlık ilkesiyle.

Memurların diğer bir özelliği de bir vida gibi tek bir görevle programlanmış olmalarıdır. Bir vida ama ahlaksız bir vida: “Masanın üzerinde ne acayip oturuş öyle, yanında çalıştığı kişilerle o ne yüksekten konuşma” (Kafka 2000: 65). Memurların her davranışı onların kültürsüz olduklarını, bilgisiz kaldıklarını ortaya koyar. Olga, K.’ya: “Memurlar pek kültürlü kişilerdir, ancak tek yönlüdür kültürleri; başka bir büronun çalışma alanına giren konuları saatlerce kendisine anlatsanız; söylenenlerin bir kelimesini bile anlamayacaktır” (Kafka 2000: 256). Çünkü memurlar, devlet için az bir ücretle çalışan bilgisiz araçlardır. Bütün bu memurlara rağmen, bireyi devletle karşılaştırabilecek gerçek memurlara ulaşmak çok güçtür. Zaten birey gerçek memurlara ulaşır gibi olduğunda, çoktan amacını, neyin peşinde gittiğini unutmuştur; o, küçük, önemsiz ayrıntılar içinde yok olup gitmektedir: “Ama benim için hepsinden önemlisi, kendisiyle karşı karşıya gelmek. Çünkü hiçbir gerçek memurla yüz yüze

gelip konuşmadım. Böyle bir şey sandığımdan da güç elde edileceğine benziyor” (Kafka 2000: 104). Gerçekten de K., yanılmıyor, gerçek bir memura ulaşmadan hayatını kaybediyor.

5. 4. HABERCİLER

Devlet, ‘sakıncalı-tehlikeli’ bireyi, (Kafka, yapıtlarında bilahare sakıncalı-tehlikeli bireyin olmadığını göstermiştir) kendinden uzaklaştırmak, amacından saptırıp etkisiz hale getirmek için araya sayısız haberci yerleştirmiştir. Haberciler, devlet tarafından vatandaşı uyuşturmak-oyalamak için üretilen yasal yemi, suçlu-talihsiz bireylere götüren araçlardır. Bürokrasi ağı içinde, biçimsel dönüşümler geçiren yasal yemler, kurbanını bulduğunda, kurbanı tek kurtuluş yolu olarak görünecektir. K.’nın başına gelen de bu gerçeğin ta kendisidir.

Bu bölümde (devletin merkezi) şatonun K.’yı oyalayıp amacından uzaklaştırmak için haberci Barnabas’ı nasıl kullandığı incelenecektir. K., haberci(si) Barnabas’ın kardeşi Olga’ya, “Resmi makamlarla aramdaki işleri bir düzene sokmak en yüce, aslında tek ve biricik dileğimdir. Barnabas’ta ilgili konuda bana yardım edecek; kendisine çok umut bağlamış bulunuyorum” der (Kafka 2000: 202). Burada, iki gerçek dikkat çekicidir: Birincisi, devletin, kendisinin ulaşılmaz olduğu fikrini, bütün bireylere kabul ettirmiş olduğu gerçeğidir; diğer gerçek ise, devletin araçlarının yasal yollardan yaptığı kişiliksizleştirme faaliyetleri sonucu, bireylerin kendilerine olan öz güvenlerini kaybedip ‘kurtuluşu’ (kısa yoldan yok olmak da denilebilir) devletin her şeyden habersiz araçlarında görüyor olmalarıdır.

Sayılmayacak kadar çok aracı içinde, haberciler de önemsiz bir birimdir; kendisine güvenmeyen K.’nın, büyük umutlar bağladığı Barnabas da bu habercilerden biridir. Kardeşi Olga’nın K.’ya söylediği gibi “Barnabas’ın şatodan bir iş alıncaya kadar uzun süre beklemesi gerekiyor” (Kafka 2000: 213). K.’nın biricik umudu Barnabas, bir zaman bekledikten sonra, hemen işi alamıyor, o, “Bir kalemden içeri girebilir. Girdiği yer daha çok kalemlerin bir ön odasıdır, belki bu

kadar bile değildir, belki asıl kalemlere giremeyeceklerin alıkonulduğu bir salondur. Bu arada Klamm'la konuşur, ama bakalım Klamm mıdır konuştuğu? Klamm'a birazcık benzeyen biri olamaz mı? Klamm'a daha çok benzeyebilmek için çırpınıp duran bir yazıcı..." (Kafka 2000: 216). Bununla da bitmiyor. Haberci şatoya ulaşsa bile K. açısından durum düzelmiyor: "Bu arada yazıcı, masa altındaki bir sürü evrak ve yazışmalar arasından senin için bir mektubu çekip alır, pek eski bir mektuptur" (Kafka 2000: 213).

Devlet, bireyi kendisinden uzaklaştırmak için işlevsiz, önemsiz araçlar seçmesine rağmen, birey, en yüksek mercie ulaşmanın imkansız olduğunu bile bile, araçlara büyük umutlar bağlamaktan alıkoyamaz kendini. Birey, bu araçlara büyük umutlar bağlıyor ama bu araçların da kendisi gibi işlevsiz, pasif, kurban olduğunu görüyor. Olga, bu araçların bir hiç olduğunu anlatmaya çalışır K.'ya: "Orada resmi makam, Barnabas da bu resmi makamın karşısına çıkıyor, başka da kimse yok yanında, bir o var ve acınacak derecede yalnız, hani bütün ömrü boyu kalemlerin karanlık bir köşesine sinip kalarak kaybolup gitmemesi bile ne büyük bir şereftir kendisi için" (Kafka 2000: 220). Devletin isteğine uygun olarak hareket ettirilen birey, yok olmadan az önce gerçeği anlıyor: "En önemli işler için elimde yalnız senin gibi bir habercinin bulunması pek kötü bir şey" (Kafka 2000: 43).

Haberciler, bireyin beklediği beraat kararını, hiçbir zaman getirmeyeceklerdir. Bunun bir çok sebebi vardır. Birinci sebep, bu beraat kararını verecek devletin, hukuksal niteliği olan bir yasal kurumu yoktur. İkinci sebep, bir beraat kararı çıksa bile, bu kararı rasyonel yollarla bireye ulaştıracak bir iletişim ağı mevcut değildir ve yaptığı işin farkında olmayan haberciler bulunmaktadır. Üçüncü ve en önemli sebep, suçlu olduğuna inan(dırıl)an birey için önemli tek şey, oyalayıcı bir şeyler yaparak vicdanını susturmaktır. O, en baştan, suçlu olduğunu kabul etmiştir. O, hiçbir zaman, kendisinin suçsuz olduğunu gösterecek bir beraat kararının var olduğuna inanmamıştır. Böyle bir şey, aklının ucundan geçmemiştir.

5. 5. KADINLAR

Devletin, önemli olduğu kadar tehlikeli olan aracılardan biri de kadınlardır. Kafka'nın yapıtlarında kadınlar, umutsuzluk içinde çırpınan, suçsuzluğunu ispatlamak için mahkemeye ulaşmaktan başka bir şey düşünmeyen bireylerin karşısına, cinselliği ön plana alan yasal yemler olarak çıkarlar. Yalnız bireyler, çoğunlukla, kendilerine yardımcı olarak kadınları bulmuşlardır yanı başlarında. Bu, tesadüfi değildir; çünkü bireyleri kolaylıkla yolundan alıkoyabilme yeteneğine sahip olan kadınlar, bilinçli olarak devlet tarafından görevlendirilmiştir: "Hep de kadın yardımcılar buluyorum kendime. İlk Froylayn Bürstner, sonra Mübaşir'in Karısı, nihayet bu küçük bakıcı kız (Leni)" (Kafka 1999: 103). Bu kadınların en belirgin özellikleri, K. gibi birer araç olduklarından dolayı, kişiliğini kaybetmiş birer 'şey' olmalarıdır. Bu, normal bir durumdur; çünkü devlet onların "dişilik" özelliklerini sanık-bireyler için yasal bir yem olarak kullanmıştır. Kadınlar, ne kadar 'insan olmaktan' çıkıp devlete yakınlaşırlarsa, o kadar etkin bir aracı olurlar: "Froylayn Frieda, şatonun görünen temsilcisi Klamm'ın sevgilisi olmakla övünür" (Kafka 2000: 47). Şato'da, Froylayn Frieda aracılığıyla mahkemeye ulaşmaya çalışan Joseph K.'nin infazı, Dava'da, Froylayn Bürstner ya da Leni aracılığıyla devletin görünen temsilcisi Klamm'a ulaşmaya çalışan K.'nin düştüğü durum, bize devletin amacına ulaştığını gösteren en somut sonuçlardır: Bireyi, araçlarla kendisinden uzaklaştırıp nesneleştirmek. Burada dikkat çeken husus, çok sayıda aracından yardım istemek zorunda kalan bireyin, insani zaafının da etkisiyle, kadınlar karşısında tamamen teslimiyetçi davranmalarıdır. K. örneğinde görüleceği gibi, kendi halinde yaşayan bireyler, devletin suçlamasıyla, suçsuz olduklarını ispatlamak için, karşılıklarına çıkan araçlardan yardım istemeye başlarlar. Bu araçlardan biri olan kadınlara da 'büyük umutlar' bağlarlar.

Kadının metalaştırılıp ahlaki değerlerden yoksun hale ge(tiri)ldiğini, Mübaşir'in "Şimdiye kadar, öğrenci hep kendisi için alıp götürmüştü karımı, şimdi Sorgu Yargıcı için alıp götürmeye başladı" (Kafka 2000: 239) sözlerinden anlıyoruz.

K.'ya, içinde bulunduğu açmazı anlatır küçük fahişe: "Haksızlıkların egemen olduğu bir toplumda, elinde anahtarını tuttuğu suç ortaklığının, paçasını kurtarmada tek çıkar yol olduğunu ona anlatmaya çalışan avukatın metresi küçük fahişe tarafından açıklanır. Ve onun yanında, başka bir kaçamak olan geçici çareyi teklif eden sürünen ve dehşet içindeki müşteri" (Ertem 2001: 7). Bu durum, şu gerçeği göstermektedir: Düzen, yalanlar üstüne kuruludur. Bu kez sunum, kadınların eliyle yapılmaktadır.

Devlet tarafından izole edilmiş bireyi temsil eden K.'nın şahsında Kafka'nın dileği: "Ne denli önemsiz sayılsam da genellikle beni anlayan yok. Bu anlayışı gösterecek birine, örneğin bir kadına sahip olmam, dört bir yandan bir dayanak ele geçirmek, bir Tanrıya kavuşmak sayılırdı" (Kafka 1998: 485). Bu dilek, bireyin (K.'nın) devletin aracı olamamış, kendi olan kadına duyulan ihtiyacı gösterir.

Metalaştırılıp kişiliksizleştirilen kadının K.'dan bir farkı yoktur gerçekte. Kadın, devletin yanında, devletin görünen temsilcilerine ulaşmak için bir aracı olarak görünse de, olmayan suçlar yüzünden kadınlığından arındırılıp devletin bir aracı haline gelmiştir. K.'nın yerinde bir kadın olabilirdi ya da bir kadın K.'nın yerinde olabilirdi. Sonuç değişmiyor: Bireyler araçlaştırılıyor. Basit farklar, doğuştan gelen hususiyetlerden kaynaklanmaktadır. Devlet, bu olması zorunlu farklılıklara göre bireylere roller biçmekte, görevler yüklemektedir. Kimi bireyler aracıyken kurbandır (kadınlar gibi); kimileri de kurbanken başka bireylerin aracı rolü almasını sağlamaktadır (K. gibi).

Şato'da da, K.'nın yardımına başvurduğu kişilerin çoğu kadınlar meydana gelir. Köye gelir gelmez, K., ilkin, kendisine yardımcı olarak Otelcinin Karısını bulmuştur. Nitekim Otelcinin Karısı, K.'yı otelde alıkoymakta gecikmeyecektir ve şatoya ulaşma konusunda K.'yı umutsuzluğa düşürecektir: "Klamm'ı gerçekten görmeye hiç gücünüz yetmez hani. Böyle söylüyorum diye böbürleniyorum sanmayınız; çünkü benim kendimde de bu güç yok. Klamm kalkıp sizinle konuşacak ha! İyi ama, onun köydekilerle bile konuştuğu yok ki! Hiç daha bugüne kadar köyden biriyle konuştuğunu görmedim" (Kafka 2000: 61). Otelcinin Karısı, daha da ileri gider, K.'yı koyu bir umutsuzluğa düşürür: "Buradaki durumların korkunç

derecede cahilisiniz; sizi dinlemek, sizin söz ve düşüncelerinizi gerçek durumla karşılaştırmak istedi mi, insanda ne kafa kalıyor ne de beyin. Sizin bu cehaletiniz öyle bir çırpıda giderilebilecek gibi değil, hatta belki hiç giderilemeyecek” (Kafka 2000: 68).

Otelcinin Karısının, Klamm'dan aldığı şal, hotoz ve resimle övünmesi, kadınların devlet tarafından nesneleştirildiğine örnek gösterilebilir: “Bu üç yadigar, belki size pek önemli görünmeyebilir. Ama bakın hayli uzun süre Klamm'la düşüp kalkan Frieda'nın elinden hiç yadigar yoktur; kendisine sordum da ordan biliyorum” (Kafka 2000: 96).

K.'ya yardımcı olan ikinci kadın ise, haberci Barnabas'ın kız kardeşi Olga'dır. Fakat en başta, K., Olga'yla karşılaşmakla, şatoya ulaşma imkanını kaybetmiş oluyor; çünkü, Olga'nın ailesi, K.'nın ulaşmak istediği şato tarafından ilgisizlikle cezalandırmıştır.

K.'nın yardımına başvurduğu diğer kadın, şatonun köydeki temsilcisi, tezgahkar Froylayn Frieda'dır. K., Klamm'a ulaşmak için Frieda'yla arkadaşlık kurar; fakat, Frieda, şato tarafından kendisine verilen görevi yerini getirir, K.'yı Klamm'la görüştürmez. Frieda'nın eline düşen K. daha ilk günlerden itibaren amacından uzaklaşmaya başlar: “Yabancılıktan boğulup gittiği, çılgınca ayartıları karşısında kendisini izlediği yola devamdan ve daha çok kaybolup gitmekten başka bir şey yapılmayacak yadelerde bildiği ve daha önce kimsenin ayak atmadığı kadar uzak bir yerde bulunuyorum sandığı saatler” (Kafka 2000: 52). Sonunda K. öyle bir hale geliyor ki, Frieda kendisini bırakıp giderse, bütün varını yoğunu da birlikte götürecekti (Kafka 2000: 53). Bu demek değildir ki, Frieda kendine güvenen, kişilik sahibi bir bireydir. O da, K. gibi kişilik sahibi değildir: “Klamm beni bıraktı bırakalı her şey öylesine değişti ki, anlatamam. Tasarlanması bile olanaksız benim için” (Kafka 2000: 67). Şatonun istediği de budur: Bireyin kendisine hiç güvenmemesi, kendisine tamamen bağlı-bağımlı olması. Bundan sonra, Frieda K.'dan ayrılmaz, hep K. ile birlikte olur.

K., Frieda ile nişanlı olmasına rağmen, şatoya ulaşmak için Zur Brücke Oteli'nin tezgahtarı Pepi ile de yakınlık kurar. K'ya göre, Pepi'nin çocuksu aptallığına karşın şatoyla ilişkisi olabilirdi; çünkü şatoda hizmetçilik yapmıştı. Onunla yakınlık kurmak önündeki engelleri daha kolay aşmasını sağlayabilirdi. Frieda'nın tehlikeli bakışlarına karşın Pepi'nin bakışları daha insancıldı (Kafka 2000: 121).

Kayıp (Amerika)'da, üç temel kadın karakteri vardır. Birinci kadın, Bay Pollunder'in kızı, Bayan Klara'dır. Karl Rossmann, Klara kendisine yakınlık gösterdiği için, onunla arkadaşlık kurar; fakat bu arkadaşlık uzun sürmez, bir gecede biter.

İkinci kadın, Robinson ile Delamarche'm arkadaşısı Bayan Brunelda'dır. Rossmann, Hotel Occidental'de işten çıkarıldığı gece, iki arkadaşıyla birlikte Bayan Brunelda'nın evine gider; fakat orada da kalmaz, Bayan Brunelda ile uyuşmadığı için, gece evi terk eder.

Üçüncü kadın, Hotel Occidental'in Ahçıbaşısıdır. Ahçıbaşı, Karl'ın işe alınmasında, yerleşmesinde, hotele alışmasında ona gereken bütün yardımları yapar. Karl, Ahçıbaşı sayesinde, otele uyum sağlar; fakat, yine de Ahçıbaşı Karl'ın işten çıkarılmasına engel olamaz.

Kafka'nın Değişim öyküsünde iki kadın vardır: Annesi ve kız kardeşi Grete. Gregor Samsa, hamam böceğine dönüştükten sonraki on dört güne kadar, annesi, Gregor'u görmek dahi istemez. Annesi, Gregor'un böceğimsi halini görmeye dayanmadığı için, onun odasına ayak basmaz; fakat aradan ön dört gün geçtikten sonra, annelik duygusuyla değil, merak içgüdüsüyle Gregor'u ziyaret eder ama girmesiyle çıkması bir olur; o, böcek-insan oğlunu görmeye tahammül edemez. Annesi, Gregor ölene kadar da, bir daha onu görmez.

Kız kardeşi Grete ise daha insancıldır, değişimin gerçekleştiği bir aylık süre zarfında Gregor'un ihtiyaçlarını görür; fakat, sonradan dairedeki işine yoğunlaşır, bu yüzden eskisi gibi Gregor'la ilgilenmez. Gregor, kendisini dünyaya bağlayan tek bağ

olan kız kardeşinin ilgisini kaybettikten sonra yaşamak istemez. Gerçekten de kısa bir süre içinde ölür. Bu, dikkat çekicidir, Joseph K. ya da K. gibi, Gregor Samsa da bir kadın olan kız kardeşine bütün umutlarını bağlamıştır. Fakat bu umutları boşa çıkmıştır, kız kardeşi, onu, ölüme terk etmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

BİREY

6. 1. BİREYİN DEVLETE GÖRE KONUMU

Kafka'da, devlet karşısında sadece 'bir şey' olan bireyi olduğu gibi anlamak için, öncelikle birey sözcüğünün ne anlama geldiğine bakmak gerekir. Cevizci'ye göre birey, "Ayrı bir birlik ya da birim olarak varolan ve aktüel ya da kavramsal olarak, ancak ve ancak kendisine özgü kimliği yitirmek pahasına bölünebilen tek varlık. Tek tek sayılabilen, kendisinden mantıksal olarak söz edilebilen varlık. Kendisini gösteren, belirleyen karakteri, temel özellikleri ortadan kaldırmaksızın bölünemeyen, bölünecek olursa da, parçalarına bütünün adı verilmeyen canlı insan varlığı" (Cevizci 1997: 123).

Bu bölümde devletin araçsallaştırma politikası sonucu kendisiyle ve toplumla barışık olmayan bireyin yabancılaştırma ile özgürlük sorunu incelenecektir.

Genel anlamda, devletin bireylerden istediği şudur: "Birey kendi egosunu unutup, kendisini bütünün bir parçası gibi hissetmelidir; genel refah ile kıyaslandığında kendi yaşamının bir hiç olduğunu anlamalıdır. Birey, üyesi olduğu daha üst bir topluluk için kendisini feda edebilmelidir, zira devletin kendisi insanlığın dışsal topluluklarının en üstünüdür" (Guibernau 1997: 9).

Bireyin devletle ilişkisini sağlayan bürokrasi aygıtı içinde, maddi ve manevi varlığı metalaştırılan birey, büyük oranda hareket serbestliğini yitirir: "Bir çok durumda, kendisine temelde değişmez bir rota çizmiş olan ve sürekli devinim içinde bulunan bir mekanizma içinde basit bir dişliden ibarettir" (Weber 1987: 207).

Hegel, “Bireylerin, kendi iradelerine dayanmayan gerçek koşullarının ve maddi yaşamlarının devlet tarafından yaratıldığını vurgularken Marx, aksini savunur” (Kızılcılık 2000: 49).

Marx’ın izleyicisi Davidov’a göre, bireylerin toplumsal işlevlerinin tek yanlılığı, bireyin kendisinin bir yanına mutlak dönüşümü olarak anlaşılmaz. Birey ne kadar tek yanlı olursa olsun, şu anlamda temel bir bütünlüğe sahip olmak zorundaydı: Ona aynı zamanda hem duygu hem de bilinç, irade ve ahlaksal duyum verilmişti; yaşam faaliyetinin her eylemine bir bütün olarak fiilen katılmıştı. Fakat, bireyin her bir eylemi, bütün öteki bireylerin sonsuz eylemler zincirine karışmakta ve ortak yapıtın, yani devletin, zorunlu bir momenti olmaktadır. Bu eyleminin hangi genel ‘yapıtı’ karışacağı üzerinde bireyin en küçük bir egemenliği yoktur. ‘Eylem’, onun ufkundan, bir su damlasının okyanusta kaybolması örneği yok olmaktadır (Davidov 1997: 52).

Devletin kolektif bilinci olmadığı için bireyler üstünde baskı kurduğunu belirten Durkheim’a göre devlet, “Kendi gücüyle hareket etmez, çoğunluğun ne idüğü belirsiz hislerinin peşine düşmek zorundadır. Ama aynı zamanda sahip olduğu güçlü eylem araçları onu, aslında hala hizmetçisi olarak kaldığı bireyler üzerinde ağır bir baskı uygulamaya muktedir kılar” (Giddens 2000: 101). Bu görüşünü destekleyen bir başka değerlendirmesinde Durkheim, vurguyu, bütün ilişkileri resmileştiren devletin kurallarına yapar: “Mekanik dayanışmada her birey conscience collective’in tahakkümü altında toplumun diğer üyeleriyle benzer özellikleri paylaştığı için bir birey olarak kendi ‘ayrılığı’nın büyük ölçüde bilincinde değildir” (Giddens 2000: 128).

Devletin baskı yapan kurumlarına, toplumun informel yasaklarına rağmen John Rawls, bireyi, toplumda irade sahibi, değiştirme-dönüştürme gücüne muktedir bir özne olarak görür. Ona göre hiç kimse, bütün ayrıntılarıyla toplumun amaçları için yalnızca bir araç değildir; bir başka deyişle, toplam refahın artırılması açısından bireyin, toplumdaki kurumları kendine göre çalıştırma gücü vardır. (Skinner 1997: 141). Araç olmayan birey, bu özelliğini toplum içinde kullanma istidatını gösteremez; çünkü diğer insanlarla ilişkide bulunurken toplumsal bir sözleşme

içindedir: “Zevklerimiz, yetenek ve çıkarlarımıza ilişkin olarak hiçbir şey bilmediğimizi ve işgal ettiğimiz toplumsal ve ekonomik konumu ve içinde yaşamayı tercih edeceğimiz toplumu bilmediğimizi tahayyül etmek zorundayız. Bu özellik, Rawls’ın ‘cehalet örtüsü’ adının verdiği şeydir” (Skinner 1997: 139). Bu yüzden, “İnsanları, kendi davranışlarının kaynağı ve o davranışların dahil olduğu toplumsal kurumlar hakkında ne kadar çok şey anlarırsa, önceden tabi kıldıkları tahditlerden kaçınabilmeleri o kadar olasıdır” (Skinner 1997: 161).

Modernleşmeyle gelen farklılaşma’nın, bireyi, karakter sahibi bir insan yapamadığına dikkat çeken Wallerstein, toplumların çeşitlilik arz ettiğini söylemiştir (Wallerstein 2000: 149).

Birey olgusunun ortaya çıkması, rasyonalizmi, yapısalılığı içinde işlevselleştiren modernleşme süreciyle paralellik gösterir. Birey, yalnızca modern toplumun ortaya çıkmasıyla ve özellikle iş bölümünün farklılaşmasıyla tek bir ilgi odağı haline gelmiştir. Belli isimleri, görevleri, statüleri olan bireyler vardır ama hepsi de devlet için birer potansiyel suçlu olan araçlardır. Geleneksel kültüre, değerlere, eleştirel bir başkaldırı şeklinde ortaya çıkan modernizm, insanlara bireyselliğini yaşama imkanı vermiştir. “Belirli bir anlamda, ‘birey’ geleneksel kültürde yoktu ve bireysellik bir değer taşıymıyordu” (Guibernau 1997: 126) ama, bireyi, bürokrasiye, prosedüre, resmi işlemlere, teknolojiye, eşyaya, iletişim araçlarına hapseden modernizm, insana, cemaat ilişkilerinin hakim olduğu geleneksel toplumlardan daha fazla zarar vermiştir.

Modernleşme ile birlikte yaygınlaşmaya başlayan ve siyasal güç unsurunun birer aygıtı olan yasalar, tüzükler, partiler ve parlamento aracılığıyla kendini ifade etmek isteyen insanın, bireyselliğini yitirmeye başladığına şahit oluyoruz: “Hatta on dokuzuncu yüzyılda birey olmanın prestiji tüm zamanların en yüksek noktasına ulaştı ama yirminci yüzyılın başlarında yeni toplumsal düzenlemeler ve olaylar kendinin (self) değer kaybına yol açan bireyin görece güçsüzlüğüne yol açtı” (Guibernau 1997: 127).

Özetlersek, insanlık modernleşme ile birlikte daha da bireyselleşti, ama geleneksel kültürün, birincil ilişkilerin hakim olduğu toplumlardaki insancıl yaşamın kat kat uzağına düştü. Modern insan, kabul etme 'haline' ulaşmamış olsa bile, içgüdüsel olarak, Comte'un aydınlanma kılıcıyla parçaladığı ilkel komünal hayata dönme emarelerini sıklıkla göstermektedir.

6. 2. KAFKA'NIN ROMANLARINDA BİREY

Kafka'nın romanlarında birey, tek bir harfin benzerliğine, küçüklüğüne, zayıflığına, azlığına sığdırılmış olarak karşımıza çıkar. K. harfinin Kafka'nın K.'sıyla aynı olduğu düşünülürse, romanlarında K. harfiyle bireyi temsil eden kişinin, Kafka olduğu düşünülebilir.

Devlet için her birey zayıf, küçük, az, benzer, tek tip birer K.'dir. Joseph K.'nin içgüdüsel olarak kendini suçlaması, suçsuzluğunu ispatlamak için devletin birer aracı olan avukatlardan, memurlardan, kadınlardan medet umması, düzenli memurluk hayatının bozulduğunu görmeyip devletin düzenini bozduğu için kendini suçlaması, Joseph'i diğer K.'ların kategorisinden çıkarmaz; bilakis onun gerçekte daha erken karşılaşmasına neden olur bu durum: Devlet her şeydir, birey hiçbir şeydir. Hiçbir şey olan bireyin layığıyla yerine getirdiği tek bir eylem vardır: Devletin bekası için ölmek.

Modern bireyin erken ama en iyi ilk örneği olan "Joseph K. tutuklandıktan sonra, o zamana kadar elde ettiklerini yavaş yavaş çıkarır elinden, giderek büyüyen bir yalnızlığın içine gömülür. Sonunda dengesini yitirip anlamsız bir şekilde elini çevresinde gezdirerek tutunacak bir yer aramaya çalışır, bu da 'dünyaya el atması'nı boğulmakta olan, dolayısıyla girdapta boşuna tutunacak bir yer arayan bir kişinin davranışı olarak gösterir" (Kafka 1992: 285). Bireylerin el attığı dünyalar tamamen devlete bağlıdır, devlete aittir. Devletin birer aracı olan bu dünyalar bazen bir avukat kılığında, bazen bir memur kılığında, bazen de bir kadın kılığında bireyin karşısına

çıkarlar. Bireyin suçsuzluğunu ispatlamak için başvurduğu bu dünyalar, gerçekte, birey için birer yanılsamadan ibarettir.

K.'nin suçsuzluğunu ispatlamak için gittiği mahkemede gördüğü bireylerin devlet karşısındaki duruşları, davranışları, tavırları, görünüşleri K.'dan hiçbir farklarının olmadığını somut örnekleridir: “Pek sessiz kimselere benziyorlardı. Sıralarda nerdeyse düzenli aralarla oturmuşlardı. Ortada bir askı falan bulunmadığından herkes şapkasını, anlaşılan birine bakarak, oturduğu sıranın altına itelemişti. Kapıya en yakın oturanlar, K. ile Mübaşir'i fark edince kalkıp selam verdiler. Bunu gören öbürleri, kendilerinin de selam vermesi gerektiğini sanarak K. ile Mübaşir önlerinden geçerken bir bir ayağa kalktı. Ama şöyle dimdik doğruları yoktu içlerinde; sırtları kambur, dizleri büküktü, duruşlarıyla sokak dilencilerine benziyorlardı” (Kafka 1992: 67).

Devlet için meta olmaktan başka bir değeri olmayan birey, her şeyiyle devletin araçlarına bağlıdır. Sonu görünmeyen, ulaşılmaz devletin karşısında iradesi elinden alınmış, kişisizleştirilmiş bir ‘şey’ olan bireyin bulundurulduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa, Otelcinin Karısının devletin temsilcisi Klamm'ı, K.'ya anlatıştaki ‘abartı’ daha iyi anlaşılır: “Klamm bir kimseyle konuşmak istedi mi, bu kimse kendini nice zahmete soksa, nice bir usandırıcılıkla öne çıkmaya çalışsa yine dünyada konuşmaz; asla o kimsenin karşısına çıkmasına izin vermeyeceği yeter tek başına” (Kafka 2000: 131).

Bireyin iradesiz olduğunun en açık ifadesini, kendisine danışılmadan bir işten alınıp başka bir iş verilen Frieda örneğinde görüyoruz: “Tekrar içki salonunda iş verdiler bana” (Kafka 2000: 101). Bu işe yerleştirme örneği, bireyi yanlış yere istihdam edip sömürüyü maksimum seviyeye çıkarma ilkesinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Görevlendirme, bireyden maksimum kar elde etme ilkesine göre tanzim edildiği için bireyin kendi olması, insan olması beklenemez. Bu tür söylemler devletin edebiyatı için kullanılıp atılacak metadır. Devletin bireyi eşyalaştırma işlevini yerine getiren yasal yemler amacına ulaşmıştır. Tek harfli yanılsamalar şeklinde tezahür eden bireyler, devletin istediği kalıba girip, verdiği rolü yerine getirmiştir: Hiç olmak!

Bireyin bir hiçten ibaret olduğunu, Otelcinin Karısının K.'ya söylediklerinden anlıyoruz: “Klamm kimi çağırtmışsa, onu yalnızca geçmiş değil, gelecek bakımından düpedüz unutmüş demektir” (Kafka 2000: 101). Aynı durum Gregor Samsa'nın başına da gelir. “Ne diye sanki işe en ufak bir gecikmede insanın hakkında hemen en kötü kuşkuların beslendiği bir firmada çalışmaya mahkum edilmişti” (Kafka 1993: 12).

Birey, asla devlete ulaşamayacağı gerçeğini görür. Bu gerçeği K. şöyle ifade eder: “Olup bitenler belki Klamm'ın isteğiyle gerçekleşmiştir; ama benim Klamm hakkında bir şey bildiğim yok, şu an ve ileride de asla kendisiyle konuşmayacağım, benim için dünyada yanına ulaşılmayacak biri Klamm” (Kafka 2000: 64). Buna rağmen özgüvenini, kişiliğini, iradesini kaybetmiş olan birey, devletin yasal yem şeklinde ortaya çıkan araçlarına inanmaktan alıkoyamaz kendini: Mutlaka yargılanması gereken bir suçlu olduğuna inanır.

Devlet öyle bir sistem kurmuştur ki, bireyin suçunun ne olduğunu sorgulamasına zaman yoktur. Birey için önemli olan devletin verdiği işe yetişmektir. Ailesine bakmak zorunda olan Gregor asla kendisinin bir hamam böceğine dönüşeceğini düşünmez; çünkü onun aklında sadece işi vardır, daha çok para kazanıp ailesinin ihtiyaçlarına cevap vermek vardır. İradesi elinden alınmış böcek-bireye dönüştüğünü, para getirecek işe gidemediği anda anlar: “Yatağında devcileyin bir böceğe dönüşen Gregor Samsa yine de firmaya gitmeyi düşünür. Onun için önemli olan işe gitmekti, kendisinin durumu değil” (Kafka 1993: 11).

Otelcinin Karısının K.'ya söylediği “Benim amacım yalnızca iyi giyinmek; sen de ya bir budala, ya da bir çocuk ya da kendisinden sakınılması gereken çok tehlikeli birisin” (Kafka 2000: 368) sözleri devletin bireyi nasıl gördüğünü ortaya koyar.

Klamm'dan birkaç 'eşya' alma başarısı gösteren Otelcinin Karısının K. karşısındaki traji-komik övünmesi, araçların “nesne(l)” bazda başarısına örnek gösterilebilir: “ Bu iç yadigar (resim, atkı, hotoz) belki pek önemli görünmeyebilir.

Ama bakın hayli uzun süre Klamm'la düşüp kalkmış Frieda'nın elinde bir yadigar yoktur" (Kafka 2000: 96).

Öte yandan, Frieda gibi bireyler, gerçeği apaçık görebilirler. Frieda'da, Otelcinin Karısında olduğu gibi cansız, basit eşyalara bağlanma yoktur. Onunki daha tehlikelidir; çünkü devletin görünen yasal yemi olan Klamm'a bağlanmıştır. Tek başına kalan Frieda'nın, göz ardı edilmemesi gereken gerçeği gördüğünde dehşet içinde kalması şaşırtıcı olmasa gerek: "Ama Klamm beni bıraktı bırakalı her şey öylesine değişti ki, anlatamam. Tasarlanması bile imkansız benim için" (Kafka 2000: 67).

Devletin, bireyi kendisine güvenmeyen, iradesiz bir nesneye dönüştürdüğünü, K.'nın Otelcinin Karısına yaptığı itirafta görürüz: "Ben gerçekten güçlü değilim. Dolayısıyla, güçlülere saygım seninkinden az denemez" (Kafka 2000: 112). Buna karşın, Otelcinin Karısının K.'dan kaynaklanan tespiti, gerçeğin, devletin araçlarının eliyle bireye tutulmuş kolektif aynasından bir yansımasıdır: "Buradaki durumların korkunç derecede cahilisiniz; sizi dinlemek, sizin söz ve düşüncelerinizi gerçek durumla karşılaştırmak istedi mi, insanda ne kafa kalıyor ne de beyin" (Kafka 2000: 60).

Devletin kendisine güvenenleri basit nesnelere ödünlendirmesi (Klamm'ın Muhtar ve Frieda'ya verdiği eşyalar), devletin bireyi insanlıktan çıkartıp düşünmeyen, sorgulamayan, eleştirmeyen nesnelere dönüştürmek istediğine bir delil olabilir. Devletin, nesneleşen bireyin her şeyinden haberdar olması, daha kolaydır. Bu durumu, K.'nın otelde konuştuğu adama "Beni tanıyorsunuz demek?" sorusuna karşılık, devletin birer aracı olan köylülerin hep bir ağızdan onaylamasından anlıyoruz (Kafka 2000: 10).

6. 2. 1. YABANCILAŞMA

6. 2. 1. 1. Yabancılaşmanın Tanımı

Devlet-bireyin ilişkisinde ortaya çıkan yabancılaşma, ben'in kendi özünden uzaklaşması şeklinde olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, yabancılaşma: "Kendisine ve eylemlerine nesnel bir biçimde, sanki bir ustanın elinden çıkmış bir nesneye bakarcasına yaklaşmasıyla belirlenen bilinç haline karşılık gelir. Buna göre, yabancılaşma, kişinin kendi beniyile olan içsel temasını yitirdiğini anlaması sonucu olan kendinden kopma halini ifade eder" (Cevizci 1997: 710).

Schaff'a göre, "Aslı Fransızca olan bu kelime 'Alienation' (Yabancılaşma) 'başkasına verme, geçirme, devretme, bozma, bozulma, akıl bozukluğu, delilik...' anlamlarına gelmektedir" (Doğan 1996: 350).

6. 2. 1. 2. Yabancılaşmanın Ortaya Çıkışı

Yabancılaşma olgusu, kapitalizmin insan yönelik maksimum kar felsefesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Yabancılaşma, modernleşme ile birlikte, dünya gündemine giren makineleşme sonucu, insanın, emeğiyle bütünleşmemesidir. İnsanın yerini, teknolojinin almasıdır.

Doğan'a göre yabancılaşma şu şekilde ortaya çıkar: Kapitalist karşısında zayıf duran insan, zamanla şahsına münhasır aidiyetlerini unutarak ilişki içinde bulunduğu nesnelere kendi benliği, kimliği gibi hissetmeye başlar. Örneğin, bir otomobil fabrikasında, yapmak zorunda olduğu bir alet, sıkıştırma, civatarla uğraşma, boyama, bükme, çevirme işini yapan işçiler, bir zaman sonra, kaçınılmaz bir şekilde bu işleri içselleştirirler, bu, o işçinin duygu ve düşüncelerini etkileyecektir. Yani işçi ilkin parçalarını bir araya getirdiği arabanın, sonra araba üretimini gerçekleştiren fabrikanın, daha sonra da otomasyon sisteminin bir parçası

gibi hissedecektir kendini. İşçinin yaptığı işle özdeşleşmesi yabancılaşmadır (Doğan 1996: 349).

Hegel'e göre, yabancılaşmanın ortaya çıkmasının nedeni, insanın, sistemini kavramaması sonucu, kendisini evrensel bir varlık gibi özgür hissetmemesidir (Davidov 1997: 81). Marx, yabancılaşmayı "Emeğin yabancılaşmasının (elden çıkmasının) salt 'ulusal-ekonomik olgusu' olarak saptamaktadır" (Davidov 1997: 58). Marx'a göre bireyin yaşamdan ve toplumdaki yabancılaşması durumu "Türün ('toplum'un) bireyler önünde tamamen kendi başına olduğu ve bireylerden farklı olarak onların irade ve isteklerinden, hatta onların fiziksel varlık olgusundan da tamamen bağımsız olduğu yanılması yaratmaktadır" (Davidov 1997: 91).

Marksist bir yaklaşımla yabancılaşmayı açıklayan Michels'e göre "Üretim araçlarının yoğunlaşması, sadece ekonomik değil, siyasi, dini, eğitsel ve askeri kurumlarda, idari araçların yoğunlaşmasının özel bir durumu haline gelmektedir. Bütün bu durumlarda, anlamayıp denetleyemediği büyük bir şirkette önemsiz bir yer işgal eden birey, toplumun genelinde ve örgütteki amaç ve konumuna karşı ilgisizliği ve bilgisizliği yanında sadece özel teknik bilgisi olan, iyi disipline edilmiş ve düzenlenmiş bir robot gibi makinenin basit bir çarkı haline gelecektir" (Mouzelis 2001: 52).

Genel olarak, insanın kendi özüne, içinde yaşadığı dünyaya, üyesi olduğu topluma yabancılaşmanın nedenleri beş başlık altında toplanabilir:

- Üretim araçlarının özel mülkiyetlerde olması.
- Teknolojinin kontrolsüz gelişimi.
- Geleneksel toplum yerine laik toplum tipinin olması.
- İnsanın maddi sınırlarının olması.
- Toplumsal engeller (Cevizci 1997: 712).

Fischer'e göre, kapitalizmin gelişmesiyle işlerde uzmanlaşma artar; teknik, ekonomik, politik aygıt topluma hakim oldukça emek ve üretim işçiye yabancılaşır. Bunun sonucunda insan, "Türsel varlık olarak yalnızca bir dilim olarak uzmanlaştırılmakla ve parçalanmakla, yalnızca uğraşında giderek tek yanlı ve

parçalanmışlık konumuna gelmekle kalmaz, zamanla artan ölçüde bir 'uğraş insanı' ve bir 'özel insan' biçiminde ikiye ayrılır; bu ikisi, çoğunlukla birbirine tümüyle yabancılaşmıştır" (Fischer 1998: 40).

Kafka, Janouch ile yaptığı bir konuşmada, hızla artan yabancılaşmanın insanlığı belirsizliğe sürüklediğine dikkat çekmiştir: "Böylece yalnız evren değil, ama her şeyden önce o evrenin bir ögesi olan insanoğlu kirletilmekte ve aşağılanmaktadır. Böyle Taylorize edilmiş bir yaşam, tüyler ürpertici bir ilençten başka bir şey değildir; bu ilençten, arzulan zenginliğin ve kazancın yerine yalnızca açlık ve yoksulluk doğabilir. Bu ilerlemenin varacağı nokta..." (Fischer 1998: 40). Daha yirminci yüzyılın başlarında patlak veren birinci paylaşım savaşı, yirmili yıllarda dünya ekonomilerini alt üst eden, Amerika ekonomisinden kaynaklanan bunalım ve ikinci paylaşım savaşı, Kafka'nın kehanetini doğrulamıştır.

Doğan'a göre (1998:351) yabancılaşma toplumsal boyutuyla altı biçimde karşımıza çıkar:

- 1- Kültürel yabancılaşma.
- 2- Bürokratik yabancılaşma.
- 3- Aydın yabancılaşma.
- 4- Halk yabancılaşma.
- 5- Sanatta yabancılaşma (kitch ve taklit).
- 6- Sanayide yabancılaşma (Doğan 1998: 351).

6. 3. KAFKA 'NIN ROMANLARINDA YABANCILAŞMA

Kafka'nın yapıtlarında, yabancılaşmanın bu altı çeşidi de karşımıza çıkar; Değişim öyküsünde, sanayiden kaynaklanan yabancılaşmaya, iki temel yapıtı olan Dava ve Şato romanlarında, bürokratik yabancılaşmaya ağırlık vermiştir. Bürokratik yabancılaşmayı Fischer'in ifadesiyle, "Vatandaşın devlete yabancılaşması, toplumsal ilişkilerin bürokrasi yüzünden bir nesne konumuna gelip insandan yana olan özünü yitirmesi..." (Fischer 1998: 38) olarak tanımlayabiliriz.

Her eser gerçekliğini müessirinden aldığı gibi, her müessir de gerçekliğini/idealini eserlerinde işler. İnsan, doğal ve sosyal muhitin dışında var olamayacağı için bir insanı tanımının en doğru, en sağlıklı yolu, o insanın muhitini ve tarihsel devrini incelemektir. Doğduğu muhitin sosyo-kültürel yapısından kaynaklanan parçalanmış-bölünmüşlük Kafka'yı doğal seyri içinde yabancılaşmaya götürüyordu: "Yahudi bir aile, Alman dili ve Çek uluslararasıda kalan boş bir alana yerleşmiş olan Kafka, kendini yabancı, Prag'ı da yabancılaşmanın kenti olarak duyumsuyordu" (Fischer 1998: 29).

Eski Ahit'te vaat edilen toprakları arayan bir ırka mensup olan Kafka, Alman kültürü ile Çek kültürü arasında da kökenine ilişkin bir ikilem yaşayınca, yapıtlarında yabancılığın girdabında özgüvenini yitirmiş bireyleri konu edinmesi doğal bir hal almıştır. Kafka'nın simgeleşmiş hali "K.'nin en temel yaşantısını yabancılığın, dışlanmışlık, kendi kendine sürgün edilmişlik oluşturur" (Fischer 1998: 21). Kafka'nın çağdaşı olan Kliest'le benzerliğine dikkat çeken Fischer, iki yazar için, "Birer kaçak, birer yabancıydılar; yetişkinliklerle başa çıkabilecek güçte olmayıp çocukluk yıllarına hapis olmuş kalmışlardı; ne kendilerini kurtarabilmişlerdi, ne de başkalarıyla sürekli bir beraberliği gerçekleştirebilmişlerdi, ancak ölümün getirebileceğine umut bağlamışlardı. Her ikisi de özellikle yabancılıklarıyla gelmekte olan bir çağın temsilcileriydiler" ifadelerini kullanır (Fischer 1998: 21).

Kafka'nın, yapıtlarında yabancılaşmayı yoğun bir şekilde işlemesinin nedeni, şahsına ilişkin yabancılaşmayı, güçlü sezgisiyle derinden duyumsaması ve farklı boyutlarıyla yaşamasıdır; bundan dolayı eserleri "Acı çekme olarak etkinlik, zayıflık

olarak güçlülük, kısırlılık olarak verimlilik” (Fischer 1998: 39) şeklinde tezahür etmektedir.

Yabancılaşma olgusunu açıklamak için yazarın kendi ifadelerine başvurmak, konu hakkında daha faydalı açılımlara sebep olabilir. Kafka'nın Jenouch'la Georg Grosz'un bir grafiği üzerine konuşması, romanlarındaki belirsiz-görünmez devlet imgesine ışık tutar: “Ensesi kalın olan adam, yoksul adama belli bir sistem çerçevesinde egemen olur. Ama ensesi kalın adam, sistemin kendisi değildir. O, sisteme egemen olan kişi bile değildir. Tam tersine ensesi kalın adam da zincire vurulmuştur. Kapitalizm içerden dışarı, dışardan içeri, yukardan aşağı, aşağıdan yukarı uzanan bir bağımlılıklar sistemidir. Her şey bağımlı, her şey zincire vurulmuştur” (Fischer 1998: 43).

“Sahip olmak diye bir şey yoktur; ancak bir varoluş, son nefesini vermeyi; havasızlıktan boğulup gitmeyi özleyen bir varoluş bulunuyor” (Kafka 1994: 38). Kafka bu özdeyişinde, bireyin devlet içindeki duruşunu betimliyor. Ürettiğine sahip olma imkanından mahrum bırakılan bireyin varacağı son hal: Maddi varlığının yok olmasına tahammül etme gücünü kaybeden birey ölmek ister; fakat devlet sistemi bireye, istediği gibi ölme imkanı dahi vermez. Bireye, bir insan gibi yaşama imkanı vermeyen bir devlet sisteminden, insani bir ölüm şekli beklenemez.

Kafka'da baskın düşünce, etkin fikir “Demirleyeceğim yer burası değil” (Kafka 1995: 43) özdeyişinde ifadesini bulur. Yaşadığı zaman zarfında kendini bir yere, bir ülkeye, bu dünyaya ait hissetmeyen (gerçek bir haymatlos olan) Kafka, bir dünya vatandaşı gibi yaşayıp hissetmiştir kendini. Kafka, bireyi kendisine yabancılaştırmak üzere kurulmuş bir dünya düzeninin mevcudiyetini bildiği için bir yere, bir zamana ya da bir yere ‘demirlemek’ istememiş olabilir.

Kafka'nın yaşam felsefesini, dünyayı yorumlama biçimini, kahramanlarının duruşunu “Farkına varılmaksızın yaşama” (Kafka 1995: 611) sözü açıklar. Her şey devlet sisteminin çıkarlarına göre hazırlanıp piyasaya, bireylerin tüketimine sunulduğu için, üretim-tüketim dengesi, sistemin yapısından kaynaklanan çelişkiler üstüne inşa edildiğinden dolayı, toplum ilişkilerinde, insan olmayan bir yaşama

felsefesi belirleyici öge olmaktadır. Eleştirel düşünmeyi, sorgulamayı kaybeden bireylerin kendilerine, ailelerine, çevresine yabancılaşmaları kaçınılmazdır. Farkına varılmaksızın yaşandığı zaman, nesneye bakan öznedeki bilinçlilik hali ortadan kalmaya başlar; öznenin benliğine yoğun bir dağınıklık hissi hakim olur. Bu durumu, Tapınan'da görürüz: “Diyeceğim, çevremdeki nesnelere ancak kırık dökük tasarımlar halinde algılayabiliyorum; öyle ki, nesnelere bir vakit yaşamışlar da, şimdi ortadan silinip gidiyorlarmış gibime geliyor bana” (Kafka 1994: 14).

Kafka'daki yabancılık hissini, buraya ait olmama düşüncesini “İnsan yabancı olmasın, her şeyde bir acayiplik bulması işten değildir” (Kafka 1995: 415) ifadesinde de görebiliriz. Bu söz, Kafka'nın yapıtlarının sürrealist yönüne bir gönderme yapmaktadır. Yapıtlarının özünde bulunan şahsına yönelik yoğun yabancılık hissi, Kafka'da 'buraya' aitlik realitesini oldukça belirsiz bir hale sokmuştur. Her şeye yabancı bireyin “Tutunağımız olmayan şu yeryüzünde koparıyoruz, kopmaya karşı koyamıyoruz” (Kafka 1994: 192) sözlerini sarf etmesi kaçınılmaz oluyor; çünkü ürettiğine sahip olamayan birey için ilişkide bulunduğu her şey kendisine yabancıdır, her şeyde bir başkalık vardır.

Gündelik hayatta iletişim kurmak zorunda kaldığı ailesi, iş yerindeki meslektaşları, başka yakınları bireyi bir çember içine alır, devlet sistemi tarafından her bireye uygun bir şekilde tanzim edilmiş bir çember. Bu çemberin Kafka'daki örneği şu şekildedir: “Sanki ne diye kendi içimde kalmıyorum? Kendinden dışarı çıkarak bir şeye ele geçiremezsin; üstelik, bulunduğun çemberde kaybedebileceğin ne çok şey olabilir! Peki ama nerde bu kahrolası çember?” (Kafka 1995: 13). Kafka'nın yazgısının bir alameti farikası gibi boynunda taşıdığı sınırları belirsiz çemberi elde etme tutkusu, yabancılaşmayı reddeden içsel bir yanıttır.

Kafka'nın yapıtlarında, sanayiden kaynaklanan yabancılaşmaya daha çok **Kayıp (Amerika)** ve **Değişim** yapıtlarında karşılaşıyoruz. **Kayıp (Amerika)**'da, geminin ateşçisiyle tanışan Rossmann'ın, ateşçinin çalışma şartlarının ağırlığından ve aldığı ücretin azlığından şikayetçi olmasını dinledikten sonra ateşçi ile birlikte kaptanın yanına çıkmaları, Rossmann'ın emek ile ücret arasındaki dengesizliği kabul etmediğini gösterir. Ateşçinin, “Ama burada, her şeyin inceden inceye planlandığı,

kafa denen şeye kimsenin bakmadığı böyle bir teknede, gel gör ki bir işe yaradığımı yok (Kafka 1967: 10) sözleriyle Rossmann'a yakınması, devletin, bireyin emeğini maksimum derecede sömürmeye yönelik bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Bay Pollunder ile Bay Green'ın, sabahtan akşama kadar işlerinde çalışmalarına karşılık, bütün geceyi de birtakım hesaplamalarla geçirmeleri, devletin bireylerin hayatını mutlak surette kendine göre tanzim ettiğine örnek gösterilebilir. Devlet, sistemini, güçlülerin varlığını devam ettirmesine göre kurar. Bu durumu, Rossmann'ın arkadaşları Robinson ile Delamarche'ın uzun bir süre iş aramalarına rağmen iş bulamamaları gerçeğinde görebiliriz. Üç arkadaş Butterford'a iş bulmaya giderler fakat orada da bulamazlar.

Karl Rossmann, asansörcülük yapan bir çocukta gördüğü yabancılaşma karşısında şaşkına döner: "Karl'ı özellikle düş kırıklığına uğratan şey, bir asansörcü çocuğun asansörün mekanizmasıyla tek ilişkisinin bir düğmeye basarak asansörü harekete geçirmek olmasıydı; asansörü işleten mekanizmanın onarımı için ise yalnızca otelin makinistleri kullanılmaktaydı; o denli kesindi ki bu kullanım, Glacome altı aydır asansörde hizmet görmesine karşın ne bodrumdaki makineyi, ne de asansörün içindeki mekanizmayı -görmekten çok sevineceğini açıkça söylemiş olmasına karşın- kendi gözleriyle görebilmişti..." (Fischer 1998: 38). On iki saatlik bir çalışma saatiyle, haftada üç gün akşam saat altıda, bunu izleyen üç gün sabah altıda işi bırakıp, diğer günde ise vardiya değişirken sadece yirmi dört saatlik izni olan Rossmann'ın haliyle kendine yabancılaşması, kaçınılmaz bir hal alıyor.

Sistem, mutlak surette, birey için birinci kaygı olarak para kazanmayı dayatınca, yabancılaşma ortaya çıkar. Bu gerçeği, açık biçimde Değişim'de görürüz. Olağanüstü bir çalışmaya koyulan Gregor, göz açıp kapayacak kadar kısa bir sürede firmadaki yardımcılık görevinden pazarlamacılığa yükselir. İşinde gösterdiği başarılar hemen prim üzerinden hesaplanarak nakit paraya çevrildiği için, bu parayı eve getirip, şaşırmış, mutlu ailenin gözleri önünde, masaya koyar. Öylesine çok para kazanır ki Gregor, tek başına ailenin geçim yükünü taşıyabilecek duruma gelir. Bir zaman sonra hem Gregor hem de aile bireyleri bu duruma alışır, Gregor'un verdiği para evden şükranla alınır, Gregor da bu parayı seve seve verir; fakat ilerleyen

zamanlarda evdeki insancıl ilişkiler ortadan kalkar, para getirip verme, insancıl olmayan bir ritüele dönüşür (Kafka 1993: 31). Daha fazlası da söylenebilir: Annesi ve babası, Gregor'u köle olarak saymıştır, gerçekten de Gregor'un hayatı bir kölenin hayatından farksızdır (Kafka 1993: 69). Bu, bireylerin hem kendilerine hem de çevrelere yabancılaşması demektir. Bu yabancılaşmayı, bir sabah uyandığında kendisini devcileyin bir böceğe dönüşmüş olduğunu gören Gregor Samsa'nın ilk tepkisinin anormalliğinde de görürüz. Uyandığında yataktan kalkamadığını gören Gregor kısa bir zamanda, kendisinin bir böceğe dönüşmüş olduğunu fark eder. İlk tepkisi nasıl, ne zaman ya da ne şekilde böceğe dönüşmüş olduğuna ilişkin değildir, onun kaygısı bir an öne işe gitmektir. Bu da bireyin, her şeyini işine vermesinden dolayı kendisine olan yabancılaşmanın büyüklüğünü gösterir. Gregor'un annesinin, babasının ve Müdür'ünün ilk tepkisi de dikkat çekicidir. Ailesi, eve para getirecek birisi eksildiği için üzülürler, Gregor'un durumunu değil de, ev bütçelerini yeniden hesaplamaya koyulurlar. Müdür Bey ise, bir an önce Gregor'un yanından sıvışmaya bakar; çünkü patronu yeni bir pazarlamacı istiyordur.

Değişimden sonraki bir ay içinde, Samsa ailesi, çalışmaktan yıprandığı ve aşırı yorgun düştüğü için, Gregor eve, çevresine tamamen yabancılaşır. Bunun sonucunda Gregor, daha hızlı ve trajik biçimde ölür; çünkü, Gregor gibi, kendilerine yabancılaşan ailenin tek amacı, daha çok para kazanmaktır, zengin olmaktır.

Kafka'nın Dava ve Şato romanlarında, bürokrasiden kaynaklanan yabancılaşma durumu ortaya çıkar. Dava'da, Joseph K.'nin her gün bankadaki işine gitmesi sonucu kendisine zaman ayıramamasından dolayı yabancılaşmanın ortaya çıktığı görüyoruz. K., kendisine öyle yabancılaşmıştır ki, bir an için bile suçsuz olduğundan şüphe etmez; çünkü, K., devletin nesneleştirme politikası sonucu 'birey-özne olma bilgisi'ni yitirmiştir. Kendisine ve çevresine yabancılaşan K., suçsuzluğunu ispatlayacak mahkemeye aramaya çıkar; fakat, 'birey-özne olma bilgisi'ni yitirdiği için dostunu düşmanından ayıramaz, hatta ölmek üzere olan Avukat'tan yardım isteme bahtsızlığında bulunur. Joseph K., çevresine o kadar yabancılaşmıştır ki, suçlanmayla ilk kez toplum içine çıkıyor gibidir. Sanki daha

önce, K. toplumda hiç bulunmamıştır, devletin yasalarını, işleyişini hiç görmemiştir, duymamıştır. Bu durumu, Mübaşir'e davasıyla ilgili sorduğu sorulardan anlıyoruz.

Joseph K.'nin had safhada olan yabancılaştırılması, kadınlarla olan ilişkisinde de belli olur. K., başı, sonu, nedeni, uygulanışı belli olmayan davasında, sık sık kadınların yardımına baş vurur. Önce Froylayn Bürstner, sonra Mübaşirin Karısı, nihayet bakıcı kız Leni'den yardım isteyen K.'ya kadınların hiçbir faydası olmaz, bilakis davanın daha da çıkmaz bir hal almasına sebep olurlar.

Şato'da, yabancılaştırmanın ortaya çıkmasının nedeni, devleti temsil eden şatonun, irrasyonel kurullarla toplumu temsil eden köyü yönetmesidir. Köye hakim olan şato, kendilerine, çevrelerine yabancılaştıran bireyleri istediği gibi yönlendirmektedir. Köye yeni gelen K.'ya, K.'dan habersiz iki yardımcı (Arthur ve Jeremias) verilmesi, bireylerin yabancılığına örnek gösterilebilir. K., 'birey-özne olma bilgisi'ni yitirdiği için ne bu iki yardımcısının nasıl, niçin geldiğini düşünür ne de sonra gelen, haberci(si) Barnabas'ı sorgular. Yabancılaştırmanın belirtisi, bireyin eleştirmemesidir, sorgulamamasıdır, olayların kaynağına eğilme gereği duymamasıdır. Bu özelliklerin tamamı K.'da mevcuttur. Otelin sahibinden şato hakkında bilgiler alan K., bu bilgilerin yanlış olabileceğini düşünmez. Otelde şatoya telefon eden K., şatodan kadastroculuğa atandığını fakat şimdilik ihtiyaç olmadığını öğrenir. K., şatodan böyle büyük bir yanlışın hesabını sorması gerekirken, o, kendisini görev almış bir kadastrocu gibi görür, şatoya ulaşma çaresine bakar. Bunun için Joseph K.'nin yaptığı gibi yapar, kadınların yardımına başvurur. İlk önce, şatonun köydeki temsilcisi Bay Klamm'ın eski sevgilisi olması dolayısıyla tezgahtar Frieda'nın yardımına başvurur. Frieda, K.'yı şatoya ulaşmak amacıyla uzaklaştırır. K.'nın, yardımına başvurduğu diğer kadın Otelcinin Karısıdır; fakat, Otelcinin Karısı da K.'ya yardımcı olmaz, K.'nın şatodan, Bay Klamm'dan daha da uzaklaşmasına neden olur. Yabancılaştırmanın had safhada olduğunu, K.'nın şatonun görevlendirdiği köy muhtarından yardım istemesinden anlıyoruz. Devlet için bireyi kendisine ve çevresine yabancılaştırmanın en iyi yolu, onu bir işle görevlendirmektir. K.'yı da bu yolla etkisizleştirmek isteyen şato, K.'ya okul hademeliği görevini verir. Şatoyu tanımayan, şatonun gerçek yüzünü göremeyen K. da bu görevi kabul eder.

Birbirinden habersiz çalışan şatonun büroları, bürokrasinin, bireyin, kendisine ve çevresine yabancılaşmasını zorunlu kılar. Bir başka deyişle, devletin bürokratik yapısında, yabancılaşmanın ortaya çıkmasını sağlayan kurumlar vardır. 'Birey-özne olma bilgisi'ni yitiren K., kendisine ve çevresine yabancılaştığı için şatoya ulaşamaz.

Bürokrasi çarkı içinde kendisine ve topluma yabancılaşan bireye, köye giden daire memuru Eduard Raban'ın yaşadıkları, yabancılaşmanın en somut örneklerinden biridir: "Dairede çalış çalış, sonunda pek bitkin düşüyor, izninin tadını doğru dürüst çıkaramıyor insan. Nice uğraşıp didinse de herkesin kendisine sevgiyle davranmasını hak edemiyor; bir başına kalıyor daha çok; düpedüz yabancı ve başkaları için merak konusu. Hani ben yerine insan dendiği süre sorun yok, ağzından ezbere dökülebilir bu sözler; ama söz konusu kimsenin ne olduğunu kendi kendine itiraf eder etmez, bayağı için burkuluyor, dehşete kapılıyorsun" (Kafka 1994: 6).

6. 4. ÖZGÜRLÜK

6. 4. 1. Özgürlüğün Tanımı

Özgürlük: "Kişinin kendi kendisini belirlemesi, denetlemesi, yönlendirmesi ve düzenlemesi durumu. Bireyin kendisini, dış baskı, etki ya da zorlamalardan bağımsız olarak, kendi arzu edilir ideallerine, motiflerine ve isteklerine göre yönlendirilmesi. Kişinin, başkalarının buyruk ve isteklerine göre değil de, kendi isteklerine göre davranabilmesi gücü" (Cevizci 1997: 537).

Kapitalizmin ilkesi "Fransız 'İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi'nin açıkladığı gibidir: Özgürlük, başkalarına zarar vermeyecek her şeyi yapmaya izinli olma hakkıdır. Özgürlüğün bu salt negatif tanımı, gerçekte burjuva rekabetinin, 'herkesin herkese karşı savaşının' bir anlatımıdır" (Davidov 1997: 141).

Huberman'a göre özgürlük, yaşamı bütünüyle, her boyutuyla insana yakışır biçimde yaşamak demektir. Bu da yeterli beslenme, giyinme konusunda bedenin ihtiyaçlarını karşılamak için ekonomik olanaklara, aklın hareket alanını genişletecek entelektüel ortama, kişiliği geliştirecek fırsatlara kavuşmak demektir (Huberman 1999: 76). Marx'a göre "Kapitalist işbölümünün ilerlemesi, özgürlüğün maddi üretim alanından tamamen uzaklaşmasına neden olmuştur" (Davidov 1997: 103).

Durkheim'a göre toplumda işbölümünün farklılaşmasıyla, bireylerin toplumun değer yargılarından kurtulduğu tezi çelişkili görünmesine karşılık, "İşbölümünün artması bireyin kendi kaderini tayin edebilme gücünün genişlemesiyle bağlantılı olduğu gibi, aynı zamanda devletin bireyi kendi otoritesine tabi kılma gücünün artmasıyla ilintiliydi" (Giddens 2000: 109).

6. 4. 2. Özgürlüğün Alanları

Bütünüyle, toplumun özgürlüğünün 'sınırları' (ya da özgürlüğün 'sınırsızlığı') göz önünde bulundurulduğunda, birey, bu 'sınırlar' içinde kendini özgür hissetmiyorsa gerçek ya da mutlak bir özgürlükten bahsedilemez. Gelişimin her tarihsel aşamasında toplumun özgürlük sınırları, birey için mutlak sınırlardır, o, bu alanın dışına çıkmaz. Oysa bireylerinin özgürlüğünün bu sınırlar içinde nasıl 'dağıtılmış' olduğu sorusu, her kişiyi çok yakından ilgilendirir: "Birey tümün momenti olarak belirirse, genel 'yapıt' kompleksi içinde eylemlerinin ne amacını, ne anlamını ve ne de ahlaksal değerlerini tanır. Onlar üzerindeki gücü daha çok kaybolur: Burada, onların 'mutlak efendisi' bu 'yapıt'ın kendisidir. Birey hiçbir iradeye sahip değildir ve bu nedenle tamamen hareketlerinden sorumsuzdur" (Davidov 1997: 53).

Durkheim'a göre "Bir birey ancak kendi itkilerini gerçekleştirebilen ve onlar üzerinde hakimiyet kurabilen özerk bir aktörse özgür olabilirdi" (Giddens 2000: 107).

Her zaman için bireyin üstünde bir güç vardır: İktidar. İktidarın varolması bireylerin özgür olmamasına bağlıdır; fakat nihai aşamada, bireyi birtakım sözleşmelerle, ilişkilerle devletin iktidarına bağlayan sınırlı özgürlükler vardır. Bu bağlamda, devlet iktidarı, “Her zaman, eylemi yapabilir olmaları nedeniyle edimde bulunan bir özne ya da edimde bulunan özneler üzerinde edimde bulunmanın bir yoludur” (Skinner 1997: 101).

Birey, devlet tarafında değişik kurumlar aracılığıyla kuşatılmıştır, hareket alanı kısıtlıdır. Birey, ancak zorunlu birkaç tane alana sahiptir. Bunlardan birisini kullanmak için bir değerini bırakmak zorundadır. Skinner’e göre, toplumsal ve politik değerlere ilişkin düşüncelerimizi sistemleştirmek için, çok az bir alan var olduğu için, yapabileceğimiz tüm şey, sezgisel bir biçimde, toplumsal bir değeri diğerine karşı elden çıkarmaktır (Skinner 1997: 140).

Althusser’e göre birey, devlet tarafından kendisine biçilen rollerle hareket ettiği için özgür değildir: “Rollerimizin ve faaliyetlerimizin bir çoğunun toplumsal pratikler tarafından bize verildiğini ileri sürer: Örneğin, çelik fabrikasındaki işçilerin üretimi, ekonomik pratiğin bir özelliği iken, hukukçuların üretimi de politik-yasal pratiğin parçasıdır... Değerlerimiz, arzularımız ve tercihlerimiz gibi şeylerin, bireyleri özneler olarak oluşturmaya ilişkin tanımlayıcı bir özelliğe sahip olan, ideolojik patrik tarafından bize telkin edildiğini düşünür” (Skinner 1997: 206).

6. 5. KAFKA'NIN ROMANLARINDA ÖZGÜRLÜK

Kafka'nın yapıtlarında özgürlük olgusunu kavramak için, ilkin Kafka'nın kişilik yapısından kaynaklanan özgürlüğe bakmakta yarar vardır; çünkü, yapıtlarındaki bireyler, (olumlu ya da olumsuz) özellikleriyle Kafka'nın karakterinin bir yansımasıdır.

Kafka, Üçüncü Oktav Defteri'nde özgürlüğü tanımlamıştır: “İnanmak, kendi içindeki yok edilmez'i özgürlüğe kavuşturmak, daha doğrusu kendini özgür kılmak, daha doğrusu yok edilmez olmak, daha doğrusu olmak'tır” (Kafka 1998: 83).

Kafka'nın özgürlüğe olan özlemini, “Çokluk bağımlı durumda olan ben, bağımsızlığa, özgürlüğe, dört bir yönde serbestliğe karşı içimde sonsuz bir tutku besledim” sözlerinde görürüz (Kafka 1998: 529).

Birtakım görevlerle devlete bağımlı hale getirilmiş bireyin bu tutsaklığının farkında olan Kafka'nın özgürlüğe olan tutkusunu, K.'nin Otelcinin Karısına söylediklerinde de görürüz: “Hem korkarım yukarıda, şatoda yaşamak pek bana göre değil, çünkü hep özgür kalayım isterim ben” (Kafka 2000: 10).

Devlet, bireyi para kazanmak zorunda bırakmakla, onun özgürlüğünü temelden kendine bağlamıştır. Birey, hayatının büyük kısmını işinde geçirmek zorunda kaldığı için, kendisine pek az zaman ayırır. Bireyin tek derdi, “Evinin geçimiydi. O yine de ailesine para kazanamadığı için perişan oluyordu” (Kafka 1993: 12). Çoğu birey, Gregor gibi zahmetli, zor, yorucu bir iş seçmiştir kendine ve işler aşağı yukarı şu biçimde gelişir: “Üstelik bu baş belası yolculuklar; aktarma trenlerini kaçırmamak için çektiğim sıkıntılar, rastgele yenen berbat yemekler, boyuna değişik insanlarla düşüp kalkmalar, asla bir süreklilik, asla bir içtenlik kazanamayan ilişkiler” (Kafka 1993: 6).

Toplum içinde yaşamak zorunda olan birey, “Kendini doyuran, ona bakan ve koruyan insanlara bağımlıdır. Tıpkı annesine bağımlı bir çocuk gibi, ondan yararlanan, onu kullanan bir yapıya sahiptir” (Fromm 1990: 265). Samsa örneğinde görüldüğü gibi, hem ailesine hem de kendine bakmak zorunda kalan bireyin

özgürlüğü elinden alınmış demektir: “Babası bankadaki küçük memurlara kahvaltı için dışardan yiyecek alıp geliyor, annesi yabancı insanlara çamaşır dikeceğim diye kendini helak ediyor, kız kardeşi ise müşterilerin isteklerini yapmak için tezgahın arkasında sağa sola koşturuyor” (Kafka 1993: 48).

Kentin Silahları’nda birtakım görevlerle sınırlandırılmış, özgürlüğü elinden alınmış bireyle karşılaşırız. Her birey toplum içinde, sadece önemsiz, kendisinden başka bir şeye tesiri olmayan bir görevle görevlendirmiştir devlet tarafından. Küçük, önemsiz bir görevin içine hapis olunan birey, kısa bir zaman içinde insanlıktan çıkmaya başlar. İnsandan nesneye doğru bir değişim geçirmeye başlar. İnsanı nesneden farklı kılan özellik, etkin akıl sahibi olmasıdır, nesne üzerinde tasarrufta bulunma hakkına, istidatına malik bir özne olmasıdır. Düşünme yeteneğini kaybetmeye başlayan birey, insan olmaktan çıkıp devlet için küçük, önemsiz bir görevi yapmakla yükümlü bir araca dönüşür. Bu dönüşüm, birey farkında olmadan gerçekleşir. Dönüşüme maruz kalanlar, özgürlükleri, insanlıkları, genel anlamda, akli nesneleştirilen bireylerdir. Aklını devlete teslim etmek zorunda bırakılan bireylerin özgür yaşadıkları, özgür düşündükleri söylenemez. Bireyin akli tutulmuştur: “Ama insanın derin gerçeği, yani yara almış olmasına karşın özgürlüğü, tamamen tanınmayıp yok edilmediği için, öcünü alır. Yaşadığı kentin insanları ile bütünleşmemişse başkaldırır, karşı gelir ve sonunda kenti yerle bir edecek olan bu özgürlüktür” (Ertem 2001: 209).

Özgürlüğü yok eden etmenlerden biri de örgütlenmedir. Devlet kendi içinde örgütlenirken, bireyin bütün zamanını düzenlediğini için bireye özgürlüğünü yaşayacak boş zaman bırakmaz. Devletin amacı, çelişkiler üstüne kurulu düzenini, koruyup kollamaktır, dışardan gelebilecek saldırılardan karşı etkin-muktedir bir güç olmaktır.

Anlamını, önemini, aklını; kısacası insanlığını kaybeden birey, özgürlüğünü, devlet tarafından hazırlanan yasal yemlerin etkin olduğu yerlerde aramak zorunda kalır. Kafka bu durumu, “Kafesin biri, bir kuş aramaya çıktı” özdeyişle formüle eder (Kafka 1994: 36). Birey için özgürlük, vazgeçilmez bir ihtiyaçtır; devlet bu ihtiyacı karşılamak yerine bireyleri yasal yemlerle oyalama yolunu tercih eder. Birey,

ölümcül bir yanılısama içinde vicdanın özgürlük isteyen sesini susturur: Özgür olmak için çalışır ya da özgürlüğünü, para karşılığında satar.

Üçüncü Oktav Defteri'nde, Kafka, "Ben kendime özgü bir savaşı sürdüremem; bir yol bağımsız olduğumu sansam, bir yol çevremde kimseyi görmesem, çok geçmeden anlaşılıyor ki, benim o kadar çabuk kavrayamadığım ya da aklımın hiç ermediği genel durum öyle gerektirdiğinden, üzerimdeki görevi çaresiz yüklenmişim. Ancak bağımsız savaşan yok" (Kafka 1998: 66) sözleriyle, devlet tarafından özgürlüğü elinden alınmış bireyin duruşunu anlatır. Kafka, 15 Mart 1922 tarihli notunda da, bütün alanlarda bireyi etkisizleştiren devletin gücünü anlatır: "Ele geçirilen bir ülkeye sığınmak ve çok geçmeden onu işe yaramaz bulmak; çünkü sığınacak yer yoktur" (Kafka 1998: 614).

Bireyin kendisine yabancılaşması ile özgür olması birbiriyle yakından ilişkilidir. Modernleşme ile birlikte ortaya çıkan yabancılaşma sonucunda, bireyler özgürlüklerini kaybetmeye başladı. Emeğine, ürettiklerine sahip olamayan bireyin, devlete ve başkalarına bağımlı olması kaçınılmaz bir durumdur. Bireyin kendisine ait evi, eşyaları, boş zamanı, çevresi, kısacası kendine göre bir hayatı olursa özgürlüğünden bahsedebilir. Oysa, Kafka'nın yapıtlarında anlattığı bireylerin yok denecek kadar az bir şeyi vardır. Sahip oldukları şeyler de değersiz araçlardır sadece.

Dava'da, bir bankada memur olan Joseph K., işinden başka bir şey düşünmeyen, bilmeyen kendisine ve topluma yabancılaşmış, bağımlı, kişiliğini yitirmiş biridir. Joseph K. ilkin işine bağımlıdır. O, düzenli olarak bankaya gidip gelmek zorundadır. K.'nin özgür olmadığını, bir sabah tanımadığı iki kişi tarafından tutuklandığında sergilediği tutum ortaya koyar: Böyle bir şey bekliyor da, bunun erken vakitte olması doğru değildi. Halbuki K.'nin hiçbir suçu yoktur. 'Suçsuzluğunu' ispatlamak isteyen K.'nin, sürekli başkalarından yardım istemesi de onun özgür olmadığını gösterir. Şu açıdan, yardımına başvurduğu bütün kişiler (Avukat, Tüccar Block, Leni, Ressay Titorelli, Rahip vd.) devletin birer aracıdır. Devlet, suçladığı bireyi kendi araçları ile hakkının aramak zorunda bırakmıştır. Bu da suçlu, suçsuz ayrımı yapmadan bütün bireylere K.'nin yazgısını yaşatır: Haksız-hukuksuz ölüm.

Şato'da, köye kadastro memuru olarak atanan K., köye yabancısıdır, bütün köylüler onu dışlamışlardır ve K. özgür olmadığı için köye gelip şatoya gitmekten başka bir şey düşünmemektedir. K., şato tarafından görevlendirdiği için özgür değildir. Yani, K. kendi isteğiyle köye gelmek istememiştir. Dava'daki benzer durumu, burada da görüyoruz: K., şatoya ulaşmak için şatonun köydeki araçlarından (Otelcinin Karısı, Frieda, Barnabas, Olga, Muhtar, Köy Öğretmeni vd.) yardım istemek zorunda bırakılmıştır. Şato tarafından sürekli talimat alan (devletin araçları) köylüler, K.'yı şatodan uzaklaştırırlar. Bundan da başarılı olurlar. Romanın sonuna gelindiğinde, K.'nın şatoya gitmek isteyip istemediği belli değildir.

Kayıp (Amerika)'da, ülkesini terk etmek zorunda kalan bir delikanlı olan Karl Rossmann, yeni gittiği ülkenin yabancısıdır ve hiçbir şeyi olmayan, bu yüzden başkalarına muhtaç, bağımlı biridir. Rossmann'nun ülkesini terk etmesinin nedeni, özgürlüğünü yitirmiş olmasıdır. Amerika'ya, özgürlüğünü kazanmak için gider, fakat, bu ülkede ilkin gemide tanıştığı dayısı Jacop'un evinde kalır. Bir ay kadar dayısının evinde kalmak zorunda kalması, gidecek başka bir yerinin olmamasından dolayıdır. Sonra, otelde tanıştığı Robinson ve Delamarche'la arkadaşlık etmesi, Rossmann'ın çevresine göre yaşadığını, özgür olmadığını gösterir. Rossmann'ın sürekli olarak kendisine iş aramak zorunda kalması, onun özgür olmadığını somut delildir.

Değişim'de, bir firmada pazarlamacılık yapan Gregor Samsa, işyeri ile evi arasında sıkışıp kaldığı için, hem kendine yabancısıdır hem de çevresine bağımlıdır. Aile fertlerinin her biri (Bay Samsa, Bayan Samsa, kız kardeşi Grete) bir işte çalışmasına rağmen Gregor'un sürekli olarak kendisini çalışmak zorunda hissetmesi, onun özgür olmadığını gösterir. Aynı şekilde, aile fertlerinin çalışmasına rağmen, yine de ekonomik durumlarının kötülüğünden dolayı şikayetçi olmaları, toplumun ekserinin özgür olmadığını gösterir.

Cezalılar Kolonisi'nde, her saat başı yüzbaşıyı selamlamak zorunda olan mahkum erin, bir defaya mahsus olmak üzere nöbet esnasında uyuya kalması, sırf bu

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

1883-1924 yılları arasında yaşayan Franz Kafka, geçen yüzyılın en dikkate değer şahsiyetlerinden biridir. Çünkü, kapitalist sistemin erken baş gösteren bireysel ve sosyal hastalıklarını (kendine ve topluma yabancılaşma, birilerine ya da bir şeylere bağımlı olma, psikolojik bozukluklar; kırtasiyecilik, totaliter devlet, tüketici toplum vb.) önceden görüp Dava, Şato, Kayıp (Amerika), Değişim ve Cezalılar Kolonisi gibi yapıtlarında göstermiştir.

Kafka, temel yapıtları olan Dava, Şato, Kayıp (Amerika), Değişim ve Cezalılar Kolonisi'nde, kendine özgü bir üslup, dil ve yapı kurduğu için, dünya edebiyatında, haklı olarak önemli bir mevki edinmiştir. Kafka, kendisinden sonra gelen yazın ekollerinin ya da yazarların büyük bir kısmını yönlendirmiştir. Kafka'dan etkilenmeyen düşünür yok denecek kadar azdır. Edebiyattan felsefeye, psikolojiden sosyolojiye, dinden tarihe bir çok bilim dalı Kafka'dan esinlenmiş, onun üzerinde çalışmıştır.

Kafka'yı çağdaşlarından farklı kılan ve büyük bir etki alanına sahip olmasını sağlayan unsurları iki başlık altında toplayabiliriz:

- 1- Bireysel unsurlar.
- 2- Sosyal unsurlar.

Bireysel unsurlar, Kafka'nın Alman diline olan hakimiyeti, şahsına münhasır üslubu, kullandığı hayvan figürlerindeki ustalaktır. Yazın dünyasında, Kafka'nın "hamam böceği" figürü kadar meşhur hayvan yok denecek kadar azdır. Kafka'nın ana dilinin Almanca olmadığı düşünülürse, çok az yazar Kafka kadar Alman dilini zengin anlatımlarla, metaforik imgelerle kullanmıştır. Kafka'nın, Alman dilini, Goethe'den sonra en iyi kullanan yazarlardan biri olduğu söylenebilir. Kafka'nın yapıtlarındaki üslup, öylesine benzersiz ve mükemmeldir ki, onun üslubuna, ne kendisinden önce rastlanır ne de kendisinden sonra, bir çok mukallidi olmasına

rağmen, onunkine benzer bir üslup geliştirilmiş değildir. Kafka'nın yapıtları ilk bakışta basit olduğu izlenimi verir. Yapıtlarının ilk bölümleri, okuyucuda olay örgüsünün kolaylıkla anlaşılacağı etkisi bırakır. Bunun nedeni, Kafka'nın açık, saydam, kendi içinde yapısal bir süreç kurup gerçekleri göz ardı etmeyen bir dile sahip olmasında aramak gerekir. Kafka'nın bu çeşit dili kullanmasının arka planında, kendisine yabancılaşan bireyin kompleks bir hal alan yaşamını yansıtmak kaygısı vardır. Fakat yapıtlarının ilerleyen bölümlerinde sadelik ve açıklık giderek kaybolur. Bireyler karmaşık yaşamları içinde belirsizliğe yuvarlanırlar.

Sosyal unsurlar, Kafka'nın bireyi etkisizleştiren devletin (kapitalist sistemin) insancıl olmayan uygulamalarına yönelik eleştirileri içerir. Günümüzde, hala, Kafka'nın öykülerinde kullandığı hayvan figürleriyle kapitalist sisteme yaptığı etkili ve dayanıklı (de facto) eleştirilere benzer ya da yakın eleştiriler yapılmış değil. Dünyada çok az yazarın hayvan figürleri, onun hamam böceği, çakal tiplmesi ya da fare ulusu kadar tanınır.

Kafka, *Dava ve Cezalılar Kolonisi*'nde, insanlık dramının en zengin, en dokunaklı konularından biri olan yargı ve yargının yönetimi konusunu işlemiştir. Kafka'nın *Dava*'sı, yazın dünyasında, yargı sisteminin çarpıklarını ortaya koyan ilk roman olduğu söylenebilir. Kafka *Şato* romanında, insanoğlunun en eski kurumlarından biri olan bürokrasinin yapısını, işleyişini ortaya koymuştur. *Şato*'da, bürokrasinin hantal yapısına, birbirinden kopuk bürolara, kırtasiyeciliğe, iş görmekten aciz memurlara şahit oluruz. Kafka, *Kayıp (Amerika)* ve *Değişim*'de, kendisine ve topluma yabancılaşan bireyin "duruşunu" ortaya koymuştur. Dünya edebiyatına insanın kendine yabancılaşması sonucu insanlıktan çıkıp başka 'bir şey' olduğunu, yapıtlarında kullananların başında gelir Kafka. O, belki de ilkidir.

Kafka'nın, geçen yüzyıla ayna tutan *Dava*, *Şato*, *Kayıp (Amerika)*, *Değişim* ve *Cezalılar Kolonisi* yapıtları yayınlanmaya başladığında, teknolojik gelişmelere bağlı olarak dünya baş döndürücü bir hızla değişiyordu. Birinci dünya savaşı henüz olmuştur. İmparatorluk yıkılıp yerine yeni yüzyılın siyasi yüzü olan ulus-devletler kurulmaktadır. Kafka yapıtlarında, savaşın sona ermesiyle tarihe karışan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çarpık ve hantal bürokratik yapısını, bireyi yok sayan

totaliter devlet anlayışını, kendi keyfi için halkı yoksullaştıran iki başlı hanedanlığı dayanak (de facto) olarak kullanmıştır.

Kafka, *Dava*, *Şato*, *Kayıp (Amerika)* romanlarında ve *Değişim ile Cezalılar Kolonisi* öykülerinde, özelde Avusturya-Macaristan devletinin bireyle olan ilişkisini, genelde kapitalist sistemin bireyi sömüren yasalarını ortaya koymuştur.

İlk önemli yapıtı olan *Değişim*'de, bir mağazada pazarlamacılık yapan Gregor Samsa'nın bir sabah uyandığında devcileyin bir hamam böceğine dönüştükten sonra ailesinin ve çevresinin ona olan bakışını anlatan Kafka, bu yapıtıyla, kapitalist sistemin bireyi kendisine ve çevresine nasıl yabancılaştırdığını göstermiştir. *Değişim* öyküsü, bireylere bol özgürlük tanıyan liberal ekonomi döneminin kapanıp, örgütlenmiş tekdüze kapitalizm döneminin başladığını, öykü yoluyla ifadesidir (Kafka 1993: 70). Kafka, *Değişim*'de devletin (sistemin), bireyi yok sayan sosyal politikasını, maksimum sömürüyü ilke edinen ekonomik ilkesini, nesneleştirmeyi esas alan mantalitesini Gregor Samsa'nın hamam böceğine dönüşmüş haliyle gösterir. Gregor, zamanın nerdeyse tamamını işe verdiği için önce kendisine sonra çevresine yabancılaşır; işten kazandığı paranın büyük bir kısmını ailesine harcamak zorunda bırakıldığı için, kendisi sosyal etkinliklerde bulunamaz; bilincini, düşünmeyi yitiren bireyler nesnelere tahakkümüne girer. Kendi iç alanında yapayalnız kalıp yok olan (böcek-insan) Gregor Samsa akıbeti, devletin bireyi doğal akışı içinde nasıl ortadan kaldırdığına örnek gösterilebilir.

Kafka, idama mahkum edilen bir erin son dakikalarını anlattığı *Cezalılar Kolonisi* öyküsünde, devletin hukuksal yapısının çarpıklıklarını anlatır. Her saat başı, yüzbaşığı selamlamak zorunda bırakılan bir er, bir defasında uyuyakalması yüzünden yüzbaşığı selam veremez, sırf bu 'büyük hata'dan dolayı, er idam cezasına mahkum edilir; bu, devletin bireyi hiçe sayan yasalarına örnek olarak gösterilebilir. Kafka bu öyküsünde, iki tip devleti karşılaştırır: Konuk'un şahsında birey merkezli rasyonel devlet, Subay'ın şahsında, her şeye, her olaya önyargılı yaklaşan irrasyonel devlet.

Bu öyküler, üç önemli romanı olan *Dava*, *Şato* ve *Kayıp (Amerika)*'a bir hazırlıktır bir bakıma. Bu üç yapıtında bireyin devlet (kapitalist sistem) karşısında nasıl küçüldüğünü, olanca açıklığıyla görürüz.

İlk romanı olan *Kayıp (Amerika)*'da, birey, henüz kişiliğini kaybetmemiştir; kendisine ve çevresine yabancılaşmamıştır; daha on altı yaşına basmamış olan Karl Rossmann'ın iki adı vardır; korkuları tanımadığı için, yalnız olmadığı için, toplumla ilişki kurabildiği için, önünde özgürlüğünü arayabileceği görünür bir ülke olduğu için.

Kafka, *Kayıp (Amerika)* romanında, Karl Rossmann'ın Amerika'da yaşadıklarını anlatır. Karl Rossmann, kapitalist bir ülke olan Amerika'da kendine yeni bir hayat kurmak için çeşitli işlere girip çıkar. Burada, devletin (kapitalist sistemin) nasıl işlediğine tanık oluyoruz: Önemli olan menfaatlerdir, insanın değeri parası kadardır. Kısacası, bu romandan, her şeyin ölçüsünün para olduğunu çıkarıyoruz. Karl Rossmann bir tiyatrodaki çalışmak için yola çıkmasına rağmen, onun gittiği yerde uzun bir süre için çalışacağını söylemek güçtür; çünkü Rossmann, Amerika'ya geldiği üç dört ay içinde çok sayıda iş değiştirmek zorunda kalmıştır. Devletin elinde bir maskota dönüşen Rossmann, devletin bireyi nasıl 'yuttuğuna' bir başka örnektir.

Üçlemenin ikinci ayağı olan *Dava*'da, birey bir adını kaybetmiştir. Bir adının belirsizliğinde (K.), karşımıza Joseph adıyla çıkmaktadır. Kafka'nın *Dava* romanının kahramanı, diğerleri gibi "küçük adam"dır artık; çünkü, o, bir adını kaybetmiştir, onu diğerlerinden ayıran soyadını, ona kendine has bir kişilik veren ikinci adını yitirmiştir. Joseph K. yalnızdır, toplumdaki kopmuştur, çevresiyle hiç denilecek kadar az bağlantısı vardır, düzenli ve sürekli yaptığı şey bankaya gitmektir, fakat, önünde suçsuz olduğunu kanıtlamak zorunda olduğu, görünmez bir mahkeme, muazzam bir dava durmaktadır.

Kafka, *Dava* romanında Joseph K.'nin bir sabah ansızın tutuklanmasından sonra başından geçen olayları anlatır. Joseph K., suçsuz yere yargılanır, kendisini yargılayan mahkemeye ulaşamasa da muhakeme edilir, en sonunda hunharca öldürülür. Kafka, bu romanında devletin, kolaylıkla, hiçbir rasyonel sebep göstermeksizin, gücünü, iktidarını korumak adına, tehlike teşkil edebilecek bütün ('suçlu-talihsiz') bireyleri ortadan kaldırdığını anlatır, bunu, Joseph K.'nin başından geçen (örnek) olayla gösterir.

Kafka, *Üçlemenin* son ayağı olan *Şato*'da, bürokrasi kurumunun irrasyonel yapısını, ilk adımı da kaybeden, tek bir harfin belirsizliğinde ve hiçliğinde karşımıza çıkan K.'nin yaşadıklarıyla gösterir. K., *Şato*'da da tek bir harfin azlığı ve benzerliği içinde kendisini dışlayan köylüler arasında "küçük adam" rolüyle karşımıza çıkar.

Kafka, *Şato* romanında, köye kadastro memuru olarak 'atanan' K.'nin, köye geldikten sonra başından geçen olayları anlatır. K., köye geldikten hemen sonra, şatoya gitmenin çarelerini arar; fakat bir türlü başaramaz bunu. Roman boyunca K., şatonun köydeki temsilcisi Klammm'a ulaşmaya çalışır, her seferinde karşısına türlü engeller çıktığı için de amacına ulaşamaz. En büyük engel de kadınlar olmuştur. Kafka, bu romanında, devletin bireyi kendinden uzaklaştırmak için her türlü yola başvurmaktan çekinmediğini gösterir. İlk tuzağı da bürokrasi aracılığıyla kurar: Şato, önce K.'nin yanlışlıkla köye atandığını haber verir, K., uzun bir zaman için bu yanlış düzeltmeye çalışır, bu yanlış düzeltilmeden araya başka sorunlar girer, böyle böyle, K., bu sorunların içinde yitip gider. Bu da, devletin ('suçlu-talihsiz') bireyi nasıl etkisiz bir hale getirdiğinin son örneğidir.

K.'nin yaşadıkları, bireyin modern-popüler kültür içindeki en son konumunu ve durumunu ortaya koyar: Kurumların irrasyonel bir yapısı vardır ve sistemin tüketimine yönelik politikalarına alet olan birey bir hiçtir, kendisine, çevresine yabancılaşmıştır, ürettiğine sahip olamamaktadır, insancıl bir hayat yaşamadığı için toplumdan kopmuştur, yalnızdır.

Kafka'nın bu beş yapıtından şu sonuçları çıkarabiliriz:

Devlet açısından: Bilinmeyen bir sebepten dolayı suçlanan bireyin karşısında, ne olduğu belirsiz, görünür araçlarına (memurlar) rağmen, görünmez-bilinmez bir güç olarak devlet vardır. Devlet, kendisi için tehlike teşkil edebilecek her bireyi, muhakeme etme ve infaz etme hakkına sahiptir. Devlet, 'bireylerini' kimseye hesap vermeksizin istediği zaman ortadan kaldıracaktır.

Bürokrasi açısından: Kafka'nın yapıtlarında, irrasyonel ilişkiler üzerine kurulmuş bürokrasinin egemen gücüyle sıklıkla karşılaşırız. Bürokrasi, önce bireyi suçlu olduğuna inandırır, sonra da muhtelif araçlarla onu yok eden sürecin başlatıcısı olur. Suçlu olduğuna inandırılan birey, kendisi gibi araç olmuş bireylerden yardım ister (Avukatlar, kadınlar, ressam, rahipler vd.).

Hukuk açısından: Devlet, bireyi her türlü yasal haktan mahrum etmek için, kendi çıkarlarını meşru gösteren bir hukuk mekanizması yaratmıştır. Bu hukuk mekanizması içinde mahkemeler mühim bir yer tutar. Mahkemelerin en belirgin özelliği, sebep gösterme gereği duymadan, çoğunluğu bireylerin aleyhine sonuçlanan davalar açmalarıdır. Devletin isteğiyle bireye sunulan yasalar, gerçekte onu etkisizleştirmek, araçsallaştırmak özelliğine sahip yasal yemlerdir. Toplumda her bireye ait yaşama olanağı-alanı, bu yasal yemlerin işlevsel kılınması sonucu belirsiz bir hal alıp sahibine görünmez olur.

Devletin araçları açısından: Devletin belli başlı dört aracı vardır: Avukatlar, memurlar, haberciler ve kadınlar.

Avukatların var olması, devlet tarafından suçlandırılmış bireylerin suçlu olduklarına inandırılıp etkisizleştirilmesine bağlıdır. Bir başka deyişle, avukatlar bireyleri suçlu olduğuna inandırdığı müddetçe (devlet için) vardır. Devlet, kendisi için çalışmayan her kişiyi, her kurumu acımadan ortadan kaldıran bir örgüttür. Bireyler ya bir hiçtir ya da formalite gereği muhakeme edilmesi gereken mücrimlerdir. Hiçbir şekilde toplumda masum birey yoktur, muhtelif araçların çalışmalarıyla, bireyler ya suçludur ya da suç işlemeye meyillidirler. Avukatların başlıca görevi, suçlulardan mürekkep bu 'sürü'yi, devlete bildirmektir.

Devlet, kendisine yönelebilecek muhtelif tehditleri bertaraf etmek için her yere memurlar yerleştirmiştir. Bu memurların bariz, ayırt edici özellikleri vardır:

-Bilgileri sınırlıdır.

-İş ahlakları yoktur.

-Bir vida gibi tek bir işleyle programlanmışlardır. Devlet bu memurlara istediği her şeyi yaptırabilir.

Haberciler, devlet isteğiyle üretilen yasal yemi, suçlu-talihsiz bireylere ulaştırmak için görevlendirilmiş araçlardır. Bürokrasi ağı içinde, biçimsel dönüşümler geçiren yasal yemler, kurbanlarını bulduğunda, onlara tek çıkış yolu olarak görünecektir.

Kafka'nın yapıtlarında kadınlar, umutsuzluk içinde çırpınan, suçsuzluğu ispatlamak için mahkemeye ulaşmaktan başka bir şey düşünmeyen bireylerin karşısına, cinselliği ön plana alan yasal bir yem olarak çıkarlar. Kadınlar için hiçbir ahlak kuralı yoktur. Onlar için birinci gaye, bireyleri yolundan alıkoymaktır ve çoğunlukla bu gayelerine ulaşırlar.

Kafka'nın yapıtlarından bireyin şu özellikleri ortaya çıkar:

-Bireyler kendilerine olan öz güvenlerini kaybetmişlerdir.

-Kendi başına bireylerden bahsedilemez. Hep başkalarına, başka şeylere bağlı olarak var olan bireyler vardır.

-Devletin irrasyonel uygulamaları sonucu, bireyler kişiliklerini yitirmişlerdir.

-Bireyler devletin araçları ile birbirlerine benzetildikleri için devlete ya da topluma tesir edecek güçten yoksundurlar.

Devletin irrasyonel uygulamaları sonucu, bireylerin kendilerine ve topluma yabancılaşmaları kaçınılmaz bir hal alır. Kafka'nın yapıtlarında daha çok sanayiden kaynaklanan yabancılaşmaya rastlarız. Devlet, bireylerin emeğinin karşılığını vermediği için bireysel ve sosyal yabancılaşma durumu baş gösterir. Bireysel yabancılaşmada birey kendisine yabancılaşır, sosyal yabancılaşmada ise topluma yabancılaşır. Bu iki yabancılaşma, iç içe gelişir.

Devlet, ilk başta bütün sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik gelişmeleri kontrol etmekle bireylerin özgürlüğünü elinden almıştır. Kafka'nın yapıtlarında önemle üstünde durduğu konulardan biri de özgürlüktür. Devlet her şeyi planlamıştır, her şey devletin bilgisi dahilinde gerçekleşmektedir. Bu durumda bireyin özgürlüğünden bahsetmek abesle iştigal olur. Bireyin birinci kaygısı para kazanmak olunca, özgürlükten bahsedilemez; çünkü o para kazanmak için yaşamak zorundadır.

Kafka'nın *Dava*, *Şato*, *Kayıp (Amerika)*, *Değişim*, *Cezalılar Kolonisi* ve diğer yapıtları, tam da yaşadığı yüzyıldan geleceğe tutulan bir merceğe, bir ışık işlevi görür. Nitekim 1920'li yıllarda yayımlanan bu yapıtlarında vurgusu yapılan "sistemin çarkları arasında büzülen birey" anlayışı, daha sonra 1949'da, George Orwell tarafından 1984'te dile getirilir. Orwell 1984'te, modern kültürün, her şeyi alaşağı eden, tersine çeviren aydınlanma felsefesini eleştirir. Okyanusya'da, harp ile barış, hürriyet ile kölelik, cehalet ile güç yer değiştirmiştir. Aslında yer değiştiren ve ters yüz edilen her şey de bu kavramların gerisindeki her şeydir. Orwell, modern dünyadaki her kavramı ve gerisindeki çağrıştırdıklarının zıddıyla düşünmek gerektiğini söylemeye çalışır (Emre 1999: 128).

Günümüz yazarlarının ve düşünürlerinin büyük bir çoğunluğu, yeni yüzyılın siyasal, psikolojik, sosyolojik, ekonomik, edebi ve kültürel sorunlarına çözüm bulmak için, hala, Kafka'nın insanlığa bıraktığı muazzam, zengin, derin ve engin mirastan yararlanmaktadır. Kafka'ya din açısından yaklaşanlar, anlattıklarını ilahiyat kavramlarıyla açıklamaya çalışanlar olduğu gibi, *Kayıp (Amerika)*'yı psikanaliz aracılığıyla çözümlmek isteyenler, gerçek-düş ilişkisi üzerinde duranlar da çıkmıştır. Kafka'nın Fransa ve İtalya'daki hayranları onu daha çok gerçeküstücülük ve varoluşçuluk akımlarına göre yorumlamışken, toplumcu gerçekçiler ise onun yapıtlarına kapitalist düzende insanın kendi kendine yabancılaşma sorunu doğrultusunda yaklaşmışlardır (Ana Britannica 1993: 383).

Bugün, hala, günümüz araştırmacıları, Kafka'nın yapıtlarından hareketle yirmi birinci yüzyılı anlamaya, doğru bir şekilde yorumlamaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

ABADAN, Nermin:

1959 Bürokrasi

Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

ACAROĞLU, Mehmet Türker:

1988 En Ünlü Dünya Yazarları

İstanbul: Kaya Yayınları.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi Cilt 12.

1986 İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

ARMAOĞLU, Fahir:

1996 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi

Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

AYDIN, Mustafa:

2002 Siyaset Sosyolojisi

İstanbul: Pınar Yayınları.

BAĞDATLI, Selahattin:

2002 Hukuk Sözlüğü

İstanbul: Derin Yayınları.

BOTTOMORE, Tom:

1987 Siyaset Sosyolojisi

(Çev. Erol Mutlu)

Ankara: Teori Yayınları.

BOTTOMORE, Tom:

1990 Seçkinler ve Toplum

(Çev. Erol Mutlu)

Ankara: Gündoğan Yayınları.

BROD, Max:

- 2000 **Kafka'da İnanç ve Umutsuzluk**
(Çev. Kamuran Şipal)
İstanbul: Cem Yayınevi.

CASSİRER, Ernst:

- 1984 **Devlet Efsanesi**
(Çev. Emin Özdemir)
İstanbul: Remzi Kitabevi.

CEVİZCİ, Ahmet:

- 1997 **Felsefe Sözlüğü**
Ankara: Ekin Yayınları.

ÇALIŞLAR, Aziz:

- 1987 **Türk ve Dünya Edebiyatçıları Cilt 2**
İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÇAM, Esat:

- 1995 **Siyaset Bilimine Giriş**
İstanbul: Der Yayınları.

DAVIDOV, Yuri:

- 1997 **Özgürlük ve Yabancılaşma**
(Çev. Sargut Şölçün)
Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

DELEUZE, G. ve F. GUATTARİ:

- 2001 **Kafka**
(Çev. Özgür Uçkan ve Işık Ergüden)
İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DOĞAN, İsmail:

- 1996 **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**
İstanbul: Sistem Yayıncılık.

DUVERGER, Maurice:

- 1998 **Siyaset Sosyolojisi**
(Çev. Şirin Tekeli)
İstanbul: Varlık Yayınları.

ECEVİT, Yıldız:

- 1992 **Kurmaca Bir Dünyadan**
Ankara: Gündoğan Yayınları.

Edebiyat Ansiklopedisi:

- 1991 İstanbul: Milliyet Matbaası.

EMRE, İsmet:

- 1999 **Kıyidakiler**
Ankara: Yeni Kuşak Yayınları.

EROĞLU, Cem:

- 1999 **Devlet Nedir?**
Ankara: İmge Kitabevi.

ERTEM, Tuna:

- 2001 **Çağdaş Fransız Edebiyatı Eleştiri Seçkisi**
Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

FİSCHER, Ernst:

- 1998 **Kafka**
(Çev. Ahmet Cemal)
İstanbul: Kavram Yayınları.

FROMM, Erich:

- 1990 **Rüyalar Masallar Mitoslar**
(Çev. Selçuk Budak)
İstanbul: Arıtan Yayınevi.

GİDDENS, Anthony:

2000 **Siyaset Sosyolojisi ve Toplumsal Teori**

(Çev. Tuncay Birkan)

İstanbul: Metis Yayınları.

GİDDENS, Anthony:

2000 **Sosyoloji**

(Çev. Cemal Güzel)

Ankara: Ayraç Yayınevi.

GUİBERNAU, Montserrat:

1997 **Milliyetçilikler**

(Çev. Mithat Çakır)

İstanbul: Sarmal Yayınları.

GÜMÜŞ, Semih:

1994 **Yazının Tarihi ve Bilinci**

İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GÜNDÜZ, M. ve GÜNDÜZ, F:

2002 **Yurttaşlık Bilinci**

Ankara: Anı Yayıncılık.

HUBERMAN, Leo:

1998 **Sosyalizmin Alfabetesi**

(Çev. Alaattin Bilgili)

Ankara: Sol Yayınları.

İNAN, Karman:

1999 **Devlet İdaresi**

İstanbul: Timaş Yayınları.

KAFKA, Franz:

1967 **Kayıp (Amerika)**
(Çev. Kamuran Şipal)
İstanbul: Cem Yayınevi.

KAFKA, Franz:

1991 **Hikayeler**
(Çev. Kamuran Şipal)
İstanbul: Cem Yayınevi.

KAFKA, Franz:

1992 **Dava**
(Çev. Kamuran Şipal)
İstanbul: Cem Yayınevi.

KAFKA, Franz:

1992 **Heinz Politzer, Dava Üzerine Bir Yorum, Dava (iç.)**
(Çev. Kamuran Şipal)
İstanbul: Cem Yayınevi.

KAFKA, Franz:

1993 **Değişim**
(Çev. Kamuran Şipal)
İstanbul: Cem Yayınevi.

KAFKA, Franz:

1994 **Taşrada Düğün Hazırlıkları**
(Çev. Kamuran Şipal)
İstanbul: Cem Yayınevi.

KAFKA, Franz:

1995 **Günlükler**
(Çev. Kamuran Şipal)
İstanbul: Cem Yayınevi.

KAFKA, Franz:

1998 **Sevgili Milena, Mektuplar**
(Çev. Adalet Cimcoz)
İstanbul: Say Yayınları.

KAFKA, Franz:

1999 **Şato**
(Çev. Kamuran Şipal)
İstanbul: Cem Yayınevi.

KAFKA, Franz:

2000 **Cezalılar Kolonisi**
(Çev. Özlem Balbay)
İstanbul: Mercek Yayınları.

KEANE, John:

1993 **Sivil Toplum ve Devlet**
(Çev. Tuncay Birkan)
İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

KIZILÇELİK, Sezgin:

1997 **Sosyoloji Yazıları**
Ankara: Anı Yayıncılık.

KUNDERA, Milan:

1981 **Gülüşün ve Unutuşun Kitabı**
(Çev. Halim İnal)
İstanbul: Hür Yayınları.

KUNDERA, Milan:

1989 **Roman Sanatı**
(Çev. İsmail Yerguz)
İstanbul: Afa Yayınları.

LENİN, V.İ:

2001 **Devlet ve İhtilal**

(Çev. Kenan Somer)

Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

MOUZELİS, N. P:

1998 **Örgüt ve Bürokrasi**

(Çev. Bahadır Akın)

Konya: Çizgi Kitabevi.

ROBBE-GRİLLET, Alain:

1981 **Yeni Roman**

(Çev. Asım Bezirci)

İstanbul: Ara Yayınları.

ÖZDEMİR, Emin:

1994 **Edebiyat Bilgileri Sözlüğü**

Remzi Kitabevi: İstanbul.

ÖZTUNA, Yılmaz:

1996 **Devletler ve Hanedanlar Cilt IV**

Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SEVİL, Muharrem:

1999 **Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler**

Ankara: Vadi Yayınları.

SKINNER, Quentin:

1997 **Çağdaş Temel Kavramlar**

(Çev. Ahmet Demirhan)

Ankara: Vadi Yayınları.

ŞENEL, Alaeddin:

2001 **Çağdaş Siyasal Akımlar**

Ankara: İmaj Yayınları.

TANILLI, Server:

2002 **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Cilt 5**

İstanbul: Adam Yayınları.

TANPINAR, Ahmet Hamdi:

1987 **Saatleri Ayarlama Enstitüsü Üzerine Üç Yazı, S.A.E. (iç)**

İstanbul: Dergah Yayınları.

WAGENBACH, Klaus:

1997 **Franz Kafka Yaşamöyküsü**

(Çev. Kamuran Şipal)

İstanbul: Cem Yayınevi.

WALLERSTEIN, İmmanuel:

2000 **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**

(Çev. Tuncay Birkan)

Ankara: Metis Yayınları.

WEBER, Max:

1987 **Sosyoloji Yazıları**

(Çev. Taha Parla)

İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

WEBER, Max:

1997 **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**

(Çev. Zeynep Gürata)

Ankara: Ayraç Yayınevi.